

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Марко З. Станковић

**ПРОЦЕС ИЗГРАДЊЕ ДРЖАВЕ И
ДЕМОКРАТСКИХ ИНСТИТУЦИЈА У
ПОСТ-СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ПЕРИОДУ
У РЕПУБЛИЦИ АЛБАНИЈИ**

Докторска дисертација

Београд, 2026.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Marko Z. Stanković

**THE PROCESS OF BUILDING THE STATE
AND DEMOCRATIC INSTITUTIONS IN
POST-SOCIALIST PERIOD IN REPUBLIC
OF ALBANIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026.

МЕНТОР:

Проф. др Зоран Крстић, редовни професор

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Проф. др Драган Ђукановић, редовни професор

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Доц. др Стефан Сурлић, доцент

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

др Митко Арнаудов, научни сарадник

Институт за међународну политику и привреду у Београду

Оцена: _____

Датум одбране докторске дисертације:

ИЗЈАВА ЗАХВАЛНОСТИ

Захвалност коју осећам за конструктивне критике, савете и своје научно профилисање према проф. др Зорану Крстићу је неизмерљива. Мој ментор проф. др Зоран Крстић је својим професорским радом и посвећеношћу инспирисао многе студенте, па тако и мене да истражујемо савремене политиколошке феномене који погађају сва друштва и државе у свету, и пружимо науци свој научни допринос. Његови савети и академска подршка били су од суштинске важности за израду ове докторске дисертације. Посебно сам захвалан и др Митку Арнауоду који је својим академским саветима и преношењем знања о политиколошким питањима у региону знатно допринео изради ове докторске дисертације.

Захвалан сам и свом директору Андреју Ђорђевићу који је увек имао разумевања за мој научни рад, као и за његову неизмерну помоћ и подршку коју ми је пружао током обављања радних задатака.

Захвалан сам и свом Факултету политичких наука, установи за коју сам лично и идентитетски везан и коју сматрам својом кућом, на могућности да браним дисертацију чија је израда трајала неколико година, и која је захтевала објективни приступ у превазилажењу научних и других изазова.

Коначно, захвалан сам и стубу свог целокупног академског рада својој породици на подршци, саветима и стрпљењу.

Хвала!

У Београду, фебруара 2026. године

Марко Станковић

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов: „Процес изградње државе и демократских институција у пост-социјалистичком периоду у Републици Албанији“

Сажетак: Заснован тврдњама историјског институционализма, рад полази од питања: Зашто у посткомунистичкој Албанији није успостављена стабилна и функционална демократија, иако је започет процес демократске транзиције, односно како политичко наслеђе представља инхибиторни фактор консолидоване демократије у савременој Албанији“? Циљ рада је да покаже деструктивност убрзаних институционалних промена услед неспремности албанског друштва на демократске промене, неразвијене економије, кризе политичког система и интензивирање политике реваншизма међу политичким противницима.

Рад полази од претпоставке да су институционална решења у Албанији након завршетка Другог светског рата и успостављања владавине комунистичке елите наметнута, негирајући традицију албанског друштва. Новоформиране институције су одступале од природе политичке културе и генезе албанског народа.

Резултати спроведених истраживања указују на неколико могућих разлога неуспешности принципа наглог и политичко-социолошки неусаглашеног увођења политичких институција, као и на неколико могућих исхода: новонастале демократске институције у Албанији након демократских промена крајем 20. века нису доживеле своју пуну консолидацију; интензивирање је губитак поверења у политичке лидере; присутно је урушавање демократских вредности и пораст корупције; појачани интензитет настанка институционалних криза; интензивирање политичких миграција; економска стагнација Албаније; политички реваншизам је главна одлика политичке борбе у Албанији; одсуство подршке међународних актера демократским процесима у земљи; јачање поларизације друштва и конфронтације на основу политичке припадности и културних одлика; - и на крају – деструкција постојећих политичких институција и изградња нових са негацијом политичког континуитета.

Кључне речи: изградња државе; изградња демократских институција; пост-социјалистички период; Албанија; политички реваншизам; политичка култура; децентрализација; политичке елите; међународни актери; демократска консолидација.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политички системи

Број уписа: 1252

УДК број: 342.8(496.5)(043.3)

INFORMATION ON THE DOCTORAL DISSERTATION

Title: "The process of building the state and democratic institutions in the post-socialist period in the Republic of Albania"

Summary: Based on the claims of historical institutionalism, the paper starts from the question: "Why has a stable and functional democracy not been established in post-communist Albania, even though the process of democratic transition has begun, or how does the political legacy represent an inhibitory factor for consolidated democracy in contemporary Albania?" The paper aims to show the destructiveness of accelerated institutional changes due to the unpreparedness of Albanian society for democratic changes, an underdeveloped economy, a crisis of the political system, and an intensified policy of revanchism among political opponents.

The paper starts from the assumption that institutional solutions in Albania after the end of World War II and the establishment of the rule of the communist elite were imposed, denying the tradition of Albanian society. The newly formed institutions deviated from the nature of the political culture and the genesis of the Albanian people.

The results of the conducted research indicate several possible reasons for the failure of the principle of abrupt and politically-sociologically uncoordinated introduction of political institutions, as well as possible outcomes: the newly established democratic institutions in Albania following the democratic changes at the end of the 20th century did not achieve full consolidation; a loss of trust in political leaders intensified; there has been an erosion of democratic values and an increase in corruption; the frequency and intensity of institutional crises have grown; political migration has intensified; Albania has experienced economic stagnation; political revanchism has become the main characteristic of political struggle in Albania; there has been an absence of support from international actors for democratic processes in the country; societal polarization and confrontation based on political affiliation and cultural characteristics have strengthened; and finally, the destruction of existing political institutions and the construction of new ones accompanied by a negation of political continuity.

Key words: building the state; building democratic institutions; post-socialist period; Albania; political revanchism; political culture; decentralization; political elites; international actors; democratic consolidation.

Scientific field: Political science

Scientific subfield: Political systems

Registration Number: 1252

UDC: 342.8(496.5)(043.3)

Списак табела

Табела бр. 1 - *Резултати првих демократских избора 1921. године у Албанији.*

Табела бр. 2 - *Извештај Светске банке за економско стање у Републици Албанији 2014. године.*

Табела бр. 3 - *Извештај Светске банке за економско стање у Републици Албанији 2018. године.*

Табела бр. 4 - *Извештај Светске банке за економско стање у Републици Албанији 2024. године.*

Списак мапа

Мапа 1. *Самопроглашена Република Централна Албанија.*

Мапа 2. *Приказ изборне поларизације 2009. године – истоветне линији племенских подела.*

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	5
1. Одређење предмета истраживања	6
2. Основне хипотезе	8
3. Методе истраживања	9
4. Очекивани резултати и научни допринос	10
II ТЕОРИЈСКО И КАТЕГОРИЈАЛНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА	11
1. Одређење државе између политичке организације која штити заједничке интересе целокупног друштва и злоупотребљеног апарата за остваривање појединачних политичких интереса	11
2. Демократизација као модел владавине између вредности и традиције	14
3. Значај демократских институција у изградњи демократског режима	17
4. Условљеност демократске транзиције наслеђем бившег недемократског режима	19
5. Постсоцијализам и демократизација - препреке и изазови демократизације друштва	20
III НЕДЕМОКРАТСКО ПОЛИТИЧКО НАСЛЕЂЕ КАО ПРЕПРЕКА ДЕМОКРАТСКИМ ПРОМЕНАМА У РЕПУБЛИЦИ АЛБАНИЈИ	21
1. Проглашење независности Албаније 1912. године и почетак изградње културе политичког реваншизма	21
2. Јачање ауторитаризма у Албанији након Првог светског рата	25
3. Изградња комунизма у Републици Албанији након Другог светског рата	28
4. Међународна политика реваншизма Албаније у добу комунизма.....	29
4.1. <i>Односи Југославије и Албаније након Другог светског рата</i>	29
4.2. <i>Јачање ауторитаризма у Албанији и сарадња са СССР</i>	30
4.3. <i>Раскид односа са СССР и покушај очувања изворног комунизма у Албанији уз помоћ Кине</i>	30
4.4. <i>Изолација земље и јачање тоталитаризма у Албанији</i>	31
5. Културалне разлике и специфичности албанског друштва као детерминанте развоја политике реваншизма	32
6. Изазови демократизације друштва у Албанији.....	35
IV ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА АЛБАНИЈЕ – ИЗАЗОВИ И ПРЕПРЕКЕ	36
1. Почетак изградње парламентаризма и први избори у Албанији.....	36
2. Корени модерног политичког реваншизма у конфликтима Фан Нолиа и Ахмед Зога у периоду од 1925. године до краја Другог светског рата 1945. године у Албанији.....	39

3. Избори и формирање власти у Албанији након Другог светског рата у режији комунистичких елита	40
4. Политичка репресија у комунистичкој Албанији	41
5. Демократске промене и развој плурализма у Албанији	41
5.1. Успостављање парламентарног система у Албанији након демократских промена и избора 1991. године	42
5.2. Институција албанског председника након увођења вишепартизма 1990. године	43
6. Специфичности демократских промена у Републици Албанији	44

V ПАД КОМУНИЗМА И ПОЧЕТАК РАЗВОЈА ПОЛИТИЧКОГ ПЛУРАЛИЗМА У РЕПУБЛИЦИ АЛБАНИЈИ 1992. ГОДИНЕ .....

1. Демократска партија Албаније на власти	45
2. Економски систем као предуслов демократизације: између економског популизма и либерализма	49
3. Економске реформе након рушења комунизма 1992. године у Албанији	50
4. Покушај увођења демократских институција и демократске реформе у Албанији током прве владавине Демократске партије Албаније од 1992. до 1997. године	51
5. Политичка криза и промена власти у Албанији након краха пирамидалних штедњи 1997. године	53
6. Повратак реформисаних комуниста на власт и обрачун са наслеђем Демократске партије Албаније од 1997. до 2002. године	57
7. Други мандат Фатос Нана и борба са Сали Беришом за власт у периоду од 2002. до 2005. године	58
8. Повратак Сали Берише и наставак политике реваншизма 2005. године	59
9. Социјалисти поново на власти након избора 2013. године	61
9.1. Курс албанске демократизације 2013-2023. године	64
9.2. Стагнација демократизације и феномен персонализације власти у Републици Албанији	66

VI ЕВРОАТЛАНСКЕ И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ АЛБАНИЈЕ .....

1. Значај интеграција у Северноатлански савез (НАТО) по политичку и друштвену стабилност Албаније	68
2. Интеграција Албаније у Организацију за европску сигурност и сарадњу (OSCE) и излазак из политичке изолације 1991. године	69
3. Чланство у Европској унији (ЕУ) као главни стратешки циљ албанске спољне политике	70
4. Регионални изазови, ризици и претње на путу албанске демократизације	73
5. Иницијатива „Отворени Балкан“ као механизам убрзаног придруживања Европској унији и побољшања регионалних односа Републике Албаније	73

6. Промена власти у Републици Албанији 2013. године и напредак на путу придруживања Европској унији	74
6.1. Економска политика Едија Раме	80
6.2. Институционализација Албаније кроз призму Европске уније	83
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	87
КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА	93
Биографија аутора	112
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	113
Изјава о коришћењу	114
ПРИЛОЗИ	116
<i>Прилог 1 – Интервју за потребе овог рада са универзитетским професором и шефом Одељења за политичке науке и међународне односе на Универзитету Њу Јорк Тирана (UNYT) др Илир Калемајом (Ilir Kalemaj) .....</i>	<i>116</i>
<i>Анализа интервјуа са професором др Илир Калемајом (Ilir Kalemaj) .....</i>	<i>118</i>
<i>Прилог 2 – Интервју за потребе овог рада са извршним директором Европског покрета у Албанији Гледис Ђипалием (Gledis Gjipali) .....</i>	<i>119</i>
<i>Анализа интервјуа са извршним директором Европског покрета у Албанији Гледис Ђипалием (Gledis Gjipali) .....</i>	<i>123</i>
<i>Прилог 3 – Интервју за потребе овог рада са албанским новинарем и преводиоцем Бен Андоњем (Ben Andoni) .....</i>	<i>126</i>
<i>Анализа интервјуа са албанским новинарем Бен Андоњем (Ben Andoni) .....</i>	<i>128</i>
<i>Прилог 4 – Интервју за потребе овог рада са извршним директором Института за политичке студије Албаније и бившим политичким саветником бивших председника Републике Албаније Бамир Топија (Bamir Topi) и Алфред Моисиуа (Alfred Moisiu) професором др Африм Крансићијем (Afrim Krasniqi) .....</i>	<i>131</i>
<i>Анализа интервјуа са професором др Африм Крансићијем (Afrim Krasniqi) .....</i>	<i>134</i>
<i>Прилог 5 – Интервју за потребе овог рада са албанским новинарем и аналитичарем Ментор Кикијом (Mentor Kikia) .....</i>	<i>137</i>
<i>Анализа интервјуа са албанским новинарем и аналитичарем Ментор Кикијом (Mentor Kikia) .....</i>	<i>141</i>
<i>Прилог 6 – Интервју за потребе овог рада са професором на Универзитету у Тирани, Факултету друштвених наука, одељењу за политичке студије др Клејди Келичијем (Klejdi Kelliçi) .....</i>	<i>144</i>
<i>Анализа интервјуа са професором др Клејди Келичијем (Klejdi Kelliçi) .....</i>	<i>146</i>
<i>Прилог 7 – Интервју за потребе овог рада са професорком на Универзитету „Александар Моисиу“ у Драчу, Факултету политичких и правних наука, др Олтом Ђејвани (Olta Qejvani) .....</i>	<i>147</i>
<i>Анализа интервјуа са професорком др Олтом Ђејвани (Olta Qejvani) .....</i>	<i>149</i>

<i>Прилог 8 – Интервју за потребе овог рада са руководиоцем програма за јавну управу са Института за демократију и медитацију из Тиране, др Ровеном Сулстаровом (Rovena Sulstarova).....</i>	150
<i>Анализа интервјуа са др Ровеном Сулстаровом (Rovena Sulstarova) .....</i>	153
<i>Закључна разматрања спроведених интервјуа.....</i>	153

Мајци.

Твоја одрицања уродила су плодом.

Хвала Богу!

УВОД

Изградња државе и институција представља основну тежњу сваког друштва. Ови процеси нису нужно повезани, нарочито када је у питању албанско друштво, које је пре оснивања своје прве независне државе изградило посебне институције посредством којих су се доносиле одлуке и које су вршиле судску и извршну власт. Изградња демократских институција подразумева изградњу услова за демократску консолидацију која ће допринети успешном завршетку процеса демократизације институција и усвајања демократских вредности. Када је реч о албанском друштву, на почетку 20. века албански народ се борио за независност, док су се албански политички предводници међусобно борили за освајање апсолутне власти над албанским народом. Будући да је вековима живео под туђом влашћу, албански народ је изградио сопствене, локалне институције са примесима трибалистичког система управе. Пример за то су институције племенских скупштина које су постојале у Албанији све до почетка владавине комунистичке партије 1944. године. Највећи утицај на изглед албанског друштва оставило је Османско царство које је својом владавином у албанском народу укоренило идеју о апсолутном владару са неограниченом моћи датом од Бога. Из те дубоке политичке изолације и ауторитарног наслеђа албански народ је кренуо у стварање своје прве независне државе.

У Албанији су се процеси изградње државе одвијали у два различита смера, један је предводио Исмаил Кемал (*Исмаил Кемал*), док је други предводио Есад Паша Топтани (*Esat Pashë Toptani*). Ови лидери имали су подршку различитих делова албанског друштва и различитих држава. Кемала је подржавала Аустроугарска и махом становништво на северу земље, док је Есад Пашу подржавала Краљевина Србија и становништво централне Албаније. Сам почетак стварања независне албанске државе започео је дубоком политичком поларизацијом која је проузроковала друштвену дезинтеграцију и резултирала оснивањем две независне државе Албаније. Ови лидери су се изразито реваншистички постављали један према другом имајући притом као свој основни циљ политичку елиминацију друге стране. Отворени и оружани сукоби међу присталицима ове две Албаније нису били реткост, већ начин да се оствари пуна власт над територијама на којима живи албански народ. Након ових сукоба, сличним путем кренули су и наследници Исмаил Кемала и Есад Паше, који су продубили друштвену дезинтеграцију и досегли виши ниво политичке поларизације, реч је о сукобу Ахмед Зога (*Ahmet Zogu*) и Фан Нолиа (*Fan Noli*), који су поред свог личног сукоба око доминације албанским политичким простором тежили да избришу наслеђе претходних властодржаоца именујући свој политички програм као уједињујући за целокупни албански народ. Идеју демократије и демократских институција први пут у Албанији доноси са собом Фан Ноли, који је успео да на кратко освоји власт, међутим врло брзо је политички елиминисан и протеран из земље захваљујући оружаном формацијама и подршци албанског народа Ахмед Зогу. Начин на који је идеја о демократији угашена у Албанији није био стран албанском народу и уклапао се у политичко наслеђе које су са собом оставиле отоманске власти. Ахмед Зогу је дочекан као победник и преузео је сву власт у земљи, реванширајући се својим политичким противницима на бруталан начин. Поред протеривања Фан Нолиа, режим Зога је тежио брисању политичког наслеђа претходних власти, са акцентом на јачање култа личности албанског ослободиоца и првог модерног албанског лидера у личности Ахмед Зога. По оснивању комунистичког покрета у Албанији долази до нове рунде политичког реваншизма, овог пута усмереног ка Ахмед Зогу и наслеђу које је он оставио албанском народу.

Комунисти бришу све политичке заслуге Зога и елиминишу његове најзначајније политичке сараднике. Комунистичка партија ревитализује наслеђе Исмаил Кемала, док Есад Пашу проглашава за издајника због сарадње са Краљевином Србијом. Комунистички режим у Албанију уводи стање потпуне политичке и сваке друге изолације, апсолутно овладава албанским народом, употребљава репресивне методе и забрањује рад свих других политичких партија и организација цивилног друштва. Проглашава се владавина једне партије, једне класе

и уводи се идеје континуиране класне борбе за достизање апсолутног комунизма. Уколико је крај демократији био још за време владавине Ахмед Зога, сигурно је да у време комунистичке владавине демократији није било места у Албанији. Због сталних политичких конфликата и непрекидних унутрашњих борби за власт, албанско друштво не успева да се интегрише и превазиђе препреке које су га делиле за време владавине страних сила на територији Албаније. Поред политичких сукоба, у албанском друштву постоје значајне културолошке препреке које спречавају друштвену интеграцију која је неопходна за постизање и увођење демократских вредности. Реч је о подели албанског друштва на Геге и Тоске. Север Албаније насељавају Геге, док југ земље насељавају Тоске. Река Шкумбин дели Албанију на два дела и представља природну границу ових племена, односно субетничких индетитета у данашњој Републици Албанији. Упоредно са борбом политичких субјеката за власт, присутна је била и борба за преовладавање албанским културним простором између Гега и Тоски. Политички лидери су манипулацијом ових културолошких разлика оснаживали своју власт и позицију у борби са политичким противницима. Када се говори о културолошким разликама између Гега и Тоска, важно је поменути да су ове разлике највеће када је у питању језик и унутрашња племенска организација. Дијалектичке и граматичке разлике између албанског језика који говоре Геге и Тоске представљале су озбиљан сукоб у албанском народу, што је резултирало доношењем стандардизације албанског језика касне 1972. године по угледу на језик који говори становништво на југу, односно припадници племена Тоска (Elsie 1991).

Политичке поделе и дубока политичка поларизација грађени су на линијама културолошких разлика између ова два субетничка индетитета у Албанији, што је својеврсни начин борбе политичких субјеката за освајање апсолутне власти. Уз овакве поделе и недемократско политичко наслеђе, албанско друштво је ушло у период владавине комунистичке партије која је земљу потпуно изоловала. Период комунистичке владавине у Албанији сматра се периодом најстрожије и најсвеобухватније изолације која је послужила као најприкладнији пример истраживањима најавторитарних режима на свету.

Дуга изолација и владавина Комунистичке партије оставиле су далекосежне последице по изглед албанског друштва и условиле будуће правце развоја државе, институција и политичког живота. Комунизам је у Албанији био доминантан политички систем од 1945. до 1992. године (Vickers 1999). Доласком на власт албански комунисти су покренули политику реваншизма према наслеђу бивших властодржаца у Албанији. Наслеђе свих бивших режима комунисти су настојали да елиминишу. На првом месту наслеђе бившег краља Албаније Ахмед Зога (*Ahmet Zogu*) и наслеђе бившег премијера Есад Паше Топтаниа. Циљ албанских комуниста по доласку на власт био је брисање свих политичких, верских, социјалних и културалних разлика. Намера комуниста је била успоставити владавину једне партије и једне идеологије. Слабљење комунистичких режима широм света почетком деведесетих година 20. века донело је ерупцију изражавања грађанског бунта и политичког незадовољства и у Албанији. У земљи су до пада комунизма деведесетих година 20. века биле забрањене политичке и све друге организације цивилног сектора, а комунистички режим се брутално обрачунавао са политичким противницима. Грађани су своје незадовољство најчешће изражавали кроз протесте и грађанске побуне против тада већ ослабљене комунистичке власти. Најзначајнији вид грађанских протеста који су објединили захтеве грађана за промену комунистичког режима били су студентски протести који су почели крајем 1990. и завршили се падом комунистичке власти 1992. године (F. Abrahams 2016, 51-64).

Албанско друштво је крајем 20. века било спремно на промену комунистичког режима. Након смрти комунистичког вође Енвера Хоџе (*Enver Hoxha*), комунизму какав је био познат у Албанији до 1985. године назирао се крај (A. Vani 2023, 66-69). Катастрофално економско стање, висока стопа незапослености и политичка репресија убрзали су слом комунистичких власти и означиле почетак демократских промена (Luku 2007, 11-27). Наследници Енвера Хоџе на челу са Рамиз Алијом (*Ramiz Alia*) покушали су да процес демократизације у Албанији

ставе под контролу Комунистичке партије доношењем низа законских решења и одлука у Централном Комитету (N. Rapo 1997). Како би контролисао процес демократизације друштва, Рамиз Алија доскорашњи комунистички лидер именовано је Фатос Нана (*Fatos Nano*) блиског сарадника супруге Енвера Хоце, Неџмије Хоце (*Nexhmije Hoxha*) за премијера Албаније 1991. године и директно утицао на доношење одлука и законских решења на корист опстанка на власти реформисаних комуниста (E. Viberaj 1991). Промене у албанском друштву биле су покренуте локалним окупљањем грађана на којима је пружена подршка процесима демократизације друштва и рушењу комунистичког режима (A. Krasniqi 2019) Највећи број оваквих окупљања били су студентски протести и демонстрације против изолације земље и лошег економског статуса студената и радника (E. Viberaj 2019, 63-66). Политичку моћ студентских скупова искористили су за своје политичко позиционирање и профилисање самопрозвани демократски лидери који су уживали подршку међународне заједнице за рушење комунизма у Албанији. На првом месту подршку међународних партнера задобио је лидер Демократске странке Албаније, Сали Бериша (*Sali Berisha*) (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022).

Друштвени напори за демократским променама у Албанији незванично почињу са крајем владавине Енвера Хоце, оснивача и доживотног комунистичког вође у Албанији, и интензивирају се почетком 1990. године (Çullhaj 2016). Вакуум моћи настао приликом краја Хоцине владавине 1985. године покушавали су да испуне реформисани комунисти и новообразовани демократски лидери. Комунистичка партија је на почетку грађанских протеста и профилисања нових политичких опција реаговала забраном скупова, уз употребу репресивног државног апарата, полиције и војске. На тај начин и уз подршку дела албанског друштва, комунисти су након смрти Енвера Хоце успели да задрже власт и одбаце захтеве грађана за увођење демократских промена све до првих демократских избора одржаних 1992. године у Републици Албанији. Политичка арена у Републици Албанији се након првих масовнијих грађанских протеста и побуна битно мења, са једне стране формира се блок око реформисаних комуниста на челу са Рамиз Алијом, док се са друге стране формира демократски блок на челу са Сали Беришом. По смрти Енвера Хоце, услед нове расподеле политичког утицаја и продора демократских идеја, у Албанији започиње период политичког реваншизма, политичке поларизације, друштвене дезинтеграције и поделе земље на симпатизере нове демократске и реформисане комунистичке елите. Демократска партија Албаније основана је 12. децембра 1990. године са циљем рушења комунистичког режима и освајања власти, као и зарад увођења тржишне економије и вишепартизма (Schmidt-Neke 2014). Демократску партију Албаније формирали су интелектуалци из свих друштвених сфера предвођени угледним лекаром пореклом са севера земље Сали Беришом. Ова партија ослањала се на подршку маса и студената који су протестовали у Албанији, као и на гласачко тело међу бирачима махом са севера земље који су услед лошег економског стања и комунистичке репресије одлучили да подрже лидера пореклом са севера, Сали Беришу. Основни декларисани политички циљ новоформиране Демократске странке био је промена комунистичког политичког система и увођења демократских институција.

Политичко позиционирање Демократске партије представљало је главну претњу комунистима за одржање на власти (Vickers, M., & Pettifer, J 1997). У јуну 1991. године услед све веће популарности Демократске партије Албаније и њеног лидера Сали Берише, као и масовних студентских протеста и потребе за модернизацијом, Комунистичка партија рада Албаније предвођена Рамиз Алијом и Фатос Наном на свом 10. конгресу доноси одлуку о преименовању партије у Социјалистичку партију Албаније (*Partia Socialiste* 1991). Овај потез комунистичке елите био је одговор на промену политичке климе и захтеве грађана за модернизацијом и демократизацијом земље. До краја 20. века ови политички блокови водили су негативне кампање једни против других са крајњим циљем освајања апсолутне власти и политичког уништења друге стране (P. Kola 2002). Њихова политичка борба делила је албанско друштво, креирајући атмосферу политичке поларизације која је највидљивија у

подршци политичким странкама у односу на географску и културалну припадност албанских бирача. Сви политички сукоби око власти у Албанији базирани на друштвеним поделама Гега и Тоска, односно севера и југа додатно су удаљили земљу од увођења демократских институција и усвајања демократских вредности. Период од пада комуниста 1992. године до 2013. године представља временско раздобље у коме су се новопрокламовани политички лидери и њихове партије обрачунавале не бирајући средства са наследницима комуниста, тачније са Социјалистичком партијом Албаније.

Први мандат који су након пада комунизма у Албанији освојили формално оријентисани демократски лидери у Албанији, на челу са Сали Беришом, окарактерисан је политичким реваншизмом према бившим комунистима, као и учесталим хапшењима најважнијих званичника бивше комунистичке партије, међу којима су били и супруга комунистичког лидера Енвера Хоџе, Неџмије Хоџа, као и Рамиз Алија и Фатос Нано. Уз политику реваншизма, новопрокламоване демократе су водиле катастрофалну економску политику која је 1997. године довела до краха економског система и грађанског рата у Албанији (Јака, А. & Муја, Е. 2011).

Грађански рат који је избио у Албанији 1997. године показао је дубоку подељеност албанског друштва и опасност политичке поларизације која је свој врхунац доживела доласком на власт Демократске партије Албаније. Крах пирамидалних штедњи којима је власт обмањивала јавност гарантујући исплате допринела је апсолутном губитку поверења грађана у институције и доносиоце одлуке. Грађани су на ову кризу одговорили организовањем оружане побуне и формирањем институција сопствене локалне самоуправе. На југу земље, грађани оријентисани ка подршци Социјалистичкој партији, упали су у војне касарне и запленили наоружање међу којима и тенкове и војне авионе. Ове оружане формације успоставиле су границу своје локалне самоуправе баш на границама поделе албанског народа на Гега и Тоске, док су грађани са севера земље пружили подршку Сали Бериши који је пореклом из дела становништва Гега. Фатос Нано је тада у јеку грађанског рата под притиском грађана пуштен на слободу након неколико година проведених у затвору и успео је да успостави власт након избора 1997. године.

По доласку на власт 1997. године социјалисти се реванширају Сали Бериши на исти начин на који је то он чинио када је дошао на власт 1992. године. Почињу политички прогони и јачање позиција Социјалистичке партије Албаније на власти. Ови сукоби прожимају албански политички простор све до данашњег времена у коме су сукобе преузели нови премијер Албаније од 2013. године Еди Рама (*Edi Rama*) и лидер опозиције Сали Бериша. Након доласка Рама на власт покренути су процеси демократизације друштва уз политички пројекат Социјалистичке партије под слоганом „Обнова Албаније“ (*Rilindja Shqiptare*), којим се тежи интегрисати албанско друштво и превазићи културолошке разлике. Овај пројекат је већ дао резултата, судећи по последњим изборима одржаним у Албанији 2025. године, где је Социјалистичка партија Албаније освојила највише гласова у оним срединама које су традиционално опозиционо оријентисане, тачније оријентисане на подршку Демократској партији Сали Берише, захваљујући обећањима о убрзаном чланству у Европској унији.

Основни императив свих актуелних политичких партија у Албанији је чланство у Европској унији. На овим темељима се образује заједнички именитељ који даје наду друштвене реинтеграције и напретка на путу усвајања демократских вредности. Иако се све политичке партије залажу за исти спољнополитички циљ, сукоби око права на носиоце демократских промена и даље постоје.

Опасности које су и даље актуелне у Републици Албанији и које прете да прекину процес демократизације институција и изградње државе на демократским вредностима произилазе из унутрашње борбе за власт, која и даље дели албанско друштво и одржава високи степен политичке поларизације.

I ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Формирањем нове Демократске партије и реформисане Социјалистичке партије у Републици Албанији започиње период дубоке и интензивираних политичке поларизације и друштвене дезинтеграције, што је резултат сукоба око освајања власти и политичког наслеђа. Сукоб две највеће политичке партије Демократске и Социјалистичке карактеришу међусобне оптужбе и политички реваншизам који су ове партије спроводиле употребом и мобилизацијом маса и организовањем политичких скупова и демонстрација (F. Abrahams 2016). Поред Демократске и Социјалистичке партије, и остале партије настале у Републици Албанији након пада комунизма 1991. године за свој најважнији политички циљ истичу демократизацију друштва. Демократизација друштва и увођење демократских институција предствала заједнички политички циљ који промовишу све политичке партије у Републици Албанији од краја 20. века. Грађанима све политичке партије обећавају убрзану демократизацију и побољшање животног стандарда. У својим политичким кампањама све политичке партије проблем корупције и криминала означавају као приоритетну тему. Разлика у политичким кампањама ових партија налази се у таргетирању различитих криваца за незадовољство грађана и стагнацију економије. Социјалистичка партија Албаније и Демократска партија се након слома комунизма и почетка демократских промена међусобно оптужују за несупех албанске економске и међународне политике. Ове партије се фокусирају на међусобно уништење, а не на доношење политичких решења за изазове са којима се сусрећу грађани и држава. Прве године демократских промена у Албанији често се означавају као додатни неуспех албанског друштва на путу демократске консолидације (Krasniqi, Afrim 2019). Лидери политичких партија у Албанији фокусирали су се на мобилизацију снага кроз подршку широких народних маса и међународне заједнице у циљу освајања власти, уместо на увођење и консолидацију демократских институција. У Републици Албанији крајем 80-тих и почетком 90-тих година приоритет има питање политичких наследника Енвера Хоџе (N. Pano 1997, 303-328). Прво политичко надметања два политичка блока одвило се током избора 1992. године који су се спровели у готово хаотичном политичком стању.

Услед притиска грађана кроз протесте на којима су грађани захтевали демократизацију друштва, власт је морала да организује изборе без претходног обезбеђивања услова за фер и коректно извештавање слободних медија и вођења фер изборне кампање. Нису постојали независни медији нити систем судске власти који би могао да одговори на изборне незаконитости (Carothers 2002). У својој изборној кампањи Сали Бериша је обећавао грађанима обрачуне са комунистичким функционерима, а тадашњу комунистичку власт застрашивао затворима и политичким прогонима (E. Viberaj 2019). Бериша је обећао да ће комунистичке лидере изоставити из политичког живота и забранити им да се баве политиком. На тај начин је позвао на општи линч Социјалистичке партије Албаније, чиме је застрашио и грађане Албаније који су били присталице социјалиста, да би и они могли проћи слично (F. Abrahams 2016). Избори 1992. године у овим условима били су далеко од демократских. Када је 1992. године на изборима први пут победила Демократска партија Албанији изгледало је да следе дубоке демократске промене и рушење комунистичког режима. Грађани који су тих година већински пружали подршку самопрокламованим демократским властима очекивали су да ће у Албанији живот бити побољшан (F. Abrahams 2016). Очекивано је да ће нове демократске власти успоставити владавину права и закона, покренути привредне реформе, смањити ниво корупције и криминала и ослободити друштво од вишедеценијске комунистичке репресије и забране независног политичког и друштвеног живота. Сали Бериша лидер Демократске партије Албаније и тадашњи први демократски председник Албаније уживао је велику подршку већине западних земаља, док су у Албанији демократске реформе биле запостављене (Peshkoria 2015, 245-263). Нови албански лидер Сали Бериша и његова администрација су у фокусу своје власти имали политички реваншизам и тортуру према неистомисљеницима, водивши политику својствену бившем комунистичком режиму (F.

Abrahams 2016). Беришина тортуре према неистомишљеницима свој врхунац достигла је након хапшења лидера Социјалистичке партије Албаније Фатос Нана, који је завршио у затвору и тамо био све до пада Демократске партије са власти и политичких промена 1997. године (Peshkoria 2015). О демократским променама и успостављању демократских институција се током власти Сали Берише у периоду од 1992. до 1997. године само говорило, док се на њима није радило, већ се земља претворила у борбу политичких странака за власт у којој нису бирана средства. Такво политичко стање проузроковало је и крах прве демократске власти у Албанији заједно са падом пирамидалних штедњи 1997. године, којима је тадашња власт обмањивала јавност.

У земљи је настало безвлашће, демонстранти су блокирали све државне институције, укључујући целокупни безбедносни систем упадајући у војне касарне и полицијске станице. Грађани су самоиницијативно формирали оружане јединице које су штитиле локалну народну самоуправу и биле усмерене на борбу против режима Сали Берише. Албанија је 1997. године била у грађанском рату. Ова криза поделила је земљу на оне који подржавају Беришу и оне који подржавају реформисану Социјалистичку партију Албаније. Криза 1997. године резултирала је сломом државе и њених институција, док је обећаним демократским променама дошао крај пре него што је и заправо започет процес демократизације. Пад са власти Сали Берише и Демократске партије Албаније уследио је након финансијског краха и високог нивоа корупције власти на свим нивоима. Бериша је изневерио своја предизборна обећања, док су грађани кренули у општенародни бунт организовањем оружаних побуна (Peshkoria 2015). Општи утисак у друштву током кризе 1997. године у Албанији био је да је резултат рада Демократске партије Албаније политички реваншизам и прогон свих који су били повезани са бишим комунистичким системом и Комунистичком партијом Албаније, иако је сам Сали Бериша био члан комунистичке партије (F. Abrahams 2016).

Циљ овог рада је да расветли и објасни препреке демократизацији у Републици Албанији и да покаже слику политичког превирања које своје корене има у дубокој подељености албанског друштва, као и да се објасни природа рушења комунистичког режима и поновне изградње државе и институција које се разликује од других бивших комунистичких земаља.

Аутор овог рада ће покушати да понуди осврт и одговор на нека од питања, попут: 1) Да ли је у Албанији могући успоставити западни либерални модел демократије, или ће се успоставити неки аутентични облик семи(полу)демократије?; 2) Да ли се политичка култура преплиће и сукобљава са ново-успостављеним институцијама државе, и на који начин ће се дизајнирати одговарајући модел државе након слома социјализма?

Као најмање истраживана, политичка историја постсоцијалистичке Албаније представља изазов и потребу да се на питања демократске перспективе ове земље одговори анализирајући политичке детерминанте албанског друштва, историју политичких конфликта и природу политичког окружења ове земље.

1.Одређење предмета истраживања

Предмет анализе овог рада биће изградња државе и демократских институција у постсоцијалистичком периоду у Републици Албанији, што је уследило након слома комунизма и напуштања једнопартијског система, конкретније у периоду од 1990. године до данас. Анализирајући околности настанка политичке кризе и распада албанске државе, ово истраживање има за циљ да пружи одговоре на питања узрока настанка политичке кризе у Републици Албанији, штетности наглих политичких промена, као и да пружи одговор на могуће перспективе институција изграђених на овај начин. Упоредна анализа концепата демократских промена и развоја демократских институција, као и приказ досадашњих учинака на путу демократизације албанског друштва чиниће емпиријску димензију овог рада. Посебна

пажња посветиће се проучавању историје смене власти кроз призму урушавања државе. Кратки историјски преглед политичког живота у Албанији од проглашења независности 1912. године до данас пружиће увид у специфичност борбе за власт, која је проузроковала дезинтеграцију друштва, креирајући политички супростављене блокове, данас оличене у присталицама Демократске и Социјалистичке партије Албаније, наследнице Комунистичке партије. Период од проглашења новостворене државе Албаније 1912. године до краја Другог светског рата обележен је политичким сукобима и примерима политичкох реваншизма два највећа политичка блока, са једне стране реформског Фан Нолиа и конзервативног Есад Паше Топтаниа. Овај сукоб се завршио кобно за оба лидера, док је Албанију гурнуо првобитно у руке Аустроугарског протектората, а касније у италијанску зону утицаја. Политички сукоби који су покренути истовремено када и борба за независност, Албанији у наслеђе су оставили политичке разлике и друштвену нетрпељивост, поделивши земљу на присталице реформиста и конзервативаца (Frasheri 1964).

Након Другог светског рата и све до почетка 1990. године у Републици Албанији је настављен сукоб комуниста са ројалистима. Овај период је обележен најоштријим примерима политичког реваншизма. Република Албанија је тих година означавана као земља са најрепресивнијим режимом у којој влада једна партија са нултом толеранцијом према било којој другој политичкој опцији (P. Prifti 1978). Након комунистичке владавине политичка подела у Албанији односила се на присталице бившег комунистичког режима и оне који су себе означили политичким жртвама комунистичког режима, односно на присталице новоформиране Демократске партије.

Политички реваншизам се наставио и када је након избора одржаних 1992. године победио Сали Бериша из редова Демократске партије Албаније. Бериша је централизовао власт, све одлуке доносио на партијским пленумима и процесуирао мноштво припадних комунистичке елите који су реформисали Комунистичку партију и основали Социјалистичку партију Албаније (Schmidt 1996). Сали Беришу је народ подржао паролем „Хоџа је мртав, живео Бериша“, попут сличних примера након политичких борби, и овога пута је албанско друштво поздравило нови режим, негирајући наслеђе бивше власти (Duffy 2000). Свој успех након рушења комунистичког режима у Албанији, демократе Салиа Берише дугују успешној локалној партијској инфраструктури, подршци бирача са севера земље, као и профилисању партије ка широким масама бирача, представљајући се бирачима као „*catch all*” партија (A. Xhaferaj 2012, 41-59). Након кратког историјског прегледа политичког живота у Албанији, могуће је разумети да је политичка традиција борбе за власт и подела друштва основни предмет интересовања албанских политичких партија, а не реформе које би унапредиле живот грађана и ојачале државу и институције државе. Рушењем комунизма и доласком на власт Демократске партије на челу са Сали Беришом очекивало се да се убрзају процеси демократизације земље, покрену процеси друштвене интеграције и спроведу економске реформе. Неуспех у испуњењу очекивања грађана и целокупне јавности у земљи дошао је као последица деловања политичких елита које су се бавиле међусобним оптужбама и политичком реваншизмом, као и услед неспремности албанског друштва за демократске реформе након неколико деценија владавине репресивних режима.

Просторно одређење предмета истраживања односиће се на простор садашње Републике Албаније. Међутим, због бољег разумевања узрока слома комунизма као и процесе поновне изградње институција и државе, предмет истраживања биће и процеси које су се одигравали у земљама у окружењу Албаније.

Научно-дисциплинарно одређење предмета истраживања ове докторске дисертације захтева анализу са применом различитих теоријских концепата, и као такав захтева интердисциплинарност. Истраживање ће се темељити на сазнањима из области политичке теорије, политичке социологије, теорије политичког представљања, теорије политичке економије, теорије демократизације, као и теорије анархизма и комунизма. Проучавању

различитих актера политичких криза у Албанији, различитих начина рушења и успостављања власти, политичких конфронтација и реакција у региону на политичка дешавања у Албанији посветиће се посебна пажња у истраживању, што спада у домене предмета проучавања упоредне политике. Намера аутора је да одговори на питање перспектива функционалности и демократичности новоизграђених институција и државе у Албанији са освртом на терет вишедеценијског комунистичког наслеђа и специфичне политичке културе као њеног нуспроизвода.

Временски оквир овог истраживања обухватаће период од почетака пада комунизма у Албанији 1990. године до данас. Политичке кризе и покушаји урушавања комунистичког режима пре 1990. године неће бити у фокусу истраживања.

Назначајнија по својим последицама и крупном заокрету политичка криза 1990. године у Албанији није једина криза која ће се истраживати у овом раду, наиме поред ове кризе биће обрађене и друге политичке кризе власти и државе током 20. и почетком 21. века значајне за развој демократије у Албанији.

Научни циљ истраживања је примарно *научна дескрипција*, посредством које се намерава нагласити значај демократских промена у Албанији, компатибилност политичког наслеђа са демократским вредностима као и значај самог процеса изградње демократских институција и државе након рушења комунизма крајем XX века. Научном дескрипцијом описаће се природа политичких странака које су наследиле Комунистичку партију Албаније, као и новоформираних номинално демократски оријентисаних странака.

Употребом научне класификације у истраживању ће се класификовати политички субјекти који су били предводници промена у Албанији према прецизно дефинисаним критеријумима као што су политике које их окупљају: централизација, демократизација, међународни односи, поделе власти и друге политике. У истраживању ће се поред научне дескрипције и научне класификације путем научних објашњења настојати пружити одговори на неколико важних питања: Како је дошло до урушавања институција и губитка државе у Албанији током владавине комунистичке партије? Зашто су се протести и незадовољства грађана интензивирали и након првих вишестраначких избора 1992. године? Какав су утицај имале државе у региону на дешавања у Албанији? Зашто у Албанији није дошло до усвајања демократских вредности, иако су демократске институције декларативно уведене пре више од три деценије? Служећи се *научним прогнозама* рад ће понудити перспективе могућих развојних путева демократских институција у Албанији, перспективе јачања државности, као и перспективе интеграције Албаније у Европску унију и регионалне политичке иницијативе.

Друштвени циљ истраживања јесте актуелизовање демократског искуства Албаније и ризика наглих промена режима од ауторитарних ка демократским, услед недовољно развијених политичких капацитета и неспремности друштва за демократске реформе.

Предмет анализе дисертације је утврђивање узрока неуспеле демократизације у Албанији и неуспелог процеса демократских промена и увођења демократских институција, специфичности политичког наслеђа као и услова геополитичке позиције ове земље.

Резултати истраживања за своју практичну примену имају подстицање политичких лидера и странака на ангажовање зарад демократске консолидације транзиционих друштава какво је албанско, које као додатни терет носи наслеђе комунистичког управљања земљом и специфичну политичку културу.

2. Основне хипотезе

Општа хипотеза : Слом комунизма у Албанији произвео је највећу политичку кризу и промене у земљи још од 1912. године и проглашења независности. Ове промене изродиле су

нове политичке странке и лидере који су започели оштру конфронтацију о праву на преузимање власти. Нове власти у Албанији крајем 20. века уводе демократске институције и крећу путем евроатланских интеграција. Међутим, након увођења институција по демократским начелима, општи је утисак да у Албанији демократија није успела услед континуираног политичког реваншизма и спремности друштва на демократске промене, већ је на делу неуспех консолидације демократије и изградње демократских институција.

У овом раду аутор жели да докаже да је успостављање западног либералног модела демократије у Албанији немогуће.

Прва посебна хипотеза: Комунистички режим је својим вишедеценијским репресивним поступањем према грађанима условио побуне и протесте за рушење државног поретка и изградњу институција у духу демократских вредности.

Друга посебна хипотеза: Након других вишестраначких избора 1992. године у Албанији је на власт дошла политичка партија са демократским политичким дискурсом и увела демократске промене које су се испоставиле као политичка фарса и промашај који је ову партију коштао губитка власти и грађанског рата 1997. године.

Трећа посебна хипотеза: Конфронтација политичких партија око преузимања власти након рушења Комунистичке партије Албаније резултирала је поделом политичке арене на нове демократске снаге уобличене у Демократској партији Албаније и реформисане снаге Комунистичке партије Албаније у виду Социјалистичке партије Албаније, које се иако имају слични демократски политички наратив међусобно оптужују за нерешене политичке проблеме у земљи.

Четврта посебна хипотеза: У Албанији постоји политички консензус око европског пута земља и подршке јачању демократских институција и државе, међутим неуспех демократске консолидације огледа се у недостатку политичке воље за њено спровођење, специфичности политичке, друштвене и религијске културе и лошим економским стањем у земљи.

Пета посебна хипотеза: Неуспех демократизације у Албанији прате проблеми корупције, клијентелизма, непотизма, „политизације“ државних интереса и спољно политичких циљева који уз слабе институције узрокују стагнацију земље на путу усвајања демократских вредности.

Шеста посебна хипотеза: У Албанији није успела демократска консолидација, транзиција ка демократији је у току, док је процес изградње демократских институција и државе у европском духу у зависности од финансијске и политичке помоћи западних демократија.

3. Методе истраживања

Функционално-институционални и контекстуални приступ користе се у истраживању ради анализе предмета истраживања који захтева мултидисциплинарни приступ. У истраживању ће се *дескриптивном анализом* предочити природа политичких криза у Албанији од пада комунизма, која ће помоћи ради лакшег разумевања контекста настанка кризе власти. Хипотетичко-дедуктивна метода користиће се ради дефинисања успешности покушаја увођења демократских институција у Албанији и њеној даљој европској перспективи. Компаративном анализом утврдиће се разлике између криза насталих 1990. као и 1992. и 1997. године у Албанији, са освртом на потезе политичких субјеката према решавању ових криза. Компаративном анализом утврдиће се сличност политичких прилика у земљама у окружењу Албаније у којима постоји значајна мањина албанског становништва, као и начин реаговања владе у Тирани према питањима политичких права албанске националне мањине, првенствено на територији Аутономне Покрајине Косово и Метохија у оквиру Републике Србије и Северне Македоније. Провера опште и посебних хипотеза спровешће се *методом*

индукције. Употребом *методе дедуkcије* у истраживању ће се извести појединачни закључци о специфичностима сваке од насталих криза власти од периода пада комунизма у Албанији.

У сврху прикупљања и анализе података користиће се: метод студије случаја, испитивање, конкретније форма благог и неутралног испитивања и анализа садржаја докумената.

Методом студије случаја у истраживању прикупљаће се подаци посредством којих ће бити могуће компаративно сагледати појединости криза у Албанији и процеса поновних изградњи институција и државе. Настојање је да се методом студије случаја утврде различитости и сличности процеса поновне изградње државе као и карактера политичких актера који су били носиоци поновне изградње институција. Компаративно се сагледава успешности супротстављених политичких субјеката у решавању насталих криза. Прикупљени подаци помоћу *методе студије случаја* користиће се ради предвиђања перспектива усвајања демократских вредности и изградње демократских институција у Албанији.

Испитивање као оперативна метода прикупљања података користиће се зарад утврђивања искустава политичких субјеката у борби за власт и начина на који су успевали да у борби за власт победе своје политичке противнике. Форма благог и неутралног испитивања се примењује у истраживању зарад непристрасности и квалитета прикупљених података. Испитаници су политички лидери партија које су преовладавајуће у Албанији, као и представници организација цивилног сектора који су учествовали у сменама власти. Намера је да се утврди: а) главни политички мотиви за рушење комунистичког режима; б) који су извори подршке политикама које су заговарали; в) да ли је комунистичко наслеђе преовладало у одабиру политичких дискурса; г) у којој мери је значајна подршка западних демократија у успостави демократских институција; д) да ли су своју изборну оријентацију усмерили на бираче одређених верских и културних специфичности; њ) разлика између криза насталих 1992. и 1997. године; ж) на који начин су успели да победе политичке конкуренте; е) политички дискурс ка интеграцијама у ЕУ и регионалним иницијативама. Подаци прикупљени приликом испитивања омогућиће разумевање узорка настанка политичких криза и утврђивање закономерности у предвиђању настанка нових криза. Приликом прикупљања и обраде података добијених испитивањем користиће се *квалитативне методе*.

Анализа садржаја докумената се користи као метода прикупљања података помоћу које се дефинишу званични потези и намере политичких субјеката у решењу криза, демократском консолидовању и интеграцији на европском путу.

4. Очекивани резултати и научни допринос

Очекивани научни допринос истраживања огледа се у разјашњавању процеса рушења комунистичког режима и губитка државе у Албанији. Поред доприноса у бољем разумевању кризе власти и демократских установа, истраживање ће посебну пажњу посветити експликацији неспособности политичких елита да интегришу албанско друштво и испуне обавезе које је Албанија преузела на европском путу. Посебности политичке културе у Албанији у истраживању биће посматране и објашњене са акцентом на политике интеграције и конфронтације. Грађански протести и побуне усмерене ка рушењу власти захтевају посебну анализу и објашњење, зарад могуће предикције будућих криза демократски успостављених режима. Подршка западних земаља и регионалних иницијатива успостави демократских вредности у Албанији од суштинске је важности, међутим њен изостанак додатно дестабилизује земљу што резултира економским миграцијама, високом стопом незапослености, корупцијом и високом стопом криминала. Ово истраживање има за циљ да опише кризе, објасни корене нестабилности, предвиди будући развој демократских

институција у Албанији и пружи одговор на извесност приступања земље породици европских демократија.

Истраживање ће поред *научног доприноса* имати и *друштвени допринос*. Друштвени допринос овог истраживања налазу се у бољем разумевању процеса демократских промена и резултата који су очекивани захваљујући овим променама, као и да понуди одговоре на могући изглед албанске државе и политичких процеса у земљи. Јасније разумевање узрока протеклих криза и штетности ауторитарног управљања земљом од стране комунистичког режима помоћи ће ојачавању аргумената у прилог немогућности изградње демократских институција у Албанији.

Резултати претходних истраживања

Истраживачко интересовање за демократске промене у Албанији настало је почетком 21. века када су први теоретичари дефинисали узроке настанка потребе за променом комунистичког режима. У том контексту се проучавала повезаност пада комунизма у Албанији са оним у остатку Европе. На почетку двадесетих година 21. века јављају се нова истраживања научника усмерена на проучавање перспективе Албаније на европском путу. Аутори у првој деценији 21. века истраживали су новоформирани партијски систем и партијско устројство у Албанији, базирајући се на нестабилности и конфликте које међу грађанима инспиришу првенствено новонастали политички субјекти. Овај рад има за намеру да укаже на узроке настанка и учесталости политичких кофликата у албанском друштву, проузрокованих неспособношћу политичких елита да земљу стабилизују и учврсте на демократском путу. Рад има за циљ да предвиди и будућу слику албанског друштва и склоност ка рушењу и поновном успостављању власти, на начин да се слабе демократске институције успостављају само формално и представљају фасаду популистичкој и ауторитарној владавини. У Републици Србији не постоји ниједно истраживање које се на свеобухватан начин бави транзиционим периодом Албаније и последицама које су политичке кризе проузроковале по стабилност успостављених демократских институција. Посебан допринос овог истраживања огледаће се у покушају објашњења и предикција изгледа будућег политичког пута Албаније као и утицаја демократских процеса у Албанији на земље у региону, нарочито на Србију и Северну Македонију.

II ТЕОРИЈСКО И КАТЕГОРИЈАЛНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

1. Одређење државе између политичке организације која штити заједничке интересе целокупног друштва и злоупотребљеног апарата за остваривање појединачних политичких интереса

Дефинисање појма државе је предуслов за анализу политичке стварности и природе сваког друштва. У овом поглављу намера је да се објективно и из више различитих истраживачких углова дефинише појам државе као основног политичког субјекта од чијег деловања зависи будућност сваког друштва и заједнице. Важно је истакнути значај изградње државе као заједнице која штити колективне интересе друштва и чији би процес изградње требало да буде политички вођен од стране легитимних политичких представника који ће пратити курс политичке културе друштва које формира државу (Fukuyama 2014). Бурне промене политичких система и њихове импликације биће представљене из угла опасности и шанси које доносе у процесу поновне изградње државе. Способност једног друштва да адекватно реагује на политичке промене условљава успешност и стабилност изграђених институција и државе у целини. Николо Макијавели је појам државе употребио објашњавајући највиши облик политичке организације у којима се управља целокупним друштвом од стране појединаца на власти (Machiavelli 1513). Посматрајући појам државе из овог угла разумљиво је да је држава вођена политичка организација од стране неколицине одабраних чланова

друштва, који у име целокупног друштва доносе политичке одлуке зарад остварења колективног интереса и благостања целокупног друштва. Кроз ову парадигму могуће је посматрати карактер и природу једне државе, односно значај односа власти и грађана који се прожимају уз свеобухватне последице и резултате које са собом носе одлуке појединаца на власти.

Одређење државе као политичке организације која штити заједничке интересе целокупног друштва или као оне која представља злоупотребљен апарат појединачних интереса захтева дефинисање појама ауторитаризма. Ауторитаризам подразумева политички систем у коме је сва политичка моћ концентрисована у рукама мањег броја људи, а може се односити и на само једног човека, најчешће лидера нације (J. Linz 2000). У ауторитарном политичком систему контролисан је и ограничен политички плурализам, грађани немају стварни утицај на власт, правосудни систем је немоћан, док се друштвена правила често мењају и зависе од интереса владајуће групе, медији су цензурисани, а често се употребљавају и репресивни органи попут војске и полиције за сузбијање противљења власти и политичком систему (Geddes, B, Wright, J, & Frantz, E 2018).

У ауторитарним системима може постојати ограничени друштвени и економски плурализам, али не и неконтролисани политички плурализам. Политичка диктатура подразумева облик владавине у којој је сва политичка моћ концентрисана у рукама појединца или уске групе појединаца у којој не постоје уставна и законска ограничења, независно судство нити слобода медија (Friedrich, C J, & Brzezinski, Z. K. 1965). У политичкој диктатури не постоје ограничења политичке моћи за власт, политички плурализам, као ни слободни избори. Органи репресије се често користе за осигурање власти. Специфичност политичке диктатуре огледа се у култу личности, који се често дефинише као „спасиоц нације“ или „ослободилац“ (Arendt 1951). Политичка диктатура може попримити облике партијске диктатуре где влада једна партија, односно војне диктатуре где влада војна хунта, персоналистичке диктатуре везане за личност лидера и хибридне изборне диктатуре где се помоћу изборних механизма и инжењеринга осигурава власт. Пример тоталитарне диктатуре налазимо у Албанији од 1944. до 1985. године где је постојао једнопартијски систем, потпуна изолација, масовна репресија и култ личности (J. Linz 2000). Мноштво различитих теорија и литературе државу дефинишу на различите начине, међутим најмањи заједнички именитељ ових теорија је да је држава заједница појединаца који су слободно или принудно пристали на ограничење слобода зарад вишег циља у виду мира и просперитета свих чланова друштва (Locke 2013).

Џон Лок државу дефинише као заједницу првобитног удруживања појединаца у друштво са циљем постизања заједничког интереса очувања слободе, имовине и живота сваког члана, притом стављајући нагласак да је најбитнији орган власти законодавна власт којој је предата моћ да одлучује и доноси законе у име целокупног друштва (Lok, D, Čavoški, K, & Savčić, N. 2002). Из било ког угла посматрајући, феномен државе указује на неопходност постојања монопола физичке принуде над одређеним становништвом и на тачно дефинисаној територији. Моћ и успешност државе може се и посматрати са становништва учинковитости њених одлука и поштовања закона које доносе њене институције. (D. Beetham 1991). Макс Вебер државу види као политичку организацију са монополом физичке принуде на одређеној територији, остварујући тако жељени поредак општег добра (Pavlović, Vukašin, Zoran Stojiljković. 2008) Теоретичари попут Данливија дефинишу државу као одвојену институцију, различиту од остатка друштва, суверену, чији се суверенитет протеже на све појединце који живе на одређеној територији, као ауторитет која убира порезе и има финансијске активности у циљу одржања поретка уз помоћ обученог државног апарата (Dunleavy, Patrick, Brendan O'leary. 1987) Држава тако не представља појам који је једном заувек одређен и јасан, већ захтева стално анализирање политичких и друштвених околности које утичу на њен изглед и успешност у одржању замишљеног поретка. Војни, социјални, религијски, културални, економски и менаџерски капацитети условљавају изглед и будућност једне државе.

Ћанфранко Пођи наглашава значај јачања ових капацитета упозоравајући да државе са слабо изграђеним војним, економским и менаџерским инфраструктурама немају блиставу будућности и као таквим прети им урушавање (Poggi 1978).

Поглед на државу као инструмент помоћу кога буржоаска класа намеће своју вољу и интересе као приоритетне целом друштву имају марксисти, који поред инструмента у рукама владајуће класе, државу виде и у светлу јачања њене арбитрарне улоге када су класни односу у равнотежи, односно као функционално средство које оптимално одржава акумулацију капитала (Dunleavy, Patrick, Brendan O'leary. 1987). Марксистичка мисао упозорава на опасности које са собом носе неправедно уређени класни односи, указујући на неопходност функционалности државе да одговори свим изазовима у друштву и успостави праведни поредак. Теза да држава у рукама владајуће класе намеће вољу мањине која је на општу штету целокупног друштва оправдава централистички приступ управљања друштвеним, политичким и економским односима у друштву зарад успостављања оптималне акумулације капитала и креирања равнотеже класних односа. За разлику од марксистичке теорије, елитистички приступ држави огледа се у неопходности акумулације политичке моћи у рукама малог броја људи, тачније елите чија је владајућа позиција неизбежна и праведна у свим друштвима. Оно по чему се ова два приступа слажу јесте да се друштво увек дели на оне који владају и на оне над којима се влада (Hay, Colin, Michael Lister, David Marsh 2022). Контрола владајућих класа, односно елита пресудна је за развој и изглед сваког друштва, са тим у складу појам државе би првенствено требало посматрати кроз снагу њених институција и упоришта које оне имају у друштву. Држава коегзистира захваљујући стабилном геополитичком простору у коме стабилне и економски моћне државе реагују у кризним ситуацијама при изградњи држава са нестабилним економијама и политичким системима (Mearsheimer 2001). Неопходност сталне асистенције процесима изградње држава оправдава се потребом за очување глобалног политичког поретка. Моћне државе, оне које представљају најзначајније политичке субјекте у глобалној арили принуђене су да учествују у процесима изградње стабилности држава које се налазе било у политичкој или у економској кризи (Ikenberry 2001).

Помоћ развијених држава често се сматра као реметилачки фактор суверенитета држава, и може представљати претњу по будућност државе у којој се интервенише од стране развијенијих држава. Са друге стране оправдање оваквих интервенција налази се у потреби за глобалним просперитетом и миром (M. Walzer 2006). Незадовољство изгледом државе и доносиоцима одлука представља претњу по опстанак устаљеног поретка државе и доводи до политичке нестабилности друштва (Lipset 1959, 69-105). У том контексту остварује се могућност за наступ анархистичких елемената који у држави виде претњу и дефинишу је као злоупотребљени апарат владајуће класе у циљу испуњења појединачних интереса владајуће мањине (Newman 2010). Како би осигурали наставак своје владавине, владајуће елите спремне су и да потпуно приватизују политичко одлучивање чиме директно утичу на ток развоја целокупног друштва (Vučićić 1996).

Против приватизације државе и политичког одлучивања борили су се и теоретичари комунизма, међу којима су најзначајнији допринос дали Карл Маркс и Фридрих Енгелс у својим делима, наводећи да владајућа мањина користи и злоупотребљава државу и целокупно друштво зарад испуњења својих приватних интереса. Посматрајући државу из угла претње по развој друштва може се доћи до негације њене неопходности. Држава из овог истраживачког угла дефинише се као злоупотребљени апарат политичких мањина на власти и требало би је минимизирати на чист административни карактер (Ostrom 1990).

2. Демократизација као модел владавине између вредности и традиције

Демократизација подразумева прелазак са недемократског режима, односно недемократске владавине на демократску. Демократизација је процес који обухвата укидање недемократских институција, вредности и понашања политичких актера и увођење оних демократских. Као прве препреке демократизацији означавају се недемократско политичко наслеђе, специфична политичка култура, друштвене вредности и природа наслеђа друштвених односа. Покретање процеса демократизације могуће је уколико постоје предуслови за увођење демократских институција, на првом месту фер и слободних избора, потом владавине права и независних институција које ће примењивати и поштовати законске оквире, тачније штитити владавину закона (Linz, J. & Stepan, A. 1996). Институција слободних избора као основна претпоставка отпочињања процеса демократизације подразумева могућност слободног учествовања свих грађана у процесу избора доносиоца одлука, у активном и пасивном смислу, односно као право да грађани слободно буду бирани за представнике власти и слободно бирају своје политичке представнике у власти.

Зарад успостављања институције слободних избора неопходно је постојање независних институција које ће контролисати изборни процес и понашање политичких субјеката са циљем заштите избора од политичке манипулације и кршења правила слободних и фер избора. У многим друштвима са ауторитарним, односно недемократским наслеђем, какво је и албанско друштво, политички актери су покушавали да процес избора представника власти ставе под своју контролу, односно да управљају изборним процесима различитим политичким средствима, попут куповине гласова и уцењивања бирача (Guerra, Alice, and Mogens K. Justesen. 2022). Са друге стране, појам владавине права представља идеал који свако друштво које је покренуло процесе демократизације жели да досегне и који представља прилику за процену успешности демократизације. Владавина права подразумева заштиту од самовољног и арбитарног поступања моћних појединаца у друштву. Другим речима, сви појединци у друштву би морали бити заштићени од индивидуалног утицаја моћних појединаца у друштву, док би институције морале да заштите сваког појединца поштовањем законског оквира. У државама које су процесе формалне демократске консолидације започеле на крају 20. века попут Републике Албаније, основне препреке су управо представљали моћни појединци који су својим утицајем оспорили могућност успостављања владавине права. Владавина права уско је повезана и са владавином закона, и зависи од поштовања и заштите закона од стране свих институција као и појединаца, нарочито оних који су изабрани за вршиоце власти и доносиоце политичких одлука (E. Viberaj 2013). Поред слободних и фер избора, владавине права и владавине закона, за демократизацију је важно и постојање независних институција које ће у складу са законским оквирима и својим овлашћењима омогућити усвајање демократских вредности и успешно спровођење демократских реформи.

Поред ових институција потребна је и политичка воља политичких представника да спроведу све неопходне политичке реформе и заштите друштво доношењем политичких одлука на демократски начин. Уколико се реформе не спроводе доследно, већ се допушта нарушавање процеса демократизације, нарочито у друштвима са израженим недемократским наслеђем, може доћи до иницирање повратка на недемократски режим владавине. Пример за суноврат демократизације и повратак недемократског режима у Албанији је сукоб Ахмед Зога и Фан Нолиа. Демократске реформе покренуте од стране власти Нолиа насилно су прекинуте услед снажне подршке становништва и дејством оружаних формација под контролом Ахмед Зога. У том тренутку у Албанији је преовладала недемократска традиција над покренутим демократским реформама. У Албанији демократији није било места, имајући у виду процесе

настанка независне албанске државе. Османско царство је албанском народу оставило у наслеђе султанистички систем власти са снажном личношћу које је било носиоц апсолутне власти, касније ову улогу су тежили да преузму сви будући албански властодршци. Политичка борба за власт често је резултирала политичким реваншизмом и политичком елиминацијом међу политичким противницима. Владавина права није постојала већ су се моћни појединци у друштву политички позиционирали као носиоци политичких одлука сврставајући се међу владајућу елиту, нарочито у доба комунизма и владавине Комунистичке партије Албаније.

Успешна демократизација подразумевала би постизање слободних и фер избора, изградњу грађанских слобода, попут слободе медија и јавног окупљања, затим заштиту владавине права и закона, као и успостављање система контроле власти од стране грађана и међусобне контроле власти која се постиже формирањем независних грана власти.

Демократске власти би требало да промовишу и штите вредности попут слободе, једнакости, друштвеног плурализма, као и да доприносе изградњи поверења грађана у институције. Основна вредност сваког друштва које тежи да успешно спроведе демократске реформе је слобода. Слобода појединца подразумева простор у коме појединац ужива све слободе гарантоване законом у демократском друштву, као и заштиту слободе других појединаца у друштву изградњом владавине права и закона (Thomassen 1998). У Републици Албанији ове вредности су биле игнорисане и на њиховом успостављању се није радило, све до проглашења пада комунистичког режима и доласка Демократске партије Албаније на власт. Од проглашења независности 1912. до пада комунистичког система 1992. године, пуних осам деценија у Албанији су негиране демократске вредности, док је јачао култ личности лидера, односно предводника нације, као и ауторитарно политичко наслеђе. Поред ових демократских вредности, постоје и друге важне вредности за демократско друштво. Слобода изражавања, једнакост пред законом, политички плурализам и одговорност власти подразумевају битан ослонац у процесу демократизације друштва. Слобода изражавања у Албанији није била могућа све до краја 20. века, комунистичка владавина је увела владавину једне партије и једне политике са концептом сталне револуционарне борбе против политичких неистомишљеника. Са друге страна политички плурализам подразумева могућност слободног политичког надметања различитих политика и мишљења у друштву, зарад постизања демократске конкуренције на слободним и фер изборима. У Републици Албанији су готово пет деценија владавине комуниста протекле у забранама политичких партија и организација цивилног сектора. Недемократско политичко наслеђе допринело је касном отпочињању процеса демократизације у Републици Албанији, поставивши значајне изазове успоставе демократских институција свим будућим политичким властима, укључујући и актуелну социјалистичку власт. Ни формално отпочињање процеса демократизације у Републици Албанији 1992. године није донело очекиване резултате. Нове елите су ослањајући се на методе комунистичких власти увеле политички реваншизам сличан бившем комунистичком режиму и некадашњим комунистичким лидерима. Демократска консолидација у Републици Албанији је процес који траје више од три деценије и који је имао својих суноврата и повратка на недмократско политичко наслеђе у моментима политичких конфликта Демократске и Социјалистичке партије, које су у унутрашњим борбама за власт ослабиле процесе демократизације и ојачале присуство недемократског наслеђа у вођењу власти. Постизање свих вредности које подразумева демократско друштво за албанске политичке партије је и даље формални политички императив, док је пракса показала да су ове политичке партије спремне да паузирају процесе демократизације у раздобљима унутрашње борбе за власт.

Са друге стране, поред императива постизања демократских вредности, значајну улогу има и политичка традиција једног друштва. Политичка и друштвена традиција у Албанији

осликавају сушту супротност са демократским нормама. Претходни политички системи до 1992. године изградиле су недемократску политичку традицију која је оставила дубоки траг у албанском друштву, деградирајући поверење у институције и за собом оставивши неразвијене институције (E. Viberaj 2018).

Овакве политичке традиције у друштву поспешују развој клијентелистичког приступа, и остављају простор за различите политичке манипулације, конкретније за политичку поларизацију, за шта је пример политичка поларизација коју су изградиле Демократска и Социјалистичка партија у Албанији. Лојалност политичкој партији представљало је шансу за индивидуални напредак појединаца када се та партија нађе на власти, а реванш према онима који су симпатизирали других политичких опција. Улога традиције у демократизацији огледа се у шансама развоја демократије у једном друштву. Када је реч о традицији албанског друштва, јасно је да су племенске поделе са почетка 20. века изградиле услове за политичку поларизацију и недемократско политичко наслеђе, и развој клијентелистичког приступа. Разрешавање сукоба и политичких конфликта у Републици Албанији није постигано у демократским оквирима, какве подразумевају слободни избори и фер политичка конкуренција међу политичким субјектима. Насупрот демократској конкуренцији за освајање власти, политички субјекти у Албанији су злоупотребљавали положај власти како би коришћењем државних ресурса оснажили своју позицију на власти, а уништили политичке противнике. По доласку на власт Демократска партија Албаније је покренула судске поступке према највишим званичницима бивше комунистичке елите. У првим годинама владавине самопрокламованих демократских власти од 1992. до 1997. године политички реваншизам је доживео свој врхунац.

Касније по паду са власти Демократске партије Албаније 1997. године долази до повратног политичког реваншизма и освете коју је спроводила Социјалистичка партија Албаније. Традиција разрешења сукоба у Албанији је традиција недемократског политичког деловања свих политичких актера. Из таквих политичких околности и традиције наглашеног политичког реваншизма пут демократизације представља велики изазов за албанско друштво и политичке лидере који имају највећу одговорност за постизање демократских вредности. Специфичности албанског друштва и политичке историје указују на потребу редефинисања процеса демократизације у односу на моделе демократије који су успостављени у западној Европи (F. Abrahams 2016).

Републици Албанији је потребан својеврсан демократски модел усмерен првенствено на друштвене одлике и културалне специфичности албанског друштва, које је преживело вековне владавине недемократских режима, а у претходних три деценије кренуло путем демократизације и убрзане интеграције у Европску унију. Поред изазова које пред албанско друштво поставља недемократско политичко наслеђе, постоје и економски изазови унапређења домаће привреде и повећање животног стандарда грађана. Деценије изолације проузроковале су слабу економију и неразвијену економску инфраструктуру у Албанији, која је често означавана као најсиромашнија земља у Европи. Увођење економских слобода уз подршку политичких слобода подразумева исправни пут економског оснажења Републике Албаније и представља могућност оснажења институција и положаја појединаца који ће моћи да се одупру клијентелистичким приступима политичких субјеката, услед бољег материјалног положаја свих појединаца у албанском друштву.

Демократизација не би требало да буде посматрана као јединствени и унапред постављени процес који је исти за свако друштво. Зависно од специфичности политичке културе, социолошких и економских одлика једног друштва спроводи се јединствени модел демократизације. Вредности које са собом доноси демократизација јесу јединствене, међутим

пут до њиховог остварења у потпуности зависи од одлика друштва у коме се спроводи демократизација.

Ризик по успешност демократизације представља сукоб демократских вредности и институција са традицијом друштва у коме се спроводи (Е. Viberaj 2019). У Републици Албанији основни ризици по успешност демократије представљају недемократско политичко наслеђе и константне унутрашње борбе за власт које продривају друштвену интеграцију, а поспешују политичку поларизацију. Политичко наслеђе оштрог политичког реваншизма које је за последицу имало клијентелистички приступ власти, а узрочно са тиме и високи степен корупције и политичке поларизације условило је и високи степен неповерења у институције и цео процес демократизације. Процес демократизације у Републици Албанији траје преко три деценије, док је процес пријема у Европску унију неизвесан. Имајући у виду споро напредовање на путу ка Европској унији, оштрој и недемократској традицији у Републици Албанији неопходно је изградити процес демократизације на стабилним основама обликованим у специфичном моделу прилагођеном албанском политичком простору. Западно европски модел демократије у Албанији по многим ауторима је могућ, међутим кроз политичке реформе у дужем временском периоду. Посматрајући период од више од три деценије потрошених на демократске реформе, било би амбициозно захтевати од албанског друштва прилагођавање западноевропском моделу. Република Албанија би требало да искористи могућност позитивних искустава из албанске политичке традиције по питању стабилизације демократске власти. Албански народ навикао је на поштовање принципа персонификације власти, тачније високог степена поверења у лидера који је најодговорнији за доношење политичких одлука, на тај начин би требало да питање политичке поларизације и непрекидне унутрашње борбе за власт буду разрешена. Такође, поред стабилног политичког руководства, требало би искористити и институцију слободних избора и слободних медија зарад слободне и фер политичке конкуренције, у којој би грађани који су носиоци суверенитета својевољно бирали своје политичке представнике.

3. Значај демократских институција у изградњи демократског режима

Демократија је владавина народа, подразумева политичку оријентацију у којој у име друштва и свих појединаца владају изабрани представници (Weingast 1997, 245-263). У 21. веку доминантна већина политичких поредака тежи да себе окарактерише као демократски режим. Појам демократије представља концепт који је лако промовисати, а тешко остварити у пуном потенцијалу. Демократија се мери снагом демократских институција и привржености друштва демократским вредностима, а не декларативним изјашњавањем представника власти. Институције представљају темељ стабилности сваког организованог друштва и државе (S. Huntington 1968). У зависности од снаге институција и њиховог деловања у друштву зависи очување државе и испуњење колективних интереса друштва. Институција се посматра као норма којом се намерава подстакнути и осигурати понашање у друштву путем санкција, као и организација која је установљена како би се унапредио и испунио одређени циљ друштва (Војанић, Р. Д, & Младеновић, И. 2009).

Посматрајући природу институција увиђа се изглед једног друштва и његових планова изградње у будућности. У односу на снагу и утицај институција одређује се карактер једне државе, која се ојачава или урушава уз помоћ јаких или слабих институција (Linz, J. & Stepan, A. 1996). Демократски оквири попут слободних избора, владавине права, контроле власти, транспарентности у управљању, поделе власти и грађанске партиципације мерило су за успешност демократског режима. Значај демократских институција у изградњи и очувању државе огледа се у корективној улози понашања свих чланова друштва. Демократске

институције су те које усмеравају политичке представнике ка испуњењу колективних интереса друштва, и од њиховог деловања зависи дефинисање циљева, вредносних ставова и заједничких планова за будућност државе (Vranić, B., Krstić Davinić, I., Jerinić, J., Božilović, J., & Stevanović, B. 2020). Питања развоја и етаблирања демократије у једном политичком оквиру изискују дефинисање политичког поредка као државе. Постојање свих елемената државе претпоставка је постојања било каквог режима (Podunavac 2010). Држава је предуслов за развој демократије и предуслов за њено постојање. Оправданост демократског режима налази се у значају који демократске институције имају на стабилност једног политичког поретка који називамо држава, уколико испуњава основне услове за то, пре свега када постоји суверенитет над тачно одређеној територији и над становништвом који је легитиман и има подршку већинског дела друштва. Демократија оснажује државу и помаже политичком поретку да се одржи на тај начин што путем јаким демократских институција оснажује политичку власт, давајући јој неопходни легитимитет и подршку друштва (Tilly 2007). Постоји много демократских институција чије постојање оснажује државу и политички поредак, у овом раду биће поменуће само неке од њих.

Владавина права представља једну од најзначајнијих демократских институција. Заштита од својеволјног и арбитарног поступања моћних појединаца и институција предуслов је постојања владавине права. Да би владавина права постојала у једном друштву неопходно је да политички представници делују у смеру остваривања колективних интереса друштва, као и да се ти интереси дефинишу кроз широки спектар демократских консензуса у друштву (Stanovićić 2005).

Поред владавине права, слободни избори представљају важан механизам у циљу оснажења државе и власти, чијим спровођењем се политички представници бирају на фер и слободан начин од стране целокупног друштва над којим се влада. Политичка власт је условљена испуњењем колективних интереса друштва уколико су развијени механизми контроле власти од стране друштва у целисти, али и путем поделе власти. Држава као најзначајнији облик политичке интеграције свој пуни потенцијал може постићи неговањем демократских институција и вредности који ће довести до друштвеног консензуса о свим политичким питањима и одлукама који се тичу будућности друштва. Појмови демократије и државе нису увек у односима међусобне условљености. Држава и демократија могу доћи у супротност и конфликт једна са другом. У неким политичким системима одбачена је идеја демократије, док се на демократске институције гледа као на ограничавајуће и непотребне факторе. Демократија се не може апсолутно дефинисати као неопходност за јачање државе. Стабилност државе и политичке власти се у неким политичким системима постижу ауторитарним приступом власти са становишта акумулације политичке моћи у ужем кругу политичких представника, у којима не постоје довољно развијени механизми поделе и контроле власти (J. Linz 2000). Значај демократских институција у јачању државе највише се огледа у заштити појединаца од арбитарног и самоволјног поступања политичких представника, као и у испуњењу колективних интереса.

Уз јачање демократских институција истовремено се оснажују демократски темељи државе која тежи да путем поштовања и промовисања демократских вредности интегрише друштвене интересе. Широка политичка партиципација чланова друштва представља политичку снагу државе којом се намерава остварење колективних интереса друштва. Пут изградње демократских институција води преко друштвених и политичких криза које испитују оправданост њихове изградње, а завршава се консолидацијом демократских институција у друштву (O'Donnell, G., & Schmitter, P. C. 1986).

Демократске институције могу имати позитиван одраз по стабилност државе и тако омогућити остваривање колективних друштвених интереса уколико се успешно заврше процеси њихове консолидације. Консолидоване, тачније утврђене или учвршћене демократске институције могу се поново наћи у процесу реконсолидације, зарад интереса друштва.

Демократске институције се налазе на сталном испиту оправданости и значаја по изградњу државе и остваривање колективних друштвених интереса (Morlino 1998).

Под консолидованом демократијом сматра се политички простор у коме се политичко одлучивање и избор политичких представника врши искључиво на демократски начин (Linz, J. & Stepan, A. 1996). Како би демократски режим опстао и представљао основ за даље напредовање друштва у складу са демократским вредностима неопходно је изградити стабилне демократске институције (North 1990). Јаке демократске институције су јаке једино када су успостављене чврстим законским оквирима и уколико постоје механизми заштите њиховог поштовања (Przeworski 2010). Избор политичких представника у демократском режиму мора бити изведен на слободан и фер начин у законским оквирима који штите демократске вредности. Када се на овакав начин изврши избор политичких представника следи заштита свих чланова друштва од њиховог арбитарног поступања, односно успостављање владавине права кроз механизме јасне и демократске контроле власти од стране других грана власти, и непосредно од стране свих чланова друштва (Dahl 1989).

4. Условљеност демократске транзиције наслеђем бившег недемократског режима

Демократска транзиција подразумева период преласка недемократских режима у демократске, односно демократску консолидацију политичких институција (Epstein, D.L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I. and O'Halloran, S. 2006). Са сигурношћу није могуће прецизно одредити трајање периода који је потребан једном друштву да успостави демократску консолидацију и на тај начин успешно заврши процес демократске транзиције. Успешност демократске транзиције зависи од мноштво фактора. Једна од најзахтевнијих препрека током демократске транзиције јесте недемократско наслеђе политичких институција. Недемократски режими не развијају плурализам, владавину права, конституционализам, слободне и фер изборне процесе, цивилно друштво и демократске политичке институције, већ настоје да легитимитет пронађу кроз развој фундаменталних националних митова, идеологије, популизма, међународног ангажмана и слично (Von Soest, Christian, and Julia Grauvogel 2015, 6-9). Током демократске транзиције неопходно је започети низ реформи који ће друштво припремити за доношење и усвајање демократских институција. Процеси успостављања, демократских институција разликује се и зависе од наслеђених односа политичких субјеката који претендују да освоје власт као и начина на који задобијају друштвени легитимитет.

Почетак демократске транзиције подразумева политичке промене које се снажно одражавају на претходне системе поделе власти и управљање друштва у целини (Carothers 2002). Претходне елите, односно вршиоци политичке власти у друштву својим антидемократским деловањем теже да задрже власт и контролу над демократским променама у друштву. На тај начин демократској транзицији се постављају задаци разрешења сукоба бивших режима и нових демократских институција (D. Share 1987, 525-548). На ток демократске транзиције и њену успешност утиче и начин иницирања демократских промена (McFaul 2002). Демократска транзиција може бити иницирана од стране цивилног друштва, сломом недемократског режима, диригована од стране постојећих политичких представника или међународним политичким утицајем, као и на друге начине (D. Share 1987). Међутим, последице иницирања демократске транзиције разликују се и зависе од актера који имају контролу над њеним током (Linz, J. & Stepan, A. 1996).

Највећи легитимитет и снагу демократска транзиција добија када је иницирана од стране цивилног друштва, када се целовито друштво креће путем демократских промена и консолидације. Тачније, када се промене покрену одоздо ка горе, од појединца, друштва ка политичким представницима. Уз иницијаторе демократске транзиције приметан је и утицај економских околности које условљавају развој демократских промена у друштву (Voix 2003). Уколико је економски систем стабилан, демократска консолидација је извеснија, јер

економско благостање поспешује изградњу стабилнијих друштва која штите и унапређују демократске институције (Epstein, D. L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I., & O'Halloran, S. 2006, 551-569).

Уколико иницирање демократске транзиције долази од стране међународних партнера, позорност друштва је већа, будући да је потребно размотрити разлоге таквих утицаја који долазе ван друштва у коме се демократска транзиција покреће (L. Whitehead 1996). Пример је Пољска у којој су Европска унија и Организација Северноатлантског уговора (НАТО) значајно допринеле покретању демократских реформи (M. Vachudova 2005). Највећу улогу у демократској транзицији играју домаћи политички представници, који воде процес демократске консолидације и директно утичу на успешност успостављања демократских институција, будући да уживају легитимитет и подршку друштва које воде. Домаћи политички представници су најодговорнији и најутицајнији иницијатори и водитељи успешне демократске транзиције, односно успешне демократске консолидације (O'Donnell, G., & Schmitter, P. C. 1986).

5. Постсоцијализам и демократизација - препреке и изазови демократизације друштва

Постсоцијализам је политички процес којим се настоји успоставити демократија и тржишни тип економије (Linz, J. & Stepan, A. 1996). Постсоцијализам је специфично политичко стање друштва проузроковано снажом друштвеном подршком демократским реформама са циљем успостављања демократског режима (Mesić 1991, 307-314). Поред демократије и тржишне економије постсоцијализам подразумева и промену имовинског правног оквира, односно прелазак са државне на приватну својину, реформу судске власти и успостављања слободе медија (Offe 1996). Започињање ових процеса не доводи са сигурношћу до жељених резултата, напротив проблеми корупције, криминала, непотизма, као и интезивни раст друштвених и економских неједнакости су нежељене последице неуспешне демократске консолидације. Успешност демократизације друштва у постсоцијаличком раздобљу сваког друштва носи и ризике појаве анархије, слабљења државних институција и бројних других друштвених нестабилност (Holmes 1997). Постсоцијализам је процес гашења недемократског режима и његових институција са циљем крајње демократизације друштва. Током периода постсоцијализма у друштву се одвијају демократске промене којима се тежи успостављање демократских институција и неутралисање наслеђа претходног недемократског режима (Offe 1996). Како би демократске промене били спроведене до краја неопходно је да постоји јако цивилно друштво које иницира и контролише политичке представнике у процесу спровођења демократских реформи (Diamond 1994, 4-17). У постсоцијализму се гасе недемократске институције јер њихово наслеђе представља препреку по процес демократизације друштва (Crawford, B., & Lijphart, A. 1997). Једна од најочигледнијих препрека у изградњи демократског режима јесте утицај претходних недемократских политичких елита које су биле на власти у добу социјалистичког режима. Трансформација доскорашњих носиоца социјалистичких власти у предводнике демократских промена са циљем одржања на власти је учестала појавама у друштвима која се налазе у демократској транзицији. У Републици Албанији, након пада комунистичког режима 1991. године, многи чланови бивше комунистичке партије (Партија рада Албаније) прешли су у новоформиране демократске странке, задржавши значајан утицај у политичком животу. Најочигледнији пример је Сали Бериша, бивши чан Партије рада Албаније, који је постао лидер Демократске партије Албаније и више пута биран за председника и премијера (1992–1997, 2005–2013). Беришина трансформација из комунистичког члана у "демократског лидера" илуструје како старе елите регрупишу своју моћ у новим условима, често ограничавајући дубље демократске реформе (Peshkopia 2015).

Недовољно развијено цивилно друштво и спремност друштва на демократске промене представљају изазов по демократизацију и уско условљавају могућност укоренивања и успостављања демократских институција. У циљу превазилажења ових препрека од помоћи могу бити међународни утицаји путем којих се друштву политички и економски помаже да успешно заврши процес демократизације (L. Whitehead 1986).

Поред међународних утицаја, важан ослонац демократизације је развијени економски систем који помаже друштву у процесу увођења демократских промена спречавајући одржање недемократских режима (Voix 2003). Тако међународни утицај може помоћи земљи у демократској транзицији при успостављању владавине права, плурализма, слободних и фер демократских избора (Levitsky 2010).

Демократска консолидација друштва захтева поред демократских институција и усвајање демократских вредности, успостављања развијеног цивилног и политичког друштва, владавине права и ефикасне државне управе (Linz, J. & Stepan, A. 1996). Изграђено цивилно друштво гарантује плурализам и пружа стабилност демократском напретку друштва, оно је заправо извор легитимитета политичких одлука и као такво представља простор у коме се политичке идеје оправдавају и ослушкују од представника власти (Cohen 1992). Политичко друштво какво захтева демократија подразумева развијен партијски живот и могућност заступања различитих идеја свих чланова друштва.

Развијено политичко друштво у демократских оквирима ослања се на демократски начин освајања власти (Sartori 1976). Заштита од арбитрарног и самовољног поступања и јачање закона основни је значај појма владавине права који је неодвојиви део демократизације (Tamanaha 2004). Како би се политички и друштвени живот одвијао у оквирима демократије неопходно је да постоји ефикасна државна управа која ће бити сервис и заштита свих чланова друштва (Grindle 2004). Основни изазови демократизације друштва у постсоцијалистичком периоду односе се на наслеђе недемократског режима, међународни утицај, економску стабилност и легитимности целокупног процеса демократске консолидације. Сви ови изазови би могли да представљају шансу албанског друштва за постизање пуне демократске консолидације. Међутим, изостанак политичке воље и специфичност албанског политичког простора указују на неопходности максималне друштвене интеграције која је неопходна ради формирања механизма грађанске контроле власти, првенствено преко слободних и фер избора, као и преко система независних грана власти.

III НЕДЕМОКРАТСКО ПОЛИТИЧКО НАСЛЕЂЕ КАО ПРЕПРЕКА ДЕМОКРАТСКИМ ПРОМЕНАМА У РЕПУБЛИЦИ АЛБАНИЈИ

1. Проглашење независности Албаније 1912. године и почетак изградње културе политичког реваншизма

У Албанији дуго датира традиција политичког ривалства и нетолеранције. Националне напоре Албанаца за независну државу у првој половини 20. века различитим смеровима водила су два супростављена лидера. Бивши отомански службеник Исмаил Кемали (*Ismail Kemal*) и бивши отомански официр Есад Паша Топтани (*Esat Pashë Toptani*) формирали су два доминантна политичка блока. Ова два политичка блока за свој примарни циљ су имали освајање власти и политичку елиминацију друге стране (Skendi 1967).

Исмаил Кемал потицао је од познате албанске породице велепоседника из Валоне, на чијем наслеђу је градио своју репутацију и уживао подршку народа. Провео је четири деценије у служби Отоманском царству, да би се почетком 20. века окренуо борби за албанску независности (Fundić 2013). У ширењу својих идеја међу Албанцима настојао је да окарактерише све друге борце за независност Албаније као лидере који се воде властитим

интересом и представљају претњу по јединство земље. Захваљујући утицају своје породице, завидном материјалном богатству, а пре свега подршком Аустроугарске успео је да интегрише Албанце и успостави власт на територији од Косовске Митровице до Валоне, са изузетком Малисора и осталих северних група Албанаца који су били одани његовом супарнику Есаду Паши Топтаниу (Brisku 2020). Есад Паша Топтани бивши отомански официр потицао је из богате породице и своју репутацију је градио на основама хиљада наоружаних и лојалних војника којима је командовао. Захваљујући породичном богатству утврдио је власт на територији од Тиране до Драча (P. Kola 2003). Почетак стварања албанске државе 1912. године зависио је од међународне подршке и заштите од територијалних претензија земаља у региону, пре свега српских и грчких (L. Dushku 2007). Околости у којима је створана албанска држава погодвале су политичкој дезинтеграцији и сталном ривалству око права на власт. Коначно, 28. новембра 1912. године у Валони проглашена је независност Албаније од стране делегата окупљених око Исмаил Кемала (Vlora 1973). Лондонском конференцијом 1913. године подржана је и призната албанска независност од стране великих сила (E. Viberaj 2019). Независност је проглашена у условима опште унутрашње и спољашње опасности. Проглашење независности Албаније 28. новембра 1912. године догодило се у контексту озбиљних унутрашњих и спољашњих претњи. Унутрашња опасност долазила је од феудалних и племенских раскола где је земља била подељена између локалних бегова и племенских вођа, док је спољна долазила од земаља у окружењу Албаније.

Ова подељеност ометала је стварање јединствене националне државе. Друге опасности у самој земљи долазиле су од етничких и верских поделе на муслимане, православце и католике које су довеле до сукоба око будућег уређења државе. Све ове опасности утицале су на стабилност Албаније након слабљења Османског царства, што је створило повољне услове за регионалне актере који су се борили за утицај и контролу над новоствореном албанском државом (Vickers 1999). Спољашње опасност су биле балкански ратови (1912–1913) са териотријалним претензијама суседних држава, конкретније Србије, Црне Горе и Грчке на делове Албаније (Jelavich 1983). Лондонском конференцијом из 1913 године Албанија је призната, али са значајно умањеном територијом од оне коју су очекивали албански лидери за независност. Косово и Метохија су припојени Србији, док је Епир припојен Грчкој (Glenny 2012). Албански лидери за независност су се сукобили око права на проглашење независности, тачније око легитимитета својих покрета за независност. Два актуелна и супротстављена покрета за независност у Албаније су журила да прогласе независност и преузму контролу над земљом. Један од покрета предводио је Исмаил Кемал подржан од стране Аустроугарске, док други Есад Паша Топтани подржан од Италије и Краљевине Србије. Оба покрета су обећавали слободу сваком појединцу и јаку државу. Лондонска конференција 1913. године уздрмала је Албанију одуевши јој право на скоро половину територије на коју су претендовали албански борци за независност. Тако је близу 30% албанског становништва остало ван новопроглашене државе Албаније (Guu 2012). Последице овакве одлуке на Лондонској конференцији изазвале су додатно заоштравање односа између Есад Паше Топтаниа и Исмаил Кемала, који су оптуживали један другог за деловање против интереса земље, зарад своје личне користи.

Реакција Есад Паше Топтаниа на проглашење независност 1912. године од стране делегата окупљених око Исмаил Кемала била је формирање посебне и независне Републике Централне Албаније 1913. године, која је обухватала територију од Тиране до Драча и директно се супротставила држави коју је прогласио Исмаил Кемал (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). У Албанији је то била једина територија на којој су суверено управљали албански лидери потпогнуги сопственом војском, док су у осталим деловима Албаније и даље биле присутне италијанске, грчке, црногорске и српске трупе (Stickney 1926).

Сукоб Топтаниа и Кемала оставио је дубоки рез у албанском друштву, који је представљао темељ за све будуће друштвене поделе и политичке конфликте око права на власт у земљи. Есад Паша Топтани се ослонио на помоћ Краљевине Србије и захваљујући својим

војним формацијама је одржао власт у Републици Централној Албанији, док са друге стране држава коју је Исмаил Кемал прогласио 1912. године није имала сопствене војне снаге, већ само политичке од Аустроугарске монархије (Elsie, *The Albanians: A Modern History*. 2004). Тако су у Албанији постојале две различите и сукобљене државе, са различитим степеном легитимности и реалне војне и политичке моћи.

Почетак стварања државе није ујединио политичке лидере у Албанији, већ се претворио у простор сукобљавања око права носиоца власти над свим Албанцима. Исмаил Кемал је предводио умеренији део албанског друштва оријентисаног на подршку аустроугарској политици, док је Есад Паша водио радикалнији део друштва усмерен ка остварењу пуне независности од Османског царства и Аустроугарске, и ка сарадњи са Краљевином Србијом (Seton-Watson 1916). Сукоб са Исмаил Кемалом, Есад Паша Топтани није желео да разреши дијалогом и посредовањем страних сила, већ се окренуо употреби оружаних снага под својом командом које су му омогућиле формирање самосталне Републике Централне Албаније. Две Албаније су заједно коегзистирале са различитим политичким лидерима, а сличним циљевима. Ниједна од ових држава, Република Албанија Исмаил Кемала и Република Централна Албанија Есад Паше Топтаниа није у потпуности била независна, нити је успела да интегрише Албанце, већ напротив утрла је пут свим будућим албанским поделама и раздорима који ће у будућности бити основ за бројне политичке кризе, од којих су неке умало поделиле Албанију на две, једне од друге независне целине.

Различита визија будућег изгледа нове независне државе последица је дуге историјске изолације и дезинтеграције албанског друштва. Иако у оквиру једне државе, тадашњег Османског царства, две субетничке групе у Албанији Гега и Тоске су се културолошки независно развијале. Изоловани део становништва на северу, тачније припадници племена Гега развили су културолошке специфичности које су креирале политичке и културолошке разлике у односу на становнике југа земље, тачније припаднике племена Тоска, који су се развијали под утицајем грчке и медитеранске културе. Политички сукоб између Исмаил Кемала и Есад Паше Топтанија представљао је кључни тренутак у формирању модерне албанске државе. Есад паша Топтани одбацио је могућност дипломатског решења кроз дијалог или посредовање међународних чинилаца, одредивши се за војну опцију. Ова одлука омогућила му је да консолидује контролу над средњим делом земље и прогласи Републику Централну Албанију, стварајући тиме паралелни политички ентитет поред већ постојеће Владе Исмаил Кемала. Ова два албанска политичка организма функционисала су истовремено, под вођством различитих личности, али са наизглед сличним националним аспирацијама. Ипак, ни једна од ових државних творевина није успела да оствари потпуни суверенитет или да уједини албански народ под заједничким националним покровитељством. Напротив, овај дуализам у корену је учврстио политичке поделе које ће карактерисати целокупну савремену историју Албаније. Овај рани раскол поставио је темељ за бројне будуће политичке кризе, од којих су неке довеле земљу на ивицу потпуног распада. Идеја о могућем раздвајању Албаније на два независна ентитета постала је рекурентна тема у политичким дебатама, одражавајући дубље структуралне проблеме националног идентитета. Подељеност у албанском политичком дискурсу има дубље корене у историјским и културолошким специфичностима. Дуготрајна географска и културна изолација у оквиру Османског царства створила је услове за различит развој два главна албанска субетничка идентитета. Северни део земље, насељен претежно припадницима Гега, развио је посебне културне обрасце услед планинског и тешко приступачног терена, што је допринело очувању традиционалних племенских структура и начина живота. Насупрот томе, јужни део Албаније, дом Тоска, био је изложен интензивнијим културним утицајима са Медитерана, посебно грчком културном сфером. Овај медитерански утицај огледао се у језичким, архитектонским и друштвеним обрасцима, стварајући културни идентитет који се значајно разликовао од северњачког. Ове разлике нису биле само културолошке природе, већ су се преточиле у различите визије о политичком уређењу и будућности албанске нације. Сложена интерференција историјских, културних и географских

чинилаца створила је услове за појаву паралелних државних пројеката у кључном тренутку настанка албанске државности. Овај дуализам није био само последица личних амбиција појединачних политичких лидера, већ дубље укорењених друштвених и културних процеса. Наслеђе ових подела и даље представља значајан фактор у савременом политичком развоју Албаније, утичући на њену спољнополитичку оријентацију и унутрашњу стабилност.

Мапа 1. Самопроглашена Република Централна Албанија (DamiKarv 2021)

Република Централна Албанија Есад Паше Топанија имала је неколико хиљада лојалних и наоружаних војника који су гарантовали њену безбедност, док са друге стране Исмаил Кемал није могао да гарантује безбедност новопроглашене државе сопственим снагама, већ се ослањао на војну помоћ Аустроугарске (J. Misha 2014). Тих година наставља се традиција сукобљавања политичких неистомишљеника, сада у блокове подељене око Исмаил Кемала и Есад Паше Топтаниа. Република Централна Албанија трајала је до почетка Првог светског рата и одласка Есад Паше у изгнанство 1914. године (Vicke Pollo 1984).

Као реакцију на општу политичку нестабилност у земљи и проглашења Републике Централне Албаније, Немачка и Аустроугарска 1914. године постављају принца Вилхелма од Вида за суверена Албаније (Skendi 1967). Немачки принц Вилхелм проглашен је апсолутним владаром Албаније од стране Аустроугарске и Немачке, занемарујући притом вољу народа који је подржао независност (E. Viberaj 2019). Долазак принца Вида повећао је незадовољство албанских политичких лидера и албанског народа. Власт формирана са принцем Видом

подразумевала је Сенат као прво представничко тело у независној држави које је било састављено од 37 чланова, у реалности од неколицине богатих земљопоседника и представника религијских конфесија (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Немачка и Аустроугарска владале су Албанијом током Првог светског рата, све до доласка Италије и Француске које су након завршетка рата 1918. године формирале своје окупационе зоне у Албанији.

2. Јачање ауторитаризма у Албанији након Првог светског рата

На крају Првог светског рата Есад Паша Топтани покушава да се врати у земљу, међутим актуелне власти га проглашавају издајником и забрањују повратак у земљу (Bregu 2017). У Албанији су после Првог светског рата владале заједно Италија и Француска. Италија је формирала окупациону зону на југу од Валоне до Драча, док је на истоку своју окупациону зону имала Француска са седиштем у граду Корчи. Ове власти забрањују повратак Есад Паши Топтанију (Stickney 1926). У јуну 1920. године у атентату је убијен (Wallisch 1931). Исмаил Кемал је покушао да се врати у земљу, али су га у томе спречили нови албански лидери на првом месту Ахмед Зогу (*Ahmed Zogu*) и Сотир Пеци (*Sotir Peci*) (Elsie 2010). Нове власти ослоњене на наслеђе Исмаил Кемала у Албанији наставиле су пут политичког реваншизма према политичким противницима који је започет паралелно са борбом за независност земље. Образац политичке поларизације је настављен и када је ривалство Топтаниа и Кемала завршено атентатом на првог.

Након сукоба Исмаил Кемала и Есад Паше Топтаниа будући властодршци су по окончању Првог Светског рата наставили традицију политичког реваншизма. Нови сукоб око власти настао је између Ахмед Зога (*Ahmed Zogu*) и Фан Нолиа (*Fan Noli*). Зогу и Ноли су ослањајући се на постојеће поделе и политичку поларизацију изградили своје позиције моћи и отпочели борбу за власт. Ово ривалство завршило је политичком елиминацијом и изгнанством Фан Нолиа, док су његове присталице наставиле борбу са тада актуелним председником, а касније и краљем Ахмед Зогом. Фан Ноли се залагао за изградњу демократије и државе налик на оне у западној Европи, док је Ахмед Зогу преферирао формирање државе где ће сву власт вршити он лично. Зогу је тежио централизованом држави са јаким вођом, док се Ноли залагао за парламентарни систем по узору на западне демократије (O. Pearson 2004). Што се тиче судбине бившег лидера за независност Албаније Исмаил Кемала, он је уместо повратка, доживео политички прогон и смрт у емиграцији 1919 године. Његово политичко наслеђе је касније рехабилитовано у модерној Албанији, и служило је као легитимизација будућих власти (Vickers 1999).

Након Првог светског рата Немачку и Аустроуграску позицију утицаја у Албанији заменили су Италија и Француска. Како би се ослободили управе Италијана и Француза, албански лидери окупљени око Ахмеда Зога одржали су Конгрес у Лушњи 1920. године где је проглашена привремена влада Албаније са седиштем у новопроглашеној престоници Тирани (B. Fischer, *The Lushnjë Congress and the Rise of Albanian Nationalism* 1984). Формиран је Високи Савет са четири члана који су сачињавали Ахмед Зогу (*Ahmed Zogu*) као министар унутрашњих послова, Сотир Пеци (*Sotir Peci*) као председник, Мехмед Коница (*Mehmed Konica*) као министар спољних послова и Хоџа Кадрију (*Hoxha Kadri*) као министар правде. Министар унутрашњих послова, а касније и премијер Албаније Ахмед Зогу је на крају Првог светског рата помоћу свог материјалног положаја и оружаних снага преузео потпуну контролу над земљом и кренуо у сукоб са страним трупима и домаћим претендентима на власт (Gjevoqi 2018). Ахмед Зогу је на силу преузео власт, обрачунавајући се брутално са својим политичким противницима. Због суровости своје владавине, на Ахмеда Зога су често планирали атентани, које су финансирани и организовали његови политички опоненти. Процењује се да су на Ахмеда Зога (*Ahmed Zogu*) преко 50 пута покушани атентани које су организовале присталице

Нолиа, а најпознати пример неуспелог атентата уследио је због супростављања италијанским интересима (Marku 2010). Тачније због одбијања Зога да обнови Тирански споразум из 1926. године по којем је Италија прогласила Албанију својим протекоратом и вршила надзор над албанском војском (B. Bedini 2024). Познат је и неуспешни атентат на Зога организован од стране пуковника Исмаил Х. Татзатија (*Ismail H. Tatzati*) и мајора албанске војске Шефћета Корче (*Shefqet Korça*) блиских Нолиу 1925. године. Овај атентат је имао за циљ елиминацију Зога, преузимање власти и формирање војне владе (Kadria 2022). Зогу је потом наредио да се завереници ухапсе и смене са дужности. Међутим, ове наредбе нису спроведене. Овим одлукама су се супроставили Сејфи Вламасија (*Sejfi Vllamasi*) и Реџеп Митровица (*Rexhep Mitrovica*) оптуживши Зога да Албанце дели на Геге и Тоске, два различита културна ентитета Албанаца. Геге (*Gheg*) и Тоске (*Tosk*) су две главне субетничке подгрупе Албанаца, које су подељене географски, културно и дијалектски. Њихова подела је историјски обликована природним препрекама (планине, реке) и социополитичким факторима. Геге насељавају регион северно од реке Шкумбин (*Shkumbin*), као и делове АП Косова и Метохије у оквиру Републике Србије, Црне Горе и Северне Македоније. Геге одликује утицај Канона Леке Дукађинија (*Lekë Dukagjini*) који регулише племенско-правни кодекс политичког и друштвеног живота (Elsie 2010). Тоске живе јужно од реке Шкумбин (*Shkumbin*), са традицијом урбанизације и секуларизације. Тоске су били доминантни део друштва у политичком смислу током 20. века, будући да је већи број комунистичких лидера долазио са југа Албаније, што је случај и данас у виду премијера Албаније Едија Раме (*Edi Rama*), док су Геге са друге стране даровале Албанији првог демократског председника и победу над комунизмом у виду Сали Берише (*Sali Berisha*) (Skendi 1967). Потом су Вламаси и Митровица успели да убеди градске власти у Тирани да прогласе подручје града Тиране као територије Гега које је забрањено за Ахмеда Зога (Skendi 1967). Оваква политичка манипулација културним разликама Тоска и Гега често је коришћена зарад изазивања политичке кризе, и у прошлости су је користили Исмаил Кемал и Есад Паша Топтани.

Почетак стварања албанске државе прожет је политичким ривалствима, дубоким поделама друштва и политичком нестабилношћу која је произвела друштво недовољног демократског капацитета оријентисаног на бесконачне унутрашње поделе и борбу за власт у наредним деценијама, без могућности политичке интеграције свих политичких субјеката која је неопходна за усвајање и консолидацију демократских институција (Schwandner-Sievers, Stephanie & Fischer, Bernd J. 2002). Албански режими били су традиционално ауторитарни, често ослањајући се на харизме лидера који су гласили за неприкосновене вође, а политичким противницима су се припремали затвори и атентати (P. R. Prifti 1978). Ову традицију наставили су Ахмед Зогу (*Ahmed Zogu*) и Фан Ноли (*Fan Noli*). Фан Ноли (Fan Noli, 1882–1965) је био албански интелектуалац, политичар и свештеник који се залагао за демократске реформе и секуларизацију Албаније. Након дугогодишњег егзила у Сједињеним Америчким Државама, вратио се у Албанију 1920-их и постао вођа Народне партије (*Partia Popullore*), представљајући прогресивну струју која је тежила успостављању западњачких вредности, са циљем да свргне власт Ахмед Зога и успостави демократију у Албанији (Noli 1921).

У Албанији је Ахмед Зогу већ учврстио своју власт ослањајући се на везе и подршку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Сједињених Америчких Држава и Француске. Покушај да се у земљи ипак имплементира плурализам и демократска конкуренција започео је 1920. године ривалитетом Ахмеда Зога и Фан Нолиа, који су били лидери две најзначајније политичке групације (R. C. Austin 2020, 257-262). У том тренутку у земљи је владао Високи савет формиран 1920. године у Лушњи на челу са Зогом на основу Привременог уставног статута донетог исте године који је дефинисао Албанију као парламентарну републику (S. Schwandner-Sievers 1999). Од институција власти формирана је и законодавна власт у виду Парламента (*Kuvendi*) који је изабран 1921. године са ограниченим утицајем услед одлука које је доносио Високи савет. Судска власт је била неразвијена док је на северу и даље важио Канон Леке Дукађинија. Влада је имала ограничен легитимитет и била је призната од стране Антанте,

али без пуне контроле над целом територијом. Северна племена Гега нису признавала централну власт (Vickers 1999). Уставни и политички поредак успостављени Конгресом у Лушњни 1920. године трајали су до 1924. године када се Фан Ноли сукобио са Ахмед Зогом и успео да подршком страних сила поврати свој ауторитет у земљи, а нарочито да мобилише незадовољни део албанског становништва на северу. Захваљујући подршци коју је добио од појединих западних земаља и незадовољству становништва на северу земље Фан Ноли (*Fan Noli*) успешно изводи Јунску револуцију 1924. године и уводи демократске реформе. Ноли у земљи спроводи свој политички програм који је између осталог обухватао и секуларизацију државе, аграрну реформу и јачање парламента (Puto 2012). Услед овог сукоба Зогу је био приморан да напусти земљу, а Фан Ноли започиње процес демократизације Албаније (R. C. Austin 2020). Овај покушај демократизације земље убрзо је пропао због неспособности Народне Партије Нолиа да спроведе демократске реформе и због повратка Ахмед Зога који је уз подршку Италије и користећи своје материјално богатство успео да окупи присталице и образује војне формације који су му помогле да врати власт (Schmidt-Neke 1987). Јунска револуција Фан Нолиа из 1924. године трајала је кратко и угушена је насилно интервенцијом војних формација којима је командовао Зогу.

Ахмед Зогу се након шест месеци вратио у земљу и прогласио себе за председника Албаније 1924. године (Xhaferi 2017). Зогу је у Албанији наставио традицију политичког реваншизма и зауставио је развитак плурализма и демократских вредности, протеравши Фан Нолиа у изгнанство 1924. године (Xhaferi 2017). Темеље обезбеђења своје власти Зогу је имао у оружаним трупима које су му биле одане, у страху које су оне сејале широм земље, као и у непрекидном наглашавању грчких територијалних претензија на југ Албаније још од балканских ратова (L. Dushku 2013). Потом је донет Републикански устав 1925. године који је прогласио Зога за председника са најзначајнијим овлашћењима. Парламент је формално постојао, али без стварне моћи и политичког утицаја, тако да је Ахмед Зогу владао самостално (B. Fischer 1984). Зогу је био председник све до 1928. године када је донет нови устав који га је прогласио краљем. Овај Устав омогућио је потпуну ауторитарну владавину Зога, где је он постао неприкосновена политичка личност земље, са јаким утицајем војске и оружаних формација под директном командом краља (R. C. Austin 2012).

Политичка борба за власт у Албанији је и на примеру ривалства Зога и Нолиа показала значај манипулације друштвеним разликама зарад мобилизације подршке појединаца. Политичка поларизација представљала је основну карактеристику албанске политичке културе. Политички представници су се борили да у већој мери мобилизују своје традиционалне симпатизере на северу или југу како би освојили власт. Краљ Зогу увео је политику негирања друштвених, верских, културних и етничких разлика у земљи. У Албанији је 20-тих и 30-тих година 20. века владала политика негирања друштвених разлика међу становништвом. Режим краља Зога суочавао се са притиском и зависношћу од Италије, по чијем узору су у Албанији донети бројни закони, а финансијска помоћ Италије је условљавала Зога на послушност (Schmidt-Neke 1987). Албанија је била принуђена од стране Италије да потпише Први и Други Тирански пакт који је Италији омогућавао још већи утицај у земљи. Коначно 1939. године Италија окупира Албанију и проглашава Виктора Емануела III (*Vittorio Emanuele Ferdinando Maria Gennaro di Savoia*) за краља Албаније, Зогу бежи у Грчку, касније у Египат и Велику Британију, и формално остаје на власти до 1946. године када је монархија укинута и када су покренуте комунистичке реформе (Vickers 1999). Сукоб између Зога и Нолиа још један је показатељ укоренености политичког реваншизма као главне одлике албанске политичке културе. Овај сукоб по свему је сличио сукобу Исмаил Кемала и Есад Паше, продубљујући дезинтеграцију земље.

Оптерећени унутрашњим конфликтима у борби за освајање апсолутне власти у земљи, Зогу и Ноли су нанели штету албанском друштву и његовом развоју у политичком, економском и социолошком смислу. Уместо да албанско друштво напредује након оснивања

независне државе, политички лидери су земљу делили фокусирајући се на освајање подршке једног од два субетничка етничка дела ставновништва, тачније на освајање подршке Гега и Тоска.

3. Изградња комунизма у Републици Албанији након Другог светског рата

Изградња комунизма у Албанији значила је обрачунавање са свим дотадашњим политичким опцијама. Како су побеђени Есад Паша Топтани и Фан Ноли били приморани да напусте земљу под притиском супротстављених политичких снага, на исти начин под притиском комунистима Ахмеду Зогу је забрањен повратак у земљу. Током Другог светског рата за власт у Албанији бориле су се политичке групације са различитим виђењем будућег уређења државе. Најутицајније групе биле су група Легалитети (*Llegaliteti*), Национални фронт (*Fronti Kombetar*) и Комунистичка партија (*Partia e Punës së Shqiperisë*). Легалитети је уживао британску помоћ и циљ овог покрета је био повратак краља Зога и монархије на власт у Албанији (O. Pearson 2006). Комунистичка Партија Албаније је за свој циљ имала успостављање нове комунистичке власти која ће забранити повратак монархије и изградити комунизам сличан совјетском, тачније комунизам стаљинистичког типа (T. Czekalski 2013). Са друге стране Национални фронт супроставио се циљевима и Комунистичке партије и Легалитетија залажући се за промоцију демократских вредности и увођења демократије сличне оној која је владала у западноевропским државама (O'Donnell G, James S. 1999). Уз помоћ југословенских партизана у Албанији на власт долазе комунисти, тачније Комунистичка партија Албаније коју предводи Енвер Хоџа (Enver Hoxha). Југословенски комунисти на челу са Миладином Поповићем и Душаном Мугошем помогли су оснивање Комунистичке Партије Албаније 1941. године и касније успостављање комунистичке власти у земљи крајем 1944. године (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Комунисти су се ослањали на наслеђе Исмаил Кемала бришући све трагове и сећања на бивше политичке лидере у Албанији. Уведена је забрана промовисања политичког наслеђа Есад Паше, Фан Нолиа и Ахмеда Зога.

Комунисти су били брутални у обрачуну са својим политичким противницима. Водили су политику апсолутне негације према политичком наслеђу и установили забрану свих политичких партија осим Комунистичке партије Албаније, забрану величања наслеђа Ахмеда Зога, а касније и забрану религије и штампе. Све је било усмерено ка јачању комунизма и водило је крајњој изолацији земље (O'Donnell G, James S. 1999). Комунистичка партија Албаније доносила је све одлуке за друштво и управљала државом на ауторитаран начин (Çullhaj 2016). Креирајући тако простор у коме демократији нема места, комунисти су јачали своју власт, што је био основни циљ Енвера Хоџе (Hoxha 1979). Последице оваквог политичког деловања биле су апсолутна изолација земље и пораст ауторитаризма (Vojaxhiu 2013).

Поред политике изолације комунисти у Албанији су покушали да обезбеде финансијску помоћ од страних земаља како би у земљи смањили незадовољство становништва. Захваљујући страним донацијама земља се окренула убрзаној индустријализацији са циљем економског раста и побољшања услова живота (A. Bani 2023). За комунисте сви претходни политички лидери у земљи су били издајце, а њихови следбеници осуђени на затвор, док су њихове породице биле дискриминисане (Kadilli, Z., & Kaceli, I. 2022). У Албанији је током владавине Енвер Хоџе завладала потпуна контрола политичког живота, уведени су затвори за политичке противнике, а сигурносна служба је до краја владавине комуниста 1991. године испитала више од милион људи (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Током периода комунистичке владавине, Албанија је спроводила строгу политику међународне изолације, међутим паралелно је тражила финансијска улагања из иностранства како би ублажила економске тешкоће и смањила друштвено незадовољство. Ова страна финансијска помоћ омогућила је покретање интензивног процеса индустријализације, чији је примарни циљ био подстицање економске експанзије и унапређење животног стандарда грађана (A. Bani 2023).

Комунистички период у Албанији представља сложену мешавину економског планирања, политичке репресије и друштвеног инжењеринга. Иако је режим формално заговарао политику самоослањања, његов опстанак био је условљен и страним финансијским ресурсима. Наслеђе овог периода, посебно у области политичке културе и друштвених односа, представља значајан фактор у разумевању савремених изазова са којима се Албанија суочава у процесу европских интеграција и демократске консолидације.

4. Међународна политика реваншизма Албаније у добу комунизма

4.1. Односи Југославије и Албаније након Другог светског рата

Југославија је једна од најзаслужнијих земаља за успостављање комунистичког режима у Албанији (Luku 2016). Током ратних година југословенски партизани помагали су комунистима у Албанији да се организују у политички покрет (Elsie 2004). Мировна конференција у Паризу 1946. године је показала везе између југословенских и албанских комуниста, где су представници Југославије јасно изнели став да се Албанији мора пружити политичка помоћ, залажући се тако да Албанија добије статус силе победнице (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022) Југословенски утицај у Албанији је растао након завршетка Другог светског рата будући да су Албанији биле неопходне позајмице и економска помоћ коју је нудила Југославија (Т. Schwartz 2010). Позајмице које је Југославија дала Албанији у првим годинама након завршетка Другог светског рата износиле су више од половине годишњег прихода Албаније (Т. Czekalski 2013). Поред зајмова, у Албанију су долазили југословенски стручњаци како би помогли индустријализацији земље, док је неколико хиљада Албанаца дошло да студира у Југославији (Р. Kola 2003). Постављајући се као спасилац, Југославија је 1945. године Албанији послала преко 8 хиљада тона житарица, док је следеће године та помоћ била утростручена, није изостала ни политичка помоћ и заузимање Југославије у међународним организацијама, док је сам председник Владе Југославије Јосип Броз Тито у свом говору у Савезној скупштини 1947. године рекао да Југославија не сме бити са стране и допустити да албански народ гладује и умире (Trenova 1990). Пријатељство између Албаније и Југославије је тако прерасло у доминантну зависност Албаније од југословенске помоћи. Тих, првих година након Другог светског рата најближи савезник Албаније била је комунистичка Југославија, која је својим поступањем изазивала неколико криза у Комунистичкој партији Албаније. Због јачања југословенског утицаја на албанску политику почели су да се организују покрети отпора против политике блиске сарадње са Југославијом. Ове покрете је Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) брутално угушио, избацивши њихове чланове из партије и забранивши им да се баве политиком (Т. Czekalski 2013). Због поступања Енвера Хоџе према противницима његове политике и начина доношења политичких одлука у Албанији је почео да јача ауторитаризам. Како би власт одржао Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) није бирао средстава за елиминацију противника. У народу познат као командант и победник, почео је да гради свој култ личности који ће оставити у наслеђе лидерима након његове власти. Све одлуке доносио је самостално, не обзирајући се на супротне ставове, захтевао је једнообразност и јединство у политичком деловању.

Како су се крајем 40-тих година 20. века заоштрили односи између Савеза Совјетских Социјалистичких Република (*СССР*) и Југославије, у Албанији је настала нова политичка криза. Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) одабрао је да своје односе са Југославијом не развија док се не разреши њен сукоб са *СССР*-ом (М. Jovanović 2012). Међутим, Југославија је у Албанији пронашла новог савезника. Кочи Ксоке (*Koçi Xoxe*) постао је нови пријатељ Југославије у Албанији, високо позиционирани члан Комунистичке партије и бивши командант албанских партизана. Током обрачуна Јосипа Броза Тита и Јосифа Стаљина, Ксоке је у Албанији предлагао формирање југословенске федерације (Luku 2016). Министар унутрашњих послова

и заменик премијера Кочи Ксоке (*Koçi Xoxe*) изнео је став у Народној скупштини да Албанија треба прекинути стаљинистички пут и окренути се увођењу југословнеског типа комунизма. Због овог потеза био је осуђен на смрт и погубљен 1949. године. Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) је одлучио да прати Москву, а не Београд. Таква одлука значила је обрачун са свим пројугословенски настројеним члановима комунистичке партије Албаније. Односи Југославије и Албаније кретали су се од оних пријатељских на почетку Другог светског рата до изразито непријатељских на крају 40-тих година 20. века (*Elsie 2004*). Обрачуни са југословенским комунистима послужили су јачању власти Енвера Хоџе.

4.2. Јачање ауторитаризма у Албанији и сарадња са СССР

Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) је курс спољне политике окренуо према СССР-у када је дошло до заоштравања односа са Југославијом. Утицај СССР-а на Албанију је био толико велики да је Албанија често означавана као стаљинистичка земља која потпуно прати линију оштрог ауторитаризма, и у којој је изграђен прави тоталитаран систем (*A. Pira 1987*). Совјетску подршку Хоџа је искористио да се обрачуна са политичким противницима и успостави неприкосновену власт коју ниједан унутрашњи политички фактор не би могао да угрози (*Puto 2011*). Економска помоћ Албанији значајно је увећана, будући да је била примљена у Савет за узајамну економску помоћ који је предводио СССР (*Gibianski 2010*). Албанија је била једна од земаља оснивача „Варшавског Пакта“ (*Frucht 2004*). У Албанију тада долазе значајна финансијска средства, совјетски стручњаци који помажу индустријализацију земље, војни саветници и значајна количина наоружања и војне опреме, међу којима и први тенк за Албанију (*Açar 2008*). Совјетски савез је кроз зајмове и безповратна финансијска средства Албанији пружио финансијску помоћ од преко 721 милиона рубаља у периоду од 1945. до 1949. године (*Griffith 1963.*). СССР је Албанији пружио економску и војну помоћ са једне стране, док је са друге стране од ове земље направио сателит помоћу којег се позиционирао према Медитерану и остатку западне Европе.

4.3. Раскид односа са СССР и покушај очувања изворног комунизма у Албанији уз помоћ Кине

Када је наступио совјетско-кинески раскол 1972. године (*Mylonas 2013*), који је био последица геополитичких, историјских и идеолошких разлика, албански комунисти су се поново опрезно позиционирали са циљем да оснаже унутрашњу власт. Кина је заговарала радикалнији марксистички приступ, који је одговарао и албанским комунистима, док је СССР био у коегзистирању са западним политичким светом (*Westad 2017*). Након овог сукоба, Албанија се определила да следи Кинески пример. Албанским комунистима је подршка спољнополитичких партнера била неопходна, како би стабилизовали власт, обрачунали се са противницима у земљи и ојачали ауторитаризам. Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) се тада нашао у готово безизлазној ситуацији, будући да је прекинута совјетска економска и војна помоћ, а неопходне и обећане испоруке хране стопиране. Било је време за хитну реакцију албанских комуниста. Комунистичка партија Албаније обратила се кинеској Комунистичкој партији за помоћ. Албанија је тада већ кренула у процес сопствене изолације, будући да се њен једини савезник налазио далеко од њених граница и да јој је ускраћена економска и војна помоћ. Додатну нестабилност и политичку кризу у Албанији изазвала је совјетска интервенција у Чехословачкој. Албанија по овом сукобу 1968. године одлучује да напусти „Варшавски пакт“ (*Smaçi 2023*). Овај потез је значио прекид војне и економске помоћи, напуштање војне базе у Валони, и угрожавање албанског територијалног интегритета и суверенитета (*Smaçi 2023*). Албанији није била довољна кинеска помоћ, па се режим што због страха од инвазије, и услед економских изазова окренуо јачању економских веза са земљама у региону.

Прва земља која је Албанији понудила економску сарадњу након раскида односа са свим комунистичким земљама осим Кине, била је Југославија. Економска размена са Југославијом вишеструко је увећана и представљала је осигурање за албанску привреду у случају раскида односа са Кином (O'Donnell G, James S. 1999). У Албанији је уместо друштвене стабилности дошло до политичких криза и дестабилизације комунистичких власти. Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) се нашао у опасности због још једног неуспешног покушаја сарадње са државама Источног блока. После Југославије и СССР-а овог пута албански комунисти нису успели да успоставе чврсте и стабилне везе ни са комунистичком Кином. Албанско друштво је очекивало сличну реакцију комунистичког режима као и након раскида односа са СССР-ом и Југославијом.

Искуства из комунистичких земаља Хоџа је иплементирао у земљи. Тако је партијску диктатуру у Албанију увео по узору на ону која је постојала у СССР-у и коју је предводила Комунистичка партија, и успоставио централизовану економију и индустријализацију налик оној у СССР-у (Gujon 2013). Из кинеског примера Хоџа је преузео концепт „сталне револуционарне борбе“ која је подразумевала константно учешће широких народних маса у борби за достизање комунизма у земљи, као и важност јачања култа личности лидера (A. Krasniqi 2015). По угледу на комунистичку Југославију Енвер Хоџа је усвојио принципе независности политичких лидера комуниста у свету. Енвер Хоџа се у периоду добрих југословенско-албанских односа дивио независности југословенског лидера Јосипа Броза Тита у комунистичком свету (Puto 2017). Нестабилности на глобалном политичком простору, албански комунисти су искористили како би у земљи прогласили ванредно стање и елиминисали политичке противнике, а ојачали своју позицију на власти.

4.4. *Изолација земље и јачање тоталитаризма у Албанији*

Након раскида односа са комунистичком Кином, уследила је потпуна изолација земље. Власт је ову прилику искористила како би се обрачунала са политичким противницима и успоставила још чвршћу владавину. Као разлог за раскид односа са Кином албански комунисти су наводили неискреност кинеске помоћи развоју Албаније и противречности комунизму, коју својим деловањем на међународном плану Кина продубљује (Enver Hoxha 1979). Комунисти су користили сваку прилику да оптуже домаће политичке противнике или стране државе за економску нестабилност и изолацију земље, са циљем обрачуна са политичким противницима. Као одговор на изолацију и бруталност у обрачуна са политичким противницима, у Албанији су се интензивирале оружане побуне. Једна од већих оружаних побуна десила се на југу земље 1982. године, а албански комунисти су је искористили да би оптужили Југославију за одговорну страну (Enver Hoxha 1982). Економско стање у земљи је било катастрофално, увоз је био ограничен услед недостатка девиза, привреда није могла испунити планове владе, животни стандард грађана се погоршавао, а политичка репресија интензивирала (T. Czekalski 2013).

Изолација је значила период потпуне политичке изолације земље, иако су Албанији биле неопходне стране инвестиције и помоћ. Власт се тако нашла на раскршћу између сарадње са земљама Западне Европе и свог става о заштити изворног комунизма у земљи. Тада су поједине државе биле проглашене као земље са којима сарадња неће угрозити пут ка комунизму. Међу тим земљама налазила се Италија, Швајцарска, Франуска, Аустрија, као и земље Бенелукса (Elsie 2004). Овај политички маневар албанским комуниста није уродио плодом и земља је наставила своје економско посрнуће, на шта је одговорено још репресивнијим мерама зарад заштите права комуниста на апсолутну власт. Албанија из изолације излази тек након смрти Енвера Хоџе 1985. године, када предстоји ново поглавље политичког реваншизма. Овог пута реч је о конфронтацији реформисаних комуниста и заступника демократских промена.

5. Културалне разлике и специфичности албанског друштва као детерминанте развоја политике реваншизма

Развој политичких и етничких индетитета у Албанији неодвојив је од културног и историјског наслеђа страних освајача и домаћих владара, као и од процеса националног буђења и формирања прве независне албанске државе (Schwandner-Sievers, Stephanie & Fischer, Bernd J. 2002). Током буђења албанског друштва и формирања првих покрета за независност, упоредно су се развијала два различита политичка и етничка индетитета. Геге и Тоске су под османском управом развијале своје особености одвојено, будући да су политички и административно биле јасно подељене територије, односно вилајети у којима су живеле ове две субетничке групе у Албанији (Gawrych 2006). Захваљујући израженом трибализму на северу Албаније, по неким ауторима закони племена су развили претпоставке за каснији развој демократије, имајући у виду да су ови закони често подразумевали скупштине села и племена на којима се одлука доносила консензусом, док је лидер племена имао ограничене овласти уз непосредну контролу ових скупштина (Hasluck 1954). Са друге стране, Тоске су по неким ауторима окарактерисане као део албанског друштва које је изнедрило лидере који су по доласку на власт тежили да избришу све политичке, религијске, језичке и друштвене разлике међу Албанцима, настојећи да наметну наслеђе Тоска као јединствено албанско наслеђе, а најбољи пример за ову праксу је бивши албански комунистички вођа Енвер Хоџа (O'Brien 2008). Овакво историјско наслеђе, условило је развој политичке поларизације највећег степена коју су током борбе за власт оснажиле новоформиране политичке партије након пада комунизма 1985. године у Албанији. Наследница Комунистичке партије, Социјалистичка партија Албаније наставила је наглашавање културног наслеђа Тоска зарад унификације албанског друштва и ојачања своје политичке позиције, док је са друге стране Демократска партија Албаније искористила незадовољство гласача са севера земље из редова Гега због изолације, и понудила политичка решења интеграције албанског друштва политиком реваншизма према политичким противницима, на првом месту Социјалистичке партије. Због бољег разумевања специфичности развоја албанског друштва у политичко са одликама политичког реваншизма требало би посматрати најмање три групације различитих политичких утицаја на Албанију. Реч је о периоду османске доминације, комунистичком добу, и на крају раздобљу посткомунистичке демократске транзиције (E. Viberaj 2019). Албански политички индетитет имао је најмање два различита развојна пута. Један се одвијао на северу данашње Албаније у племену Гега (*Gegë*) и на територији суседних држава, данашњој Србији, Северној Македонији и Црној Гори. Други развојни пут албанског политичког индетитета се одвијао на југу земље, јужно од главног града Тиране, прецизније јужно од реке Шкумбин у оквиру племена Тоски (*Toskë*) (Elsie 2015). Географски и историјски фактори у развоју два главна албанска племена се битно разликују и представљају основ политичке поларизације и друштвене дезинтеграције у Албанији.

Геге насељавају планинске, неприступачније, махом северне пределе Албаније који су кроз векове били погодни за формирање јаке племенске организације и доминацију обичајног права названог „Канун“ (*Kanun*). Ови предели које су насељавале Геге били су под мањим утицајем османске централизације и очували су племенску аутономију, док је индустријализација закаснила што је проузроковало мање урбаних центара (Kaser 1995). Популарна дата реч, односно Беса (*Besa*) представљала је закон међу Гегама, а санкције за непоштовање овог обичајног права биле су укоренење у социјалним санкцијама целог племена. Геге се нису ослањале на политичке и правне институције, већ су изградиле независан и изолован систем социјалних санкција и правила. Са друге стране Тоске су насељавале равничарске делове земље где је лакше упостављана контрола власти и где је раније започет процес индустријализације, што је довело до веће урбанизације и изградње мање ригидне друштвене структуре (Kaser 1995). Основне културолошке разлике између ових субетничких група албанског друштва огледа се у томе да су Геге патријархално друштво

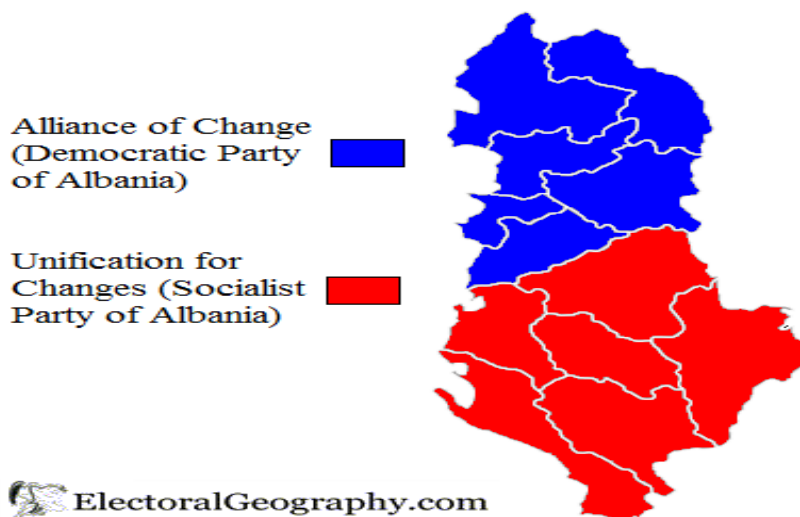
строге хијерархије, где појам освете доминира као механизам решавања друштвених и политичких конфликта, мање секуларизовано друштво везано за сунитски ислам и католичанство уз јаку регионалну лојаност према регионалним политичким лидерима (Fuga 2000). Тоске су развиле друштво са флексибилнијим друштвеним односима уз мање ригидне родовске структуре, на који је већи утицај оставио Бекташизам и православље уз толерантније ставове, и насељавали су територију са више урбаних центара (Fuga 2000). Разлике између Гега и Тоска огледају се и у поверењу које имају у институције. Тоске имају више поверења у политички систем и интегрисаније су у политичке процесе у земљи, док са друге стране Геге имају више поверења у локалне политичке ауторитете и личности, а не у политичке системе (Vickers 1999). Геге живе у економски неразвијенијем делу Албаније са тежим условима за туризам, индустријализацију или пољопривреду, док Тоске живе на економски развијенијем делу земље који је погоднији за туризам, пољопривреду и индустрију (De Waal 2005). Тоске су више интегрисане у националне политичке структуре у односу на Геге (Elsie 2015). Тоскама је припадао и биши комунистички лидер Енвер Хоџа (*Enver Hoxha*) (B. J. Fischer 2019), као и актуелни премијер Албаније Еди Рама (*Edi Rama*). Основне разлике у формирању различитих политичких позиција ових субетничких делова албанског друштва, односно корене политичке поларизације кроз призму поделе албанског политичког простора на Геге и Тоске могуће је разумети кроз анализу утицаја османског наслеђа, географске изолације Гега, комунистичког политичког реваншизма по племенској линији, као и процесу демократске транзиције почетком 90-тих година 20. века (De Waal 2005). Поред политичких разлика и подела у Албанији које су довеле до изградње недемократске културе и јачање политичког реваншизма, значајне су и оне поделе које су биле предуслов за јачање позиција супротстављених лидера и претендента на власт. Подела Албаније према културалним разликама подсећа на политичку поделу у земљи. Овакав утицај културалних подела погодовао је образовању различитих политичких блокова који су најодговорнији за политичку поларизацију данашње Албаније, што се најбоље да објаснити у компаративном односу две групе становништва у Албанији, Гега и Тоска (Zhelyazkova 2000). Територија на којима живе ове две субетничке групе албанског друштва прецизно је подељена и географским одредницама. Река Шкумбин је природна граница која дели Геге и Тоске. Северно од ове реке живе Геге, док јужно живе Тоске (Elsie 2010). Разлике између ових група становништва односе се на оне језичке, културне као и политичке (Vickers 1999). Ове разлике настале су под утицајем географске позиције Гега и Тоска, односно културно историјских околности у којима су се развијали различити политички приступи (Sjöberg 1991). Геге живећи у изолованим, планинским срединама подржавале су затворенији и опрезнији политички приступ, док су Тоске живећи уз море и равнице, долазиле у контакт са различитим спољашњим утицајима и биле отвореније према страном утицају (Pieterse 1997). Ове две групе становништва изнедриле су лидере супротног политичког настројења, што је одувек представљало препреку у апсолутној интеграцији албанског друштва, као и основни разлог политичког реваншизма и политичке поларизације. Примери ових сукоба су ривалства Есад Паше Топтаниа и Исмаил Кемала, Ахмед Зога и Фан Нолиа. Није различит ни случај Енвера Хоџе и Зога, као ни касније политичко ривалство између Сали Берише и Фатоса Нана. Политички реваншизам у Албанији са својим упориштем у припадности једном од група две групе албанског народа, Гега и Тоска мотивисан је жељом за осветом услед политичке доминације једне од група у одређеном политичко-историјском раздобљу. На почетку борбе за независну Албанију појавили су се представници Гега и Тоска са различитим виђењем уређења будуће независне државе. Есад Паша који је представљао Тоске и Исмаил Кемал који је представљао Геге. Обојица су формирали своје независне државе, Кемал уз подршку Аустроугарске (Skendi 1967), а Есад Паша уз помоћ Италије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (O. Pearson 2004). Њихов сукоб оставио је дубок траг у албанској политичкој традицији, који су касније наставили Ахмед Зогу и Фан Ноли. Током комунистичког периода принцип обрачунавања са политичким неистомишљеницима и супарницима, режим Енвер Хоџе унапредио је на ниво апсолутног политичког реваншизма према политичким представницима Гега (Brown 2017). Политички конфликти који су делили

земљу, ослањајући се на регионалне и културолошке разлике, nastavili су се и након пада комунизма, односно током демократске транзиције власти између Рамиз Алије и Сали Берише. Бивши партијски другови започели су своје непријатељство изласком Сали Берише из комунистичке партије и његовим политичким наступом 1991. и 1992. године против власти, што је резултирало победом Демократске партије Албаније коју је основао Бериша (Е. Viberaj 1992). Убрзо након доласка на власт Бериша хапси Рамиз Алију и своје бројне бивше партијске другове оптужује за злочине током периода комунистичке владавине (F. Abrahams 2016). Разлози које су мотивисали Сали Беришу да се реваншира Рамиз Алији односили су се на идеолошку борбу између старог, комунистичког режима који је имао значајну подршку грађана, и новог реформисаног режима са демократским тенденцијама који је победио на изборима 1992. године у налету незадовољства грађана економским стањем у земљи (P. Prifti 1999). Овај сукоб оставиће дубоке последице у албанској политичкој историји, и служиће свим будућим политичким сукобима за политичку ревизију (Vickers 1999). Недуго, након завршетка конфликта и политичког реваншизма који је спровео Сали Бериша, наступио је нови сукоб између Фатос Нана (*Fatos Nano*) лидера реформисане Социјалистичке Партије Албаније наследнице комунистичке партије и Демократске партије Албаније коју је предводио Сали Бериша. Крах пирамидалних штедњи, економска и политичка криза довеле су до потпуне анархије 1997. године. Овакво стање искористио је Фатос Нано да се реваншира свом политичком противнику Сали Бериши.

Фатос Нано је акумулирајући политичку подршку захваљујући незадовољству грађана и политичкој потпори у централној и јужној Албанији са доминантним становништвом Тоски издејствовао Беришину оставку, пославши га у политичку изолацију (Vickers 1999). Политички реваншизам у Албанији окарактерисан је политичком манипулацијом индетитетских и менталитетских карактеристика албанског друштва које су својеврсни основни генератори маргинализације институционалних оквира, стагнирања на путу усвајања демократских вредности и повећање економских неједнакости југа и севера земље. Историја политичких конфликта, реваншизма и борбе за власт, специфичне културне и социјалне карактеристике утицале су да албанско друштво има тенденцију ка клановским поделлама, осветама и недостатку поверења у државне институције (Schwandner-Sievers, Stephanie & Fischer, Bernd J. 2002). Пре формирања независне државе, у Албанији су постојали племенски закони, који су представљали основ друштвеног и политичког понашања. Тако је на северу важио Канон Леке Дукађинија (*Kanuni i Lekë Dukagjinit*) (S. & Gjeçov 1933) који је успостављен у 15. веку и који је до данашњег дана поштован у одређеним северним деловима земље. Систем правила које је успоставио овај Канон утицао је на развој политичке свести лидера који су долазили из северних делова Албаније, најбољи пример је Сали Бериша, који је одмах након доласка 1992. године на власт кренуо у политички прогон и реваншизам према бившим комунистичким лидерима. Неки од покушаја да се албанско друштво интегрише водили су се принципом наглашавања унутрашњег или спољашњег непријатеља. Тако су предводиоци албанске независности истицали спољашње непријатеље као претњу по будућност Албаније и покушавали да интегришу друштво, касније је Ахмед Зогу наставио ову традицију, да би комунисти са Енвер Хоџом изазивали страх у друштву константним застрашивањем од унутрашњих и спољашњих противника албанске државе. Поред промовисања освете и реваншизма, Канон је утицао и на изградњу неповерења према државним институцијама, сматрајући их механизмима одржања на власти партија супротно интересима албанског друштва (S. Schwandner-Sievers 2001). Притисак на гласаче из северних делова Албаније одражавао се у претњи на освету уколико не подрже одговарајућег политичког кандидата на изборима (S. Schwandner-Sievers 2001). Канон је имао вишеструке последице по дезинтеграцију политичког утицаја у Албанији, на начин да је увео приватну правду, клановске поделе и игнорисање државних институција. Са друге стране југ Албаније изнедрио је својеврсну политичку плурализацију земље услед захтева за доминацијом земљом и процесима изградње модерне албанске државе у духу европских вредности (Gjeta 2023).

Модерни примери политичке поларизације и манипулације индентитетско – менталитетских одлика албанског друштва огледају се у примеру Сали Берише чија је Демократска партија дистрибуирала државне послове у замену за политичку подршку и имала јаку подршку међу припадницима Гега, што је показатељ кланског клијентелизма у посткомунистичкој Албанији (Vickers, M. & Pettifer, J. 2007). Након краха пирамидалних штедњи и избијања грађанског рата Беришини симпатизери су формирали паравојне формације како би одбранили Беришину власт (S. Schwandner-Sievers 1999). Најактивније оружане формације Гега су биле на северу, у Тропоји и Скадру. Са друге стране примери клијентелизма у посткомунистичком периоду били су присутни и у Социјалистичкој партији Албаније која се ослањала на породичне везе у администрацији и урбане центре на југу земље (E. Viberaj 2013). Борба за власт у Албанији окарактерисана је политичким манипулацијама друштвених разлика (E. Viberaj 2019). Културолошке, језичке, географске и политичке разлике међу Гегама и Тоскама послужиле су свим политичким лидерима још од оснивања независне државе 1912. године до данас да изграде друштва са изразитом политичком поларизацијом, нетрпељивошћу и политичким реваншизмом као основним механизмом стабилизације власти (K. Jazechi 2016). На овај начин албанско друштво постаје дезинтегрисаније и изостаје могућност ангажовања свих друштвених снага, што проузрокује стагнацију на пољу усвајања демократских вредности и веће успешности на путу демократске транзиције. Политичка поларизација која је проистекла из културалних разлика креирајући атмосферу политичког реваншизма произвела је персонализацију власти. Албанско друштво се делило на противнике или подржаваоце политичких лидера, везујући судбину државе за самог појединца у врху власти. Овакви примери присутни су и у сукобу Сали Берише и Фатос Нана, као и касније Еди Раме и Сали Берише. Два супростављена политичка блока у Албанији, делили су албанско друштво на два политичка лидера, који су своју позицију градили на личном, персоналном карактеру и вези са албанским бирачима. Подељеност албанског друштва показује се и у изборној поларизацији. Традиционално гласање на северу за Демократе и југу за Социјалисте прати линије које раздвајају регионе насељене Гегама и Тоскама.

Albanian Legislative Election, 2009

Мапа 2. Приказ изборне поларизације 2009. године – истоветне линији племенских подела (Electoral Geography 2009)

6. Изазови демократизације друштва у Албанији

Деценије владавине комунизма у Албанији оставиле су дубоки траг у албанској политичкој култури и свести грађана. Неуспешни покушаји сарадње са великим силама, и политичке репресије према политичким неистомислићеницима узроковали су друштво које је

изградило толеранцију на ауторитаризам. Албанско друштво крајем 90-тих година прошлог века у периоду политичких нестабилности није имало довољно искуства са демократским институцијама и демократском културом. Промене на геополитичком простору утицале су и на комунистички режим у Албанији, што је резултирало појавом могућности за демократизацију друштва. Током демократских промена албанско друштво није било спремно на изградњу типа демократије какву познајемо у западном либералном смислу, већ се испоставило да се демократија у Албанији подржава само као замишљени, а не остварив теоријски концепт (Whitefield 2005). Уколико би могли дефинисати албанску политичку културу на најједноставнији начин, рекли бисмо да је најбоље описује власт „челичне песнице“ и демократски недовољно развијено друштво (White 1993). Политичка борба за власт зависила је од подршке споља и броја лојалних оружаних формација политичких лидера, а не од подршке коју су лидери имали у албанском друштву (P. Prifti 1978). Право јачег представљо је основ за право на власт у Албанији, док су институције имале формалан карактер, са недовољним демократским капацитетом и неретко су служиле за обрачунавање са политичким противницима, уместо за сервисирање потреба грађана и јачање демократије у друштву (A. Pira 1990). Основни изазови демократизације албанског друштва огледају се у дугој историји недемократског наслеђа, друштвених подела, високој стопи корупције, изостанку владавине права, недовољно развијеном привредом, и намером да се спроведе демократија каква је позната у западно европским земљама, које имају другачија друштва и политичку културу од Албаније. У Албанији је потребно редефинисати друштвене односе и разрешити конфликте који постоје међу политичким субјектима, извршити интеграцију и зауставити политичку поларизацију, како би било могуће прилагодити одлике друштва демократским начелима, и спровести демократију својствену и прилагођену албанском друштву, уместо преузимати рецепт западних демократија и политички га слепо пратити.

IV ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА АЛБАНИЈЕ – ИЗАЗОВИ И ПРЕПРЕКЕ

1. Почетак изградње парламентаризма и први избори у Албанији

Изградња парламентаризма у Албанији почиње 20-тих година 20. века, одмах након завршетка Првог светског рата. Упоредно са изградњом парламентаризма формирају се државне институције које су до тада биле неразвијене у Албанији (A. Krasniqi 2018). Околности у којима су се спремали први избори у Албанији личили су на оне ратне, будући да су у земљи биле присутне стране војске попут италијанске, српске и грчке. Тачка прекретница у даљем јачању албанске државе био је Конгрес у Лушњи где су се сви виђенији албански лидери састали како би одлучивали о будућности земље (Dobruna 2021). Окупљање регионалних албанских политичких лидера који су заступали своје интересе на основу легитимитета који су носили из региона, и у чије име су наступали на заједничком Конгресу у Лушњи означавало је почетак изградње државе и институција на основу ауторитета појединачних лидера којима је дезинтеграција албанског друштва поговодила у погледу очувања појединачног утицаја и власти у тим регионима. На овом Конгресу издвојили су се политички лидери који ће у будућности представљати окосницу албанске државе. Били су то Ахмед Зогу (*Ahmed Zogu*) и Фан Ноли (*Fan Noli*). Нови министар унутрашњих послова постао је Ахмед Зогу, док је Фан Ноли постао министар спољних послова (A. Krasniqi 2017).

Фан Ноли је био дипломата, школован на Харварду, лидер албанске дијаспоре у Сједињеним Америчким Државама, личност у којој су Албанци видели човека подобног да представља земљу у међународним односима (B. J. Fischer 1988). Ноли је био човек који се у међународним односима залагао за јединство Албаније, и заслужан је за оснивање Албанске православне цркве и јачање албанског национализма. Вратио се у Албанију 1918. године и борио за њено међународно признање. Био је лидер Народне партије Албаније и министар иностраних послова. Највећи допринос Фан Нолиа виђен је у добијању чланства у Друштву

народа и јачање сарадње са Италијом, Грчком и Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца (R. C. Austin 2020). Ахмед Зогу је потицао из велепоседничке породице, насупрот Фан Нолију и окупио је онај део Албанаца који су заговарали јединствену Албанију са што мање страног утицаја. Имао је на располагању оружане формације које су гарантовале његов успех у политици. Највећи допринос Ахмед Зога био је протеривање италијанских трупа из средње Албаније и гарантовање безбедности становништву на територији где су биле присутне његове оружане трупе (Swire 1929).

Одмах након Конгреса у Лушњи настала је политичка криза, која је поделила Албанце између Зога и Нолиа. Албанско друштво се тада дезинтегрише по линији пружања подршке једном од ова два лидера. Овај сукоб и политичка криза ће у будућности довести до оштрог политичког реваншизма, па чак и организовање завереничких група за елиминисање политичких противника (Hille 2020). Политичка криза у Албанији поделила је земљу што се могло приметити и уочи првих избора након проглашења независност. Избори су одржани по договору Конгреса у Лушњи, где је сваки округ имао могућност одабира свог представника, а водеће партије у борби за власт биле су Народна партија и Напредна партија. Избори за први парламент су одржани 1921. године и на њима је изабрано 78 представника са мандатом од две године (A. Krasniqi 2017). Бирало се 77 посланика у изборним јединицама које су формирани по окрузима и дистриктима, док је једног посланика именовало друштво албанске дијаспоре у Сједињеним Америчким Државама „Ватра“ (*Vatra*), и управо је тај посланик био Фан Ноли (*Fan Noli*) (A. Krasniqi 2017). Бирачи су гласали за електоре који су бирали посланике (*Ligji për Zgjedhje të Deputetevet* 1920). Сваких 500 бирача је бирало једног електора, док је 24 електора бирало једног посланика (Naska 2000). На тај начин Албанија је заокружила свој процес изградње првих представничких и државних институција. Из Конгреса у Лушњи формирао се Сенат који је представљао извршну власт, док се на првим изборима 1921. године формирао и Парламент.

Прва демократска влада формирана је од стране угледних представника свих региона у земљи (Meta 2023). Како би заштитили своје новоформиране институције и интегрисали подељено друштво, албански политички представници су се усагласили о заштити једнаког представљања свих становника без обзира на верску припадност, избегавајући притом квоте и проценте обавезног представљања по верској припадности због страха од дестабилизације друштва (Puto 2009). Први избори у Албанији протекли су у готово опсадном стању будући да су оружане формације Италије тек напустиле земљу, док су грчке власти више пута наглашавале могућу војну интервенцију захтевајући да јужни албански дистрикти насељени грчким становништвом на потезу од Саранде до Валоне добију одговарајући утицај у новим албанским институцијама са већим степеном заступљености интереса становништва грчког порекла (Beqir Meta 2013). Поделе у Албанији најприметније су се показале након првих избора за парламент. Поред оних политичких, које су пратиле линију социо-економских подела, појавиле су се верске и националне, које су се рефлектовале кроз ривалство Фан Нолиа (*Fan Noli*) и Ахмед Зога (*Ahmed Zogu*) (Meta 2013). Ови избори су осликавали реалну социјално-политичку слику становништва у Албанији. Већина становништва је била неписмена, у тешкој економској ситуацији и са неизвесном будућношћу (Tucović 1914). Нису постојале стабилне државне институције, владавина права нити закона. Грађани су се уздали у политичке лидере и њихов ауторитет, уместо у новоуспостављене институције.

Моћ се мерила према броју оружаних јединица које су гарантовале нечију политичку позицију (Beshiri 2019). На првим демократским изборима у Албанији за нови Сенат учествовало је неколико политичких партија, две најзначајније су биле Народна Партија Албаније и Напредна Партија Албаније. Народном Партијом су управљали Фан Ноли (*Fan Noli*) на почетку, а касније и Ахмед Зогу (*Ahmed Zogu*), док су Напредном Партијом Албаније управљали лидери Албанаца махом ван Албаније, у првом реду Кадри Приштина (*Kadri Prishtina*) и Шефхет Верљачи (*Shefqet Vërlaci*) (A. Krasniqi 2009). Убрзо након ових избора

изнедрила се политичка група посланика из Напредне Партије названа „Независна Фракција“ која је променила курс и пружила подршку Народној Партији.

Резултати избора 1921. године за први демократски изабрани парламент у Албанији као највише представничко тело власти створили су услове за формирање новог састава овог органа власти. Ови избори били су прекретница у албанској политичкој историји, и представљали су могућност да се демократија успостави и да се крене са развојем грађанске партиципације, тачније са изградњом албанског друштва по угледу на западну Европу чији је утицај у Албанију донео Фан Ноли.

Табела бр. 1 – Резултати првих демократских избора 1921. године у Албанији (А. Krasniqi 2009).

Политичка партија	Избори за Сенат 1921. година – број освојених мандата
Албанско друштво дијаспоре „Ватра“ (<i>Vatra</i>)	1
Напредна партија	30
Народна Партија	39
Независни посланици	8
Укупно	78

Након завршетка мандата добијеног на првим изборима, уследила је припрема за друге изборе у Албанији. Имајући у виду да је мандат овог сазива парламента трајао највише две године (А. Krasniqi 2009). Избори 1921. године су били предах у ривалству албанских политичких лидера, те је покушано да се криза власти разреши наредним изборима. Уочи нових избора 1923. године интензивирали су се сукоби и политички конфликти између две највеће и најзначајније политичке групације у земљи (Swire 1929). Ти конфликти прожимали су све друштвене, економске и политичке сфере, креирајући политичку атмосферу у којој је изгледало да постоје две међусобно независне Албаније. Прва која подржава реформистичке идеје Фан Нолиа и Народну партију, и друга која подржава Ахмед Зога који је свој утицај проширио супростављајући се италијанским трупама током првих година независности. Други избори у Албанији одиграли су се крајем 1923. године, а број посланика који се бирао је порастао на 103 мандата (Omagi 1998). Новитет је био и тај да је више партија учествовало на овим него на претходним изборима. Сукоб Нолиа и Зога резултирао је нестанком првих албанских партија са политичке сцене, тачније Народне и Напредне партије (P. Kola 2003). Формиране су потом две нове политичке странке, Демократска Партија Албаније са вођством Фан Нолиа (*Fan Noli*) и Владине Партије са вођством Ахмед Зога (*Ahmed Zogu*) уочи избора 1923. године (А. Krasniqi 2017). Резултати избора 1923. године донели су победу блоку Владине Партије Ахмед Зога (*Ahmed Zogu*) са 44 освојених посланичких места, док је блок Демократске Партије Албаније Фан Нолиа (*Fan Noli*) освојио 39 места, да би независни посланици освојили 20 места и формирали политички савез са Ахмед Зогом (Musaj 2008). Унутар странке Ахмед Зога није постојала унутарпартијска демократија, већ ригидна организација са строгим правилима политичког понашања, усмерена искључиво на освајање и одржање власти. Ауторитарно поступање Ахмед Зога описивало га је као неприкосновеног вођу и уливало страх његовим сарадницима (Meta 2015). Захваљујући својим оружаним формацијама, челичном војном дисциплином својих следбеника и политичком кризом у земљи Ахмед Зогу је успео да 1925. године преузме апсолутну власт и протера Фан Нолиа у изгнанство. И овог пута у Албанији је победио ауторитаризам на супрот демократским напорима Фан Нолиа и његових политичких следбеника. На тај начин је одложен сан о оставарењу демократије.

2. Корени модерног политичког реваншизма у конфликтима Фан Нолиа и Ахмед Зога у периоду од 1925. године до краја Другог светског рата 1945. године у Албанији

Ахмед Зогу је на крају 1924. и почетком 1925. године покренуо својеврсну револуцију у Албанији са крајњим циљем освајања власти и промене државног уређења са монархије на републику. Своје политичке противнике Зогу је протерао, потплатио или над њима извршио егзекуцију (Нахџиу 2023).

Нови Устав који је Албанију уредио као републику и овластио Зога за врховног носиоца власти донет је 1925. године (*Republikës Shqiptare Statuti themeltar 1925*). Нови председник Албаније Ахмед Зогу се обрачунао са својим политичким противницима, реванширајући им се за године изгнанства у Југославији, да би у потпуности институционално и физички елиминисао све трагове политичке опозиције у земљи (Swire 1929). По новом албанском уставу Зогу је имао мандат од седам година, био је на челу владе и државе и поседовао сва институционална овлашћења да управља оружаним снагама (*Republikës Shqiptare Statuti themeltar 1925*). Најзначајнијем супарнику Ахмед Зога, Фан Нолиу забрањен је повратак у земљу и осуђен је на смртну казну (Anastasi 1998). Имајући у виду историју ривалства у Албанији, ово ривалство је било наставак исте политике реваншизма из периода формирања прве независне албанске државе.

И Зогу и Ноли су у једном периоду своје власти били окарактерисани као деспоти и тирани због своје политике према претедентима на власт, док су у другом раздобљу били називани као реформатори и демократе (А. Krasniqi 2017). Након што се суочио са унутрашњим политичким проблемима, Зогу је морао да врати дуг Југославији, која му је пружила уточиште, политичку и војну помоћ (V. Jovanović 2009). Страхујући од инвазије Југославије, Зогу је увео принцип строге политичке и културне негације у односу на све што је српско, односно југословенско. У том периоду под репресивност албанског председника потпадају и сва културна, религијска и политичка наслеђа српског народа у Албанији (Clayer 2002). Решење за све политичке препреке са којима се суочавао Зогу било је њихово уништење, било да је реч о политичким противницима у или ван земље. Будући да је одбио помоћ и асистенцију Југославије, Ахмед Зогу је био приморан да сарађује са Италијом. Потписан је финансијски споразум јануара 1925. између Албаније и Италије, чиме је Италија загосподарила Албанијом у економском и банкарском смислу, постављајући се према Албанији као економској колонији, којој је чак штампала и новац (Vickers 1999).

Осетивши кризу своје популарности услед непопуларних и штетних уговора са Италијом и опасности која је долазила од Југославије, Ахмед Зогу се одлучује да поново промени државно уређење Албаније и тако ојача своју позицију, а неутралише своје политичке противнике. Албанија је 1928. године постала краљевина, а Ахмед Зогу њен краљ (B. Bedini 2014). Овим потезом Ахмед Зогу се замерио и Југословенима, имајући у виду да се прогласио „краљем свих Албанаца“, алудирајући на питање албанске националне мањине која је живела у Југославији (Lutfiu 2024). Као краљ, Зогу је ојачао своју власт и овлашћења, владајући апсолутистички, док је Италија захваљујући финансијској помоћи коју је пружила Албанији успела да делимично утиче на одлуке албанског краља (Носевар 1987). Оваква ситуација у земљи довела је до крајњег исхода италијанске окупације 1939. године, чиме је Албанија као суверена држава престала да постоји (Sereni 2013), а Ахмед Зогу суочио са сличном судбином коју је доделио свим својим политичким противницима, емигрирајући из земље (Сапај 2017). Од 1939. године и италијанске окупације формални краљ Албаније остао је Ахмед Зогу до 1946. године када је монархија укинута, а краљу забрањен повратак у земљу од стране комуниста. Зогу је политички елиминисан из Албаније на исти начин на који је он елиминисао Нолиа. Ауторитарни и апсолутистички образац обрачунавања са политичким неистомисљеницима и принцип владавине у Албанији који су оставили бишви албански

властодршци је комунистичкој елити представљао олакшавајући фактор у формирању власти, будући да се албанско друштво развијало у недемократским политичким околностима са израженим недемократским наслеђем.

3. Избори и формирање власти у Албанији након Другог светског рата у режији комунистичких елита

Комунисти су пре избора за Уставотворну скупштину 1945. године изабрали владу коју су сачињавали високи представници из комунистичке елите, док је Енвер Хоџа (Enver Hoxha) преузео сву политичку власт у земљи. Нове комунистичке власти су свог политичког противника некадашњег председника и краља Албаније Ахмед Зога протерали из земље са породицом и забранили повратак у земљу, настављајући тако недемократску праксу обрачунавања са политичким опонентима (Dygmishi 2006). Закон о изборима за Уставну скупштину који је донет непосредно пред изборе давао је право гласа свим грађанима изнад 18 година, укључујући и право гласа за жене, док се са друге стране забранило учешће на изборима свим противницима комунизма, бившим политичким лидерима и онима који су подржавали монархију (Gazetën Zyrtare 1945). Закон је предвиђао тајно, слободно и фер гласање. У пракси је то значило инспирисање бирача да изађу само на она бирачка места где имају прилику да гласају искључиво за комунисте (Logoreci 1977). И на овим изборима се показало да је Албанија далеко од демократских вредности и могућности да се демократизује, имајући у виду да су грађани у оним изборним јединицама у којима је највећу подршку имао бивши краљ Ахмед Зогу одбили да учествују, и због тога били подвргнути политичком реваншизму и оштрим санкцијама од стране комунистичких власти (А. Krasniqi 2009). На изборима је изабрано 82 посланика, од којих су 7 били чланови лажне опозиционе партије која је требало да представља глас противно комунизму у скупштини (Fletorja Zyrtare 1945). Излазаност је била око 90%, гласало је близу 600.000 гласача, од тога преко 500.000 гласова за комунисте који су добили апсолутну већину у Уставној скупштини (А. Krasniqi 2009). Албанија је након ових избора проглашена за Републику, (Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë 1946) укинута је монархија коју је прогласио Ахмед Зогу 1928. године, а судске и извршне органе власти именовали су комунисти (P. Prifti 1978). Сву власт и апсолутну моћ у држави имали су комунисти, који су чак донели статут у којем се предвиђа да комунистичка партија има право да контролише државне органе и институције, па је тако било и са војском која је чинила главни ослонац стабилности комунистичкој власти (Statuti i Partisë së Punës së Shqipërisë 1950). У таквим околностима тешко је било покренути било какве демократске реформе, или захтевати фер и коректну политичку конкуренцију, имајући у виду да су законским решењима комунисти себи обезбедили легалитет, док су контролом војске и осталих органа репресије уз интентивну пропаганду успели да осигурају стабилност власти.

Период владавине комуниста од посебног је значаја за разумевање албанске политичке културе и традиције. У многоме различит, када су у питању начин осигуравања власти, али у многоме врло сличан претходним режимима. Ауторитаризам је у Албанији био временом унапређиван и његова искуства су преузимана од свих владајућих елита. Будући да су традиција политичког реваншизма и толеранција на ауторитаризам у Албанији биле главне одлике албанске политичке културе разумљиво је да демократија није имала велике шансе да се развије на начин на који је то успела у земљама западне Европе. Са тим у вези, сви покушаји демократизације друштва и демократских реформи у Албанији 20. века нису били успешни. Након ових покушаја и неуспеха на путу демократизације, ауторитаризам је поново добио на популарности.

4. Политичка репресија у комунистичкој Албанији

У Албанији је парламентаризам и покушај демократизације друштва пропао много пре доласка комуниста на власт. Комунизам у Албанији је наследник претходног ништа мање ауторитарног режима Ахмед Зога. Захваљујући помоћи југословенских комуниста у Албанији је усвојен сличан политички приступ формирања власти. Свим политичким алтернативама комунизму било је забрањено формирање. Све политичке партије и опције осим комунистичке партије биле су забрањене и угашене, тако да је комунистичка партија Албаније била једини политички такмац у Албанији пред нове изборе. Политички реваншизам комуниста кренуо је оснивањем Специјалног суда који је осудио велики број антикомунистичких лидера, међу којим и пет бивших премијера и потписника декларације о независности из 1912. године (А. Krasniqi 2009). Комунисти су усвојили декрет по коме се забрањује повратак ројалистима, и осталим антикомунистичким лидерима у земљу (Dekret i KANÇ 1945.). По овом декрету уследиле су мере национализације имовине, одузимања новца и прикупљање материјалних добара од противника режима и њихова расподела онима који су били блиски новим комунистичким властима (А. Pira 1990). У земљи је на снази била комунистичка реформа, која је продрла у све делове друштва и оставила простор комунистима да спроводе своје планове без препрека, будући да у држави није постојала ниједна политичка опција која би могла да им се супротстави, и будући да су имали подршку суседне Југославије. Владавина права и закона у периоду комунистичке владавине била је нарушена, јер је власт спроводила политичке освете према неистомишљеницима и забрањивала им не само политички наступ, већ и живот у земљи. Ауторитаризам је за време власти комунистичке елите и Енвера Хоџе доживео свој врхунац.

5. Демократске промене и развој плурализма у Албанији

Демократске промене у Албанији започеле су масовним протестима студената крајем 20. века у албанској престоници Тирани. Њихов почетак означила је и смрт неприкосновеног албанског вође Енвера Хоџе (*Enver Hoxha*) 1985. године (А. Pira 1990). Друштво је 90-тих година прошлог века у Албанији било дубоко подељено по културним, политичким и економским основама, док је будућност земље била неизвесна (Peshkopia 2015). На почетку протеста студенти су тражили више права и слободе у образовању, да би касније њихови захтеви били усмерени на добијање политичких слобода и увођење политичког плурализма (Shahini 2021). Специфичност тих година је у Албанији био начин на који је држава дозволила оснивање политичких партија. Одлука о допуштењу оснивања политичких партија под притиском јавности није донета у државним представничким институцијама, тачније Народној скупштини Албаније, већ је то урађено у Централном Комитету Комунистичке партије. Декрет који предвиђа слободу политичког организовања и формирања политичких партија донесен је 1990. године и подразумевао је могућност за сваког грађанина да бира и буде биран, као и да оснује политичку партију (Gazeta Zyrtare, dekret nr.7442, dt 17.12.1990. 1990). Овај декрет био је прекретница у борби за власт против комуниста од стране демократски оријентисаних лидера и политичких партија. Први пут од Другог светског рата дозвољено је слободно политичко организовање и деловање политичких субјеката (Berisha 2006).

Демократске промене су јако утицале на стабилност комунистичке елите на власти. Погођена ширењем незадовољства студента и пораста популарности демократских вредности, комунистичка партија у Албанији је одлучила да уведе нову и јединствену политичку институцију. Комунистичка партија оснива Председнички савет који је представљао једну од најутицајнијих представничких институција у земљи, будући да су његови чланови били председник владе, судије, представници војног врха, као и чланови академске заједница (Gazeta Zyrtare, 1991). Ова институција је концентрисала сву политичку, војну и економску

моћ у држави коју је користила како би контролисала друштвене и политичке процесе под изговором заштите земље од унутрашњих и спољашњих непријатеља. Одлуке које би Председнички савет донео усвајале су се од стране Владе, Народне Скупштине или на било ком другом месту сходно природи одлука.

Председнички савет је представљао важну државну институцију чији чланови су били најзначајнији комунистички лидери у земљи. У овој институцији су се доносиле најважније одлуке по питању курса унутрашње и спољне политике Албаније, временом значај ове институције је растао, те је сигурно представљала назначајнију институцију власти у земљи током комунистичке владавине (Puto 2017). Партија рада Албаније, односно Комунистичка партија Албаније је формирала институцију Председничког савета како би под великим притиском грађана успела да олакша своју позицију у будућој борби за власт са Демократском партијом Албаније. Под притиском грађана и страних партнера дошло је до разматрања усвајања новог устава, при чему је формиран окрули сто преговора између Демократске партије и комуниста почетком 1991. године. Као исход преговора ове две партије у Албанији су наступиле политичке промене, договорене су и главне одредбе будућег устава који ће означити почетак демократизације. Донети су бројни закони који су уређивали систем поделе власти и независности грана власти попут закона о судској власти (Gazeta Zyrtare 1991). Сетом закона утврђено је да је Албанија парламентарна република, правна и демократска држава, са поштовањем људских права и слобода, која гарантује слободан развој појединаца, једнакост пред законом, друштвену правду, као и најбитније за промену система поштовање друштвеног и политичког плурализма. Успостављена је подела власти на законску, извршну и судску, док се држава обавезала да ће поштовати међународне споразуме и да ће изаћи из изолације.

Захваљујући притиску јавности и међународних фактора, у Албанији је пут политичком плурализму био отворен, иако грађани нису били упознати у потпуности са демократским вредностима, а у многим деловима државе оријентисани ка подршци владајућој комунистичкој елити.

5.1. Успостављање парламентарног система у Албанији након демократских промена и избора 1991. године

Идеје демократских промена у Албанији имале су своје упориште у европским вредностима и очекивало се да ће након завршетка ових промена у Албанији коначно бити уведен западни модел либералне демократије. После увођења вишестраначја и одржавања првих избора 1991. године, а затим и оних 1992. године на којима је Албанија добила прву демократску власт након дугог периода изолације и ауторитаризма, неопходно је било формирати представничке институције у духу демократских вредности. На изборима 1992. године коначно су поражени бивши комунисти и наследници Комунистичке Партије Албаније (Schmidt 1993). Након ових избора донете су политичке промене којима је усвојен привремени уставни оквир, који је унапредио постојећи Устав из 1991. године којим су већ покренути процеси демократизације земље (N. Rapo 1997). Од 1991. године у Албанији су се дешавале уставне промене у смеру успостављања демократизације земље. Ревизија комунистичког устава је спроведена 1991. године, па је измењени Устав из ове године донео укидање монопола власти Комунистичкој партији, промену назива државе из Социјалистичка Република Албанија у Република Албанија, као и покретање процеса либерализације тржишта, тачније успоставе тржишне економије (E. Viberaj 2019). Након ових промена и победе Демократске партије Албаније, 1992. године је донет Привремени уставни закон који је подразумевао обезбеђивање слободних избора, јачање грађанских права, јачање председничких овлашћења тадашњег председника Сали Берише (*Sali Berisha*) и формални раскид са комунизмом (Vickers, M., & Pettifer, J 1997). Наредне 1993. године Бериша је покушао да донесе нови устав, међутим због политичких нестабилност и губитка поверења

услед неиспуњених обећања, грађани су одбили доношење новог устава (Schmidt 1993). Допринос ревизије комунистичког Устава из 1991. године огледао се у укидању једнопартијског система. Привремени уставни закон из 1992. године је покренуо демократске реформе, док је нацрт устава из 1993. године пропао због политичке нестабилности и губитка поверења у председника Сали Беришу.

Парламент у Албанији је означен као најбитнија представничка институција, која уједно представља најснажније упориште и ослонац легитимности власти. Идеја је била да нови демократски парламент за разлику од претходног из доба комунистичке владавине буде место суочавања различитих политичких идеја и заступања интереса свих грађана (А. Krasniqi 2009). Парламент је чинило 250 народних посланика, који су изгласавали владу и имали ексклузивно право доношења закона. Уведено је политичко решење именовања председника и контроле његовог рада од стране парламента (Omarí 1998). Централна политичка институција у Албанији након демократских промена 1992. године била је албански парламент. У овој институцији се врши избор и контрола свих органа извршне власти, почевши од председника државе и владе. Замисао реформиста политичког система била је у покушају да се интегришу различити политички интереси свих грађана на једном месту, ради ефикаснијег напретка на путу демократизације земље. Судска власт остала је независна и слична оној из доба комунистичких власти, али са кадровским реформама које су донеле демократске промене. Представници у парламенту су се бирали на сваке четири године по пропорционалном изборном систему са изборним јединицама које носе више представничких места у парламенту (Omarí 1998). Нови политички систем је подразумевао увођење парламентарног система у земљи, тачније изградњу парламента као основе власти који има законодавне и контролне функције, и од кога зависи извршна власт у потпуности. Сличност новог демократског парламента са оним из доба комунизма могла се пронаћи у централизацији моћи, као и намерама да се целокупно албанско друштво интегрише кроз изабране политичке представнике како би се политичка ситуација у земљи стабилизовала и контролисала ефикасније. Захваљујући овим променама пажња политичких актера била је усмерена на изборни систем и борбу за освајања што већег броја места у парламенту.

Од свих институција власти из доба комунизма, најмање промена претрпела је Влада Албаније која је готово била истог устројства као и у доба комунизма (А. Krasniqi 2009). Промене у Влади нису донете из разлога ефикасности контроле власти пређашњег наслеђеног комунистичког система. Влада се бирала на предлог премијера којег би именовао председник државе.

5.2. Институција албанског председника након увођења вишепартизма 1990. године

Председник Албаније у новоформираном политичком систему по уставу из 1991. године и по угледу на парламентарне републике је био шеф државе који је представљао јединство грађана и вршио дипломатско представљање земље у међународним односима (Dispozitat Kryesore Kushtetuese të RSH 1991). Избор председника се вршио двотрећинском већином у парламенту у првом кругу, односно апсолутном већином у другом кругу, узимајући у обзир најмање два кандидата које предлажу посланици. Мандат председника је трајао пет година (Dispozitat Kryesore Kushtetuese të RSH 1991). Овакав начин избора председника осмислили су реформисани комунисти како би одржали доминацију Социјалистичке партије Албаније и спречили промену власти, иако су у земљи почеле демократске промене. Услед притиска међународног фактора у Албанији је дошло до убрзане реформе већ реформисаног политичког система, захваљујући подршци коју је добила Демократска партија Албаније 1992. године на ванредним парламентарним изборима. Председник након 1992. године добија веће ингеренције, док се политички систем реформише од оног парламентарног у полупредседнички политички систем (Omarí 1998). Ова промена је помогла балансирању моћи

две најрелевантније политичке партије у земљи, чија борба за власт је донела исхитрене институционалне промене са циљем освајања власти, што је допринело дестабилизацији државе и отежаном напретку земље на путу изградње демократских институција.

Због убрзаних и некоординисаних политичких промена у земљи је након увођења вишепартизма настала криза власти, коју су искористили сви политички актери када су за то добијали подршку међународних актера. Услед промена које су донете 1991. године парламент је имао јаку улогу и био је под контролом реформисаних комуниста, и представљао је извор политичких нестабилности (Elster 1996). На тај начин су реформисани комунисти издејствовали уставним променама из 1991. године доминацију у парламенту и извршан избор председника, да би годину дана касније демократе увеле промене које су реформисале политички систем у полупредседнички (American Bar Association 1991). Након победе Демократске опозиције коју је предводила Демократска партија Албаније 1992. године наступиле су значајне уставне промене које су увеле јачање овлашћења председника како би се осигурала стабилност власти (E. Viberaj 2019). Ове уставне промене 1992. године донете су зарад јачања улоге председника, стабилности власти и контроле рада парламента, те је у Албанији практично уведен полупредседнички политички систем. Овај систем је карактеристичан по овлашћењима председника да именује министре и премијере, да распусти парламент и распише ванредне парламентарне изборе, по председничковој контроли војске као и по проширеним овлашћењима у вођењу спољне политике земље (Schmidt 2003). Основна разлика уставних промена 1991. године и оних уведених 1992. године је у улози председника и парламента, док је 1991. године парламент био централна политичка институција, након 1992. године уставним променама председник је био најмоћнија политичка фигура са овлашћењима именована чланова владе и распуштање парламента уз контролу оружаних снага земље, те је политички систем Албаније од парламентарног 1991. године реформисан у полупредседнички 1992. године (A. Elbasani 2009).

Првобитно је било замишљено да подела власти допринесе изградњи демократских вредности и државе која би могла да успостави демократске институције, обезбеди владавину права и буде правна држава, у стварности се догодило супротно. Увођење вишепартизма и покретање демократских промена изазвало је поделу земље на присталице Социјалистичке партије са једне и Демократске партије са друге стране. Политичка борба за власт зависила је од моћи лидера ових странака да за Албанију обезбеди страну подршку демократским реформама и приступ финансијским средствима за опоравак економије. Политичка превирања и дезинтеграција наставиле су се у облику ривалства Демократске и Социјалистичке партије Албаније, слично конфликтима из политичке прошлости земље.

6. Специфичности демократских промена у Републици Албанији

Поучени искуством бивших комунистичких земаља актуелне комунистичке власти у Албанији на челу са Рамиз Алијом креирале су сопствени пут ка демократији, специфичан како по актерима тако и по начину урушавања комунистичког режима. Заслуге и иницијативу за демократске промене себи су приписали управо чланови Централног Комитета Комунистичке партије Албаније. Након вишемесечних свеопштих студентских протеста широм земље током 1991. године, а махом у Тирани дошло је до акумулације незадовољства и покрета отпора комунистичким властима. Студенти су се на почетку жалили на услове студирања да би касније њихови захтеви прерасли у политичке, са крајњим циљем смене комунистичке елите и покретање демократских промена (Halili 2020). Рамиз Алија, председник државе и вођа комуниста сазвао је седницу Централног Комитета где је одлучено да се дозволи оснивање друштвених организација, са обећањем да ће држава обезбедити слободу говора и удруживања (F. Abrahams 2016).

Комунистичке власти у Албанији су за разлику од власти у другим комунистичким земљама прихватиле готово све захтеве друштва за демократским променама и успоставиле систем контроле ових промена сетом одлука Централног Комитета, уставним променама и доношењем нових закона (S. Schwandner-Sievers 1999). Овим потезима комунисти су себе прогласили реформаторима албанског друштва, и главном покретачком снагом демократских промена у земљи (E. Viberaj 2019). Позиција власти комунистима је омогућила да све законе одлуке доносе тако да им служе и припреме их за будуће изборе и дестабилизују позицију политичког противника у успону у виду Демократске партије Албаније коју је предводио бивши члан Комунистичке партије Албаније, Сали Бериша. Током демонстрација и рушења споменика Енвера Хоџе широм Албаније, водило се рачуна да Рамиз Алија не буде угрожен, па су више пута грађани захтевала да се он заштити од могућих опасности (Halili 2020). За разлику од процеса урушавања социјализма у другим земљама, у Албанији није био циљ елиминисати комунистичку елиту, већ су одређени легитимитет представници Комунистичке партије и даље уживали у народу и имали његову заштиту, чак и након пада са власти. Најбољи пример за то је време непосредно пре избора 1992. године када су демонстранти пробили војне барикаде и успели да се сусретну са Рамиз Алијом како би се уверили да није угрожен (Alia 1993).

Процес демократских промена, увођења вишепартизма, слободе говора и удруживања, јавног окупљања и промовисања различитих политичких идеја омогућили су и подржали бивши комунистички лидери, заклето непријатељи демократије, и у томе је још једна специфичност албанског пута ка демократији (Shala 2020). За разлику од процеса демократизације у бившим социјалистичким државама у Европи, Албанија је прихватила талас демократизације на начин да су се као главни предводници промена представили сарадници најбруталнијег комунистичког режима који је деценијама земљу држао у потпуној изолацији (Alia 1993). Главне одлике специфичности демократских промена у Албанији огледају се у недостатку демократског искуства, потпуној изолацији земље, деценијској комунистичкој диктатури, лошем економском стању, забрани религија и друштвених организација, бруталном обрачунавању са политичким противницима и другим етницитетима. Негативно наслеђе другог светског рата Албанију је дезинтегрисало, и омогућило комунистима да насилно преузму власт и прогласе издајницима све своје политичке противнике, како би легитимисали политички реваншизам, што је оставило трага и утицаја и током владавине прве демократске владе.

У ПАД КОМУНИЗМА И ПОЧЕТАК РАЗВОЈА ПОЛИТИЧКОГ ПЛУРАЛИЗМА У РЕПУБЛИЦИ АЛБАНИЈИ 1992. ГОДИНЕ

1. Демократска партија Албаније на власти

Долазак на власт Демократске Партије Албаније последица је низа догађаја који су се збивали од смрти комунистичког лидера Енвера Хоџе до избора 1992. године на којима је ова партија победила на челу са својим председником Сали Беришом. Услови да се у Албанији промени власт настали су кризом актуелне комунистичке власти услед масовних протеста у Тирани које су покренули студенти (E. Viberaj 1991). Циљ није био довести на власт Демократску партију Албаније, већ побољшати услове студирања и рада у земљи (Rama 2020). Реакција комуниста на ове протесте је била изненађујућа и незабележена у историји рушења недемократских режима. Рамиз Алија, последњи комунистички лидер у Албанији покренуо је низ активности како би демократске промене ставио под контролу државе и спречио долазак демократа на власт (Alia, Ramiz, Vlerim Shala, and Llukman Halili. 1993). Попут бившег југословенског председника Јосипа Броза Тита, Алија је изашао у јавност и рекао да су студенти у праву и да ће се држава укључити у решавање свих друштвених проблема (Vickers

1999). На тај начин албански комунисти су покушали да спрече ширење популарности Демократске партије Албаније, али у томе нису успели.

Компромисом између Демократске и Социјалистичке партије, бивше Комунистичке партије која је променила назив, донет је закон о парламентарним изборима 1992. године (А. Krasniqi 2008.). Избори 1992. године одвијали су се по мешовитом изборном систему, сличном оном који је коришћен и у Немачкој. Гласало се за 140 посланичких места, од тога за 100 посланика у изборним јединицама по већинском систему са формулом апсолутне већине, док је избор преосталих 40 посланика изведен по пропорционалом изборном систему са изборним прагом од 4 процената (А. Xhaferaj 2016). На пролеће 1992. године одржани су парламентарни избори на којима је са преко 60 процената гласова победила Демократска партија Албаније (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Овом победом демократе су обезбедиле апсолутно контролу над свим органима извршне и законодавне власти. Грађани су имали висока очекивања на основу обећања Берише да ће у земљу стићи страна финансијска помоћ након рушења комунизма. Почетак демократских промена, односно борба за рушење комунизма у Албанији резултирали су поделама у друштву на противнике и поборнике комунистичког уређења друштва (А. Pira 1990). Припадност политичкој партији означавао је и припадност одређеној друштвеној групи, што је од старта политичких промена изазивало опасност урушавања друштвеног поретка (А. Xhaferaj 2016).

Демократска партија Албаније је настала као организација која ће окупљати студенте, интелектуалце и припаднике виших друштвених слојева који би се супроставили комунистичкој репресији и остварили већину да је време за увођење демократије у Албанију (F. Abrahams 2016). Припадност једној од политичких партија у Албанији зависила је од друштвених, религијских и осталих културолошки фактора (S. Schwandner-Sievers 2003). Становништво јужне Албаније снажно је било прокомунистички оријентисано на основу дуге традиције партизанског отпора, док је северна и централна Албанија пружила снажну подршку Демократској партији Албаније. Свој успех на изборима 1992. године Демократска партија дугује управо успешној мобилизацији оног дела друштва које је традиционално било усмерено против комунистичког режима, нарочито у северној и централној Албанији, где је популарност Сали Берише уско била повезана са његовим породичним пореклом. Долазак Демократске партије Албаније на власт 1992. године није означавао и долазак демократије, нити је означавао отпочињање процеса демократизације институција. Промена власти представљала је релативну промену система власти и вертикалну замену политичких елита компромисом који су старе и нове елите начиниле. Практично је дошло до преноса политичког утицаја са једне старе комунистичке елите на нову и прогресивну елиту интелектуалаца (F. Abrahams 2015). Како би реформисали институције и прилагодили систем управљања земљом свом политичком утицају лидери Демократске партије су кренули у успостављање промена са циљем приближавања изгледа домаћих институција оним које постоје у развијеним европским државама (E. Viberaj 2000). Ове промене које су уведене након пада комунизма имале су ограничене и јако скромне резултате (A. Elbasani 2016). Неуспех ових промена последица је недостатка политичке воље, ограничених могућности и непостојања традиције успешних друштвених реформи (Idrizi 2019). Успешност демократских реформи које је увела Демократска партија Албаније од старта је била ограничена услед низа историјских и културолошки фактора који су владали у друштву тих последњих година 20. века. Теме које су тих година оптерећивале албанско друштво кретале су се од питања демократске транзиције до националне револуције Албанаца у региону, првенствено на питање албанске националне мањине на простору Аутономне Покрајине Косова и Метохије у оквиру Републике Србије (Pettifer 2012). Сали Бериша је себе представио не само као највећег реформатора, већ и као националног спасиоца албанског народа од репресије југословенских власти (P. Kola 2003). На састанку са председником Сједињених Америчких Држава Џорџ Херберт Вокер Бушом (*George Herbert Walker Bush*) 1992. године Бериша се залагао, како је касније представио у

Тирани као спасилац албанског народа у Албанији од комуниста у Југославији и од последњег преосталог европског комунистичког лидера Слободана Милошевића (Е. Viberaј 2011).

Аналитичари и теоретичари демократских транзиција наводе као узроке неуспелог првог покушаја демократске транзиције у Албанији неспособност политичких елита да образују адекватни тип грађанске одговорности и понашања зарад очувања демократије и демократских институција. Албанска демократска транзиција је изгледала као демократија без демократије, без одговарајућих успеха на путу демократизације институција, као и без економског напретка. Успеси демократије у Албанији зависе од друштвених потенцијала да се успешно спроведу демократске реформе које за резултат имају успостављење демократских институција у земљи. Чинило се да након рушења комунизма следи период демократске еманципације албанског друштва уз стабилну демократску владу предвођену Демократском партијом Албаније. Међутим, већ на почетку формирања партије било је јасно да комплексност интереса сваког појединачног политичког лидера демократа прети распаду и слабљењу партије (Schmidt 2002). Од најзначајних интелектуалаца који су предводили Демократску партију вреди поменути Грамоз Пашка (*Gramoz Pashko*), Александра Максиа (*Aleksandër Maksi*), Арбен Имамиа (*Arben Imami*), Едуард Селамиа (*Eduard Selami*) и Преч Зогаја (*Preç Zogaj*). Сви ови лидери су имали засебне политичке визије и амбиције изгледа Албаније (*Rilindja Demokratike* 5 janar 1991). Други део чланова и симпатизера Демократске партије у редовима студентима, на првом месту Азем Хајдари (*Azem Hajdari*) изражавали су радикалне ставове по свим политичким питањима, а нарочито према питањима обрачуна са бившим комунистичким елитама. Азем Хајдари је касније због свог политичког деловања убијен у Тирани (Gjuraј 1999). И након смене недемократског режима, политички лидери у Албанији су као решење сукоба са политичким противницима бирали политички реваншизам са циљем политичке елиминације. Утицај и популарност Демократске партије у највећој мери јачала је подршка интелектуалца, студената и радника у Тирани, као и становништва на северу Албаније захваљујући пореклу Сали Берише (Е. Viberaј 2011). Подршка коју је имала Демократска партија је била у константном опадању након пружања власти услед неуспешно спроведених реформи и неиспуњавања предизборних обећања, док је Социјалистичку партију Албаније претила да преузме власт на наредним изборима. Поред Социјалистичке партије за своје политичке противнике Демократска партија је имала и друге опозиционе странке. На првом месту реч је о Републиканској странци Албаније коју је предводио Сабри Годо (*Sabri Godo*) који је желео да привуче онај део бирача којима се допадају идеје Демократске партије, али не и њихово лидерство и политичка организација (Е. Viberaј 2019). Поред ове стратегије, Годо је желео да привуче и подршку дела бирача Социјалистичке партије којима су идеје комунизма биле блиске, али не и њихово претходно лидерство, па је јавно похвалио бившег председника странке Рамиз Алију као човека од кога су зависиле демократске промене и национална стабилност (*Republika* 1991). Поред Републиканске, формиране су и друге опозиционе странке, попут Еколошке, Аграрне и партије Националне Уније, док је интересе грчке националне мањине у Албанији заступала партија Омониа (*Omonia*).

Појава нових опозиционих партија доводи се у везу са активностима комунистичких елита да се додатно позиционирају у односу на Демократску партију. Победом Демократске Партије Албаније 1992. године започета је политичка борба за власт која ће изнедрити мноштво занимљивости у политичком животу ове земље са исходима недовољних политичких резултата на пољу увођења демократских институција у земљи. У Албанији је развој плурализма био унутрашња борба замене политичких елита на власти (S. P. Huntington 1991). Комунистичку политичку елиту заменили су интелектуалци из Демократске партије, док је развој других опозиционих партија био процес разједињења лидерстава из бивше комунистичке елите чији су лидери преузимали формирање нових партија, и који су имали другачије политичке погледе. Поред неуспеха на плану убрзаних демократских реформи и успостављања демократских институција у земљи, Демократској партији Албанији су бирачи

замерали немогућност да обезбеди сигурност земље сопственим безбедностним капацитетима, већ је земља била принуђена да гаранције своје безбедности тражи од међународних партнера чиме је била директно нарушена сувереност (A. Rakipi 2006). Подршка Демократској партији је била у континуираном паду од њеног преузимања власти. Грађани нису били задовољни резултатима прве демократске владе, а као основни разлози незадовољства наводили су се лоши економски услови, угрожена безбедност, неизвесна будућност и неразвијеност демократских институција. Након националних избора на којима су демократе освојиле преко 60 процената гласова бирача, на локалним у јулу месецу исте године освојили су тек 43 процената гласова бирача (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022).

Чинило се да је Албанија поновно постала протекторат, после отоманског и аустроугарског, сада америчког присуства (Kissinger 2002), будући да је Сали Бериша у свом политичком наступу наглашао неопходност спровођења политике у складу са интересима западних земаља. Наслеђе комунистичке владавине често се наводило као разлог неуспешне демократске транзиције Албаније, и користило за оправдање политичких неуспеха. Нове демократске власти у Републици Албанији су на власт доспеле на обећањима датим грађанима да ће неутралисати негативне последице комунистичке владавине по друштво, земљу увести у пут демократске консолидације и изградити међународни изглед, док је у стварности најзначајнији политички циљ нових власти била борба са политичким противницима. Током првих година владавине Демократске партије од 1992. до 1995. године није пронађен политички консензус око најважнијих питања за будућност земље, већ су случајеви политичке репресије и затварања политичких противника били политичка реалност која је најбоље описивала природу нових власти (Owen 1995). Како би успешно увели демократске институције, ојачали економију и побољшали међународни углед земље, односно како би испунили своја предизборна обећања због којих су изабрани, лидери Демократске партије Албаније прво су морали да стабилизују власт у земљи, уместо да дозволе анархију, безвлашће и спроводе политике реваншизма сличним онима из доба владавине комуниста. Демократска партија Албаније (*Partia Demokratike e Shqipërisë*) је након избора 1992. године имала апсолутну власт у земљи, и са 92 од 140 посланичких места убедљиво је била најзначајнији политички фактор у земљи. Социјалистичка партија (*Partia Socialiste e Shqipërisë*) је освојила 38 посланичких места, Социјалдемократе (*Partia Socialdemokrate e Shqipërisë*) седам, док Партија јединства за људска права (*Partia Bashkimi për të Drejtat e Njeriut*) два посланичка мандата (Vickers, M., & Pettifer, J 1997). Демократе су захваљујући овој подршци пред изборе за председника Албаније априла 1992. године донели амандмане којима се јача позиција председника и проширују његове надлежности (A. Rakipi 2003). Исте године донети су и амандмани којима је судска власт устројена на демократски начин, док је следеће године донето још једно поглавље у Уставу о људским правима и политичком плурализму (F. Zyrtare 1993). Законским решењима јачали су своју власт у рукама једног човека, председника Берише, док су употребом органа репресије вршили политичку елиминацију политичких противника. Донет је и нови закон о радним односима којим је влада имала овлашћења да управља, отпушта и пребацује запослене јавних предузећа и установа услед неопходности економских реформи које су покренуте у сарадњи са Међународним монетарним фондом (Vaughan-Whitehead 1999). У бившим службама безбедности дошло је до кадровских промена са циљем дистанцирања од периода комунистичке владавине. У реформама које су демократе спроводиле основни циљ је био смена челника које су у претходном периоду именовале комунистичке власти, те је тако више од 70 процената запослених у безбедносном сектору било отпуштено (Alban Kosova 1992).

Овом победом на изборима 1992. године демократе су преузеле сву политичку одговорност за будућност земље. Међутим, и поред велике подршке владајућа елита је своје политичке неуспехе демократизације земље и појаве анархије оправдавала тешким комунистичким наслеђем. Економске реформе које су покренуле нове власти нису уродиле плодом, већ је животни стандард грађана опао, што се најбоље види на примеру поскупљења

основних животних намирница. Тако је у јулу 1992. године једна векна хлеба поскупела са 5 лека (*ALL*) на 25 лека, док је просечна дневна зарада била 35 лека (Alban Kosova 1992). Одговор демократа на популизацију бивше комунистичке партије су била хапшења међу којима најзначајније хапшење супруге бившег комунистичког вође Енвера Хоџе, Неџмије (*Nexhmije Hoxha*) (Imholz 1995). Први потези након доласка демократа на власт су били у смеру обрачунавања са претходном политичком елитом, хапшења, брисања и уништења комунистичког наслеђа, као и увећања политичких надлежности председника Албаније Сали Берише, док су економске и институционалне реформе вођене у сарадњи са међународним партнерима. Реформе су спровођене без одговарајућег адаптивног процеса албанским условима, што су искористиле опозиционе странке, на првом месту Социјалистичка партија да ојача своју позицију и пробуди конфликте унутар Демократске партије. Владавина Демократске партије Албаније од 1992. године обележена је у политичком смислу борбом против комунистичког наслеђа и интевизирањем политичког реваншизма (А. Krasniqi 2012). Хапшења и суђења бившим комунистичким лидерима су била константна. Један од најзначајних је пример хапшења последњег социјалистичког председника Албаније Рамиз Алије, како би се сваки траг комунистичке владавине избрисао (Human Rights Watch 1993). Поред немилосрдности према другим политичким странкама, а највише према Социјалистичкој партији Албаније, Сали Бериша је и унутар своје партије успоставио лидерску позицију преузимајући сва овлашћења на себе што је проузроковало разједињење партијског језгра, креирање нових опозиционих партија или чак придруживања бројних лидера демократа супарничкој Социјалистичкој партији Албаније (В. Kajsiu 2010).

2. Економски систем као предуслов демократизације: између економског популизма и либерализма

Демократија и економски системи условљавају политички и економски карактер сваког друштва. Политичке слободе и институције утичу на опстанак и ниво развијености демократије што као последицу има и степен стабилности економског система који представља својеврсни ослонац покренутим демократским реформама. Без јаког и стабилног економског система, демократске реформе су угрожене услед могућности моћних појединаца у друштву да манипулишу економски незаштићеним појединцима. Либерални економски модел подразумева изградњу институционалних предуслова за развој демократије и њену стабилност, док са друге стране уступци се захтевају од стране модела економског популизма (Przeworski 2010). Економски популизам је приступ по коме се економски ресурси расподељују како би се повећала потрошња друштва и покренуле инвестиције. Политички лидери користе овај приступ како би се оправдали за неуспешне демократске процесе услед испуњавања економских интереса већине грађана (Acemoglu, D., & Robinson, J. A. 2013). Политички лидери често интервенишу у економији како би одржали свој легитимитет и смањили ризик од грађанских протеста и побуна, што представља вид економског интервенционизма са краткорочним ефектима (Моуо 2009). Либерални економски модел настоји да је неопходно успоставити стабилне и здраве тржишне услове и односе како би се заштитила приватна својина и економска права појединаца (Acemoglu, D., & Robinson, J. A. 2013). Овим приступом се изграђује средња класа која је најбитнија за политички легитимитет и расподелу економских добара. Либерални приступ у развоју економије са собом носи и опасности по демократске реформе, услед економског јачања појединаца који стечени економски утицај користе за сопствено политичко профилисање и промену друштвених правила посредством подршке одређеним политичким снагама. Ове опасности могу се догодити у друштвима која нису успела да изграде независно судство и да заштите владавину закона и права. Демократски напори друштва се могу трансформисати у плутократију где економски интереси доминирају над јавним добром (Stiglitz 2002). Економски систем представља кључни предуслов успешности демократске консолидације, међутим његов утицај није једносмислен. Економски популизам и либерализам подразумевају ризике али са собом

носе и моћне алате за успешно спровођење демократских процеса. Економски популизам често прати политичке намере осигурања економског благостања свих чланова друштва и на тај начин негативно утиче на дугорочније демократске процес услед неефикасних економских политика. Либерални економски модел пружа специфични институционални оквир за демократију уз успостављање корективних механизма којима се спречава штетни политички утицај економски моћних субјеката.

Успех демократизације налази се у изградњи економског система са усклађеним тржишним односима који штите све појединце у друштву и пружају подршку демократским институцијама, са крајњим циљем развоја економије и економског благостања грађана. Економски системи који успевају да уравнотеже ове захтеве постају не само економски успешни већ су и предуслов за одрживу демократију. Економски популизам је приступ којим се постиже масовна подршка грађана у замену за материјалну корист свих појединаца у друштву путем државних интервенција у привреди. На тај начин економски популизам поставља изазов демократизацији. Економски систем се не односи само на управљање економским ресурсима, већ је важан чинилац стабилности институционалног оквира у сваком друштву. Економски либерализам као приступ подразумева повећање економске интеграције појединаца уз развој економских слобода, носећи са собом опасност од образовања моћних појединаца у друштву који својим економским утицијем могу негативно утицати на стабилност демократских институција. За напредак друштва на путу усвајања демократских вредности и образовања демократских институција неопходно је изградити економски систем који је заштићен од арбитарног поступања моћних појединаца, као и систем који ће заштити економска права свих појединаца (Maravall 1997).

3. Економске реформе након рушења комунизма 1992. године у Албанији

Поред обећаних политички реформи које су за циљ имале изградњу демократских институција, плурализма и владавине права, нова власт у Албанији је бирачима обећала и свеобухватне економске реформе и побољшање животног стандарда. Албанија је у том тренутку била једна од најсиромашнијих земаља у Европи са лошом инфраструктуром, путевима и неразвијеним институцијама услед дугог периода политичке и економске изолације, и нарочито политичке репресије и реваншизма комунистичке партије (World Bank 1996). Емиграције у државе западне Европе и света су се интензивирале након рушења комунизма. Процењено је да је средином 90-тих година 20. века више од 20 процената радног становништва Албаније живело у иностранству (Parathimiu 2012). На почетку увођења економских реформи 1992. године, бруто домаћи производ по становнику у Албанији износио је око 300 америчких долара, што је била једна петина онога у Пољској и једна трећина оног у тадашњој Бившој Југословенској Републици Македонији (World Bank 1992). Ова позиција захтевала је хитну реакцију власти које су помоћ затражиле од Светске банке и Међународног монетарног фонда. Захваљујући помоћи ових финансијских институција бруто домаћи производ Албаније је од 1992. године до 1997. године порастао за око 5,7 процената (World Bank 1992). Инфлација је са 200 процената 1992. године смањена на 6 процената 1995. године. Привреда је направила тотални заокрет, од централно планског управљања и великих јавних предузећа прешло се на развој приватног сектора, па је тако до 1996. године, овај сектор запошљавао више од 75 процената домаће радне снаге (World Bank 1992). У виду позајмица или финансијске помоћи Албанија је од 1992. до 1996. године примила више од 1,56 милијарде америчких долара од различитих финансијских институција, у првом реду од Светске банке, Агенције САД за међународни развој, као и од Италије (World Bank 1992). Више од трећине ових средстава било је намењено хуманитарној помоћи будући да се земља налазила у лошој економској ситуацији, где више од половине становништва није имало приступ пијаћој води (UNDP 1998). Изгледало је да земља напредује на плану економских реформи услед убрзаног пораста БДП-а, смањења буџетског дефицита и покретања привредног развоја. Огромна

финансијска средства која су стигла у Албанију на први поглед дала су наду за бољи живот грађана. Јавни дуг Албаније је смањен са 102 процената 1992. године на 29 процената 1996. године (World Bank 1996). Влада је увела либерални тип слободног тржишта, са тежњом да успостави економски систем налик оном у развијеним европским државама. Неке од мера су биле и либерализација цена, приватизација, контрола националне валуте и инфлације, доношење закона о тржишној конкуренцији, финансијска и буџетска ограничења. И поред ових економских мера и финансијске подршке највећа привредна грана је остала пољопривреда са 30 процената БДП-а и запошљавала је око 50 процената радне снаге (Zickel, R. E., Keefe, E. K., & Iwaskiw, W. R. 1994). Ове реформе иако су статистички показивале економски напредак земље нису задовољавале потребе и очекивања грађана који су пружили огромну подршку Демократској партији на изборима, што се одмах рефлектовало након првих локалних избора 1992. године и каснијој дезинтеграцији политичког водства партије. Ефекти покренутих реформи су Албанију значајно економски променили, али грађани нису били задовољни постигнутим резултатима и захтевали су бржи економски напредак. Јаз између сиромашних и богатих је постајала све већа, а незадовољство грађана се повећавало (Коси 2012). Економска помоћ коју је земља добијала од страних партнера често је завршавала клијентелистичким каналима појединцима блиским власти, док су политички противници режима бивали изопштени из владиних мера подршке привреди (E. Viberaj 1998).

Статистика је показивала да је Албанија кренула напред у економском смислу, имајућу у виду да је земља добила озбиљну финансијску и политичку подршку готово од свих западноевропских партнера. На албанским властима је било да спроведу и политичке реформе и убеде грађане да су економске реформе неопходне зарад боље будућности земље. Затварања и хапшења су служили као прилика да се јавности скрене пажња са тешких реформи и стања које је подсећало на оно у доба Енвера Хоџе када је већина становништва оскудевала готово у свему (UNHCR 1997). Врло брзо је на ове активности и деловање владе одговорило албанско друштво, кажњавајући Демократску партију на сваком наредним локалним изборима, као и приклањајући се опозиционој Социјалистичкој партији Албаније и другим опозиционим партијама. Грађани су били незадовољни брзином и ефектима економских реформи, будући да су били изложени оштром режиму уштеде новца од стране државних институција, док бољи животни стандард није био задовољавајући. Од демократске власти грађани су очекивали убрзано решење деценијских питања свеобухватних политичких и економских реформи, а заправо добили политичко окружење реваншизма између Демократске и Социјалистичке партије Албаније.

4. Покушај увођења демократских институција и демократске реформе у Албанији током прве владавине Демократске партије Албаније од 1992. до 1997. године

Економске реформе уз снажну финансијску помоћ западних партнера нису дале резултате какве су очекивали грађани. Прва демократска влада је започињањем процеса увођења демократских институција за циљ имала очување подршке бирача. Од самог почетка увођења демократских институција у Албанији је процес демократизације био означаван као процес декомунизације земље, односно дистанцирање од било ког вида повезаности за бившим системом. Демократизација се посматрала као неопходан пут одвајања земље од идеологије комунизма, а не као начина за унапређење живота грађана (USAID. 2005). На платформама антикомунизма и снажне подршке западних земаља Демократска партија и Сали Бериша су успевали да све до краја 1997. године добију подршку грађана за спровођење реформи.

Појам демократије није сасвим био јасан тадашњим албанским властодршцима, будући да је земља врло брзо након успостављање прве демократске владе 1992. године упала у кризу анархије и безвлашћа, чиме су ауторитет и популарност констатно били у паду (Goldman 2000).

Сали Бериша је јасно прокламовао различитост демократа од бивше комунистичке елите. Беришино политичко деловање у партији и у влади личило је и подсећало на политичку репресивност која је била карактеристична комунистичким властима (Goldman 2000). Бериша је владао апсолутистички (S. Misha 2010). Како у својој партији, тако и у свим органима власти иницирао је самостално одлуке од доношења закона до подизања оптужнице за бивше комунистичке лидере. Рамиз Алија, последњи комунистички лидер у Албанији је ухапшен и оптужен 1992. године, Фатос Нано је ухапшен 1993. године, све под оптужбом угрожавања и штете нанете албанском народу, међутим изгледало да је једино политички био угрожен Сали Бериша (Fowkes 1999). Највећу апсурдност изазвало је суђење Вилсону Ахметију (*Vilson Ahmeti*), бившем председнику Владе Албаније, који је на овој функцији био једва четири месеца, и који је осуђен на две године затвора, под оптужбом расипања државног новца.

Оптуживањем бивших комунистичких и актуелних лидера Социјалистичке партије Албаније Бериша је својеврсним политичким реваншизмом имао за циљ њихово искључење из политичког живота и деградацију њиховог бирачког тела. Криза популарности демократа и самог председника Берише доживела је свој врхунац 1994. године, када демократе нису успеле да добију подршку грађана за нацрт новог устава на референдуму који је одржан исте године. Разочарење грађана у брзину спроведених реформи и неиспуњена обећања утицала су да поверење у нову власт буде нарушено. Референдум који су предложиле демократе подразумевао је јачање улоге и овлашћења председника, који би у новом устројству власти био најмоћнија фигура са овлашћењима максималне контроле над извршном и законодавном влашћу (Roulton 2000). Социјалисти и остале опозиционе партије су се супроставиле новом нацрту устава и повеле кампању за одбацивање предлога. Резултати референдума су одбацили предлог нацрта устава са више од 53% гласова против (N. Рапо 1997). Чинило се да је Сали Бериша желео сву власт за себе, да влада апсолутистички, налик комунистичком лидеру Хоџи. Сали Бериша је на овај политички неуспех реаговао успостављајући ауторитаран начин одлучивања низом самосталних одлука којима је дисциплиновао структуре власти (Agh 1998). Власт се од одбацивања предлога референдума налазила у својеврсној кризи, на коју је реаговала доношењем нових изборних закона који ће фаворизовати већинске партије, а онемогућавати мањинским партијама да освоје места у парламенту. Односи између судске и извршне власти наишли су на својеврсну кризу, имајући у виду да је извршна власт саботирала процес формирања независних судских власти, са намером да је контролише, што се видело и по бројним политички мотивисаним хапшењима (Tafili 2008).

Поред оваквог приступа власти, Бериша се постарао да на будућим изборима 1996. године изборни праг буде 7 процената, са циљем да онемогући будуће коалиције опозиционих странака са Социјалистичком партијом Албаније. Постоје наводи да су на овим изборима биле присутне и оружане формације власти на бирачким местима, које су својом појавом застрашивале бираче (Vickers, M., & Pettifer, J 1997). Демократска партија Албаније је уместо напретка на путу усвајања демократских вредности и успостављања демократских институција земљу довела до нових политичких криза, креирајући политичке околности сличне оним током најрепресивнијих година комунистичке владавине (Cungu, A., & Basha, M. 2013). Бериша је желео сву власт за себе и био је спреман да бројним законским решењима и неуспелим референдумом омогући овакву власт (Vickers 1999). Већина грађана у Албанији се противила овим потезима председника, чиме је његова популарност значајно опала, док су са друге стране опозиционе партије јачале. Стабилност власти Демократске партије Албаније значајно је ослабљена губитком подршке грађана услед самовољног и ауторитарног поступања политичких лидера у процесима доношења одлука.

5. Политичка криза и промена власти у Албанији након краха пирамидалних штедњи 1997. године

Први покушај изградње државе и демократских институција у Албанији током владавине Демократске партије и Сали Берише (*Sali Berisha*) доживео је потпун неуспех. Велики залет власти у Тирани ка демократизацији земље уз подршку земаља западне Европе, а најзначајније и Сједињених Америчких Држава проузроковао је бурне друштвене и политичке промене у Албанији. Овај период карактеришу бројна хапшења политичких противника и политички реваншизам којим се служила нова политичка елита. Политичка суђења организована су за више од 35 лидера бивше комунистичке партије. Најзначајнији примери политичког реваншизма јесу суђење супрузи бившег лидера комуниста Енвера Хоџе (*Enver Hoxha*), Неџмије Хоџе (*Nexhmije Hoxha*) која је осуђена на девет година затвора 1993. године, као и хапшење Рамиз Алије (*Ramiz Alia*) последњег комунистичког лидера у Албанији који је 1994. године осуђен на пет година затвора. Овакви потези нове демократске власти изазивали су велике друштвене немире и промене на политичкој сцени. Новоформирана Социјалистичка партија је користила ова суђења како би повратила своје бирачко тело осуђујући ауторитарно поступање нових политичких елита, и покушавајући да их прикаже као противнике демократских промена у земљи. Албански гласачи су показали да губе поверење у нову власти и одбијањем нацрта новог Устава који је предлагао председник Бериша. Албанија је захваљујући намерама нове демократске власти да осигура лидерску позицију и политички уништи све своје противнике клизила ка ауторитаризму, што најбоље приказују и извештаји светских агенција за људска права. Албанија је од 1992. године до 1997. године у континуитету означавана као земља у којој су политичка права и грађанске слободе све више ускраћивана грађанима (Freedom House 1997). Имајући у виду пад поверења грађана у демократске реформе и власт, као и оцене међународних агенција за људска права, политичке и друштвене околности у Албанији почетком 1997. године указивале су на дубоку кризу представничке власти изазвану незадовољством грађана. Убрзана либерализација и слободе које су дошле као последица пада комунизма омогућили су развој различитих финансијских структура у земљи, од којих је албанској влади и друштву најатрактивнија била структура пирамидалних штедњи, коју је на неки начин спонзорисала сама власт. Више од 57 процената популације је активно учествовало у пирамидалним штедњама, док је вредност ових штедњи на врхунцу достигла 51% бруто друштвеног производа земље (Thanasi, Edlira, and Joseph Riggio. 2017). У земљи је већину капитала контролисала директно држава помоћу државних банака, док су поверење у исправност пирамидалних штедњи грађани стекли на основу поверења у државу и институције. Влада Албаније и председник Сали Бериша подржавали су пирамидалне штедње што је повећало поверење грађана и њихову популарност (A. Schwartz 1998). Природа пирамидалних штедњи у Албанији јединствени је пример оваквих финансијских малверзација у свету, наиме ове штедње су на почетку нудиле камату од 20 процената, да би пред сам крах нудиле 30 процената камате својим штедишима. Почетком 1997. године када је број штедиша премашео половину становништва са тенденцијом ка двотрећинском учешћу свих грађана, као и кад су штедње премашиле половину бруто домаћег производа, почео је финансијски и политички крах Албаније. У марту исте године неколико највећих финансијских субјетака у земљи је прогласио банкрот, а њихови представници су побегли из земље. Пирамидалне штедње у Албанији су прогутале више од 1,2 милијарде долара (*USD*), док је висина просечне месечне зараде била око 80 долара (*USD*) (Thanasi, Edlira, and Joseph Riggio. 2017). Узроци опште финансијске и банкарске кризе од 1992. до 1997. године у Албанији налазили су се у неразвијености банкарског система са спором администрацијом и кредитном политиком, недостатку законске регулативе и законског надзора, иако је постојао закон о банкарском систему донет 1996. године који се није примењивао доследно и који је предвиђао забрану прихватања депозита од нерегистрованих субјеката, као и у високој стопи

корупције, у немогућности шверца са земљама у окружењу тачније са Савезном Републиком Југославијом којој су санкције Уједињених Нација (VH) укинуте 1995. године (Jarvis 1999).

Неефикасност институција, висока стопа криминала и корупције и крах пирамидалних штедњи проузроковали су крах државе. У Републици Албанији је 1997. године дошло до побуне грађана против власти Сали Берише и Демократске партије. На југу земље су се грађани организовали и уз помоћ војних и полицијских дезертера из војних касарни и магацина изнели сво наоружање, и тиме направили сопствене оружане формације. Ове оружане формације су са југа земље кренуле на Тирану, поставивши стражу у сваком граду и хапсивши све представнике власти. Наступио је оптиши хаос. Албанија је ушла у најмарачни период анархије у својој историји. Током ових побуна наступио је грађански рат. Присталице Сали Берише су се организовале на северу земље са циљем подршке актуелном председнику. Током нереда погинуло је више од 3500 људи, од тога 360 војника и полицајаца, док је више хиљада било повређено (Taylor 2012). У периоду потпуне кризе власти и урушене државе, албанско друштво је показало степен дезинтеграције и политичке поларизације. Земља се поделила на југ и север, односно противнике и присталице власти Сали Берише, слично сценаријама из бивших конфликта око власти у Албанији. Слабе институције и држава уз нагомилане проблеме сиромаштва, непотизма и корупције проузроковали су неуспех првобитно покренутих демократских реформи након рушења комунизма. Уместо побољшања живота грађана, демократизације друштва и институција, наступио је крах државе, анархија и грађански рат 1997. године. Велики залет које су започеле нове власти након рушења комунизма 1992. године у Албанији деловале су као прави смер за демократски напредак друштва и изградњу демократских институција, међутим убрзо након преузимања државних функција, лидери Демократске партије су кренули у реваншизам према политичким противницима, док је институције и државу заробила корупција и безакоње (Paoli 2018).

Економска криза у земљи захваљујући слому пирамидалних штедњи изазвала је јако незадовољство међу грађанима и неповерење у власт. Ову прилику искористиле су лево оријентисане политичке снаге у Албанији позивајући грађане на оружане побуне и насилно преузимање власт (Mehillaj 2010). Због краха пирамидалних штедњи на почетку 1997. године и престанка исплате депонованог новца и камате у земљи су букнули масовни протести, побуне против власти и нереда (Vickers, M. & Pettifer, J. 2007). Реакција председника Сали Берише на побуне у земљи, била је одлука о хапшењу опозиционих лидера због организације комунистичких побуна против демократске власти, како су тада називани протести против власти. Уведено је ванредно стање у земљу са допуштењем оружаним снагама да употребе ватрено оружје при уочавању наоружаних демонстраната (Jusufi 2017). Међутим, уследио је својеврстан институционални крах имајући у виду да су се оружане снаге војске и полиције у великој мери отказале послушност властима и сврстали се у ред побуњених грађана (Vaughan-Whitehead 1999). Како би успео да се задржи на власти Сали Бериша је поред увођења ванредног стања забранио редован рад медија, увео цензуру и позвао на обрачун са бившим комунистима и другим политичким противницима. Затворене су школе и универзитети (Filippetto 2014). Миграције у Италију и остале суседне земље интензивирале су се, док су многе од њих нудиле и финансијску подршку албанској влади да заустави миграције. Међутим, оно што је највише бринуло власт као и све суседне земље јесу оружане побуне које су захватиле целу земљу. Након што су опљачкане све војне и полицијске касарне на југу, побуњеници су кренули на Тирану, док су са севера земље и Тиране полицијске и војне снаге тежиле да зауставе побуњенике. Процењује се да је у побунама украдено више од милион комада разног оружија, као и то да су побуњеници успели да отму неколико оклопних возила, међу којима и тенк, као и да блокирају војне аеродроме и авионе у њима (Jarvis 1999). Из свих затвора у земљи су побегли осуђеници, међу којима и Фатос Нано који је сматран политичким затвореником, за чије ослобађање је више од 700 хиљада грађана пре пирамидалног краха 1997. године потписало петицију (E. Viberaj 2011).

Политичка плурализација и подељеност албанског друштва на Тоске и Геге најбоље се показала 1997. године услед краха пирамидалних штедњи, где је епицентар побуне против северњачке власти Сали Берише односно доминације Гега био град Валона на југу Албаније са претежном доминацијом Тоски, које су се масовно организовале на свим могућим нивоима са циљем рушења режима Сали Берише (Vickers, M., & Pettifer, J 1997). Побуњеници су успели да контролишу читаве регионе и градове, забране рад институција и прогласе сопствену народну самоуправу (International Crisis Group 1997). Држава се срушила, њене институције угасиле, а у земљи је завладала анархија на челу са лидерима побуњеног народа (F. Abrahams 2016). Додатну плурализацију друштва и допринос анархији донео је и покушај успостављања монархије у Албанији путем референдума и оружане побуне који је предводио син краља Ахмеда Зога, Лека Скендер Зогу (*Leka Skënder Zogu*) са својих 2.000 наоружаних присталица (Marpes-Niediek 1997). Овај покушај су спречиле албанске власти прогласивши референдум нелегалним и интервенишући полицијским снагама које су неутралисале оружане трупе ројалиста. Деловањем међународних војних мисија заустављен је најгори сценарио у Албанији. Одобрена је војна интервенција, и захваљујући напорима међународних фактора председник Сали Бериша је пристао на сарадњу и расписивање нових избора. Последице кризе из 1997. године огледају се у губитку око две хиљаде живота грађана, економском слому кроз инфлацију од 42 процента, девалвацију националне валуте лек (*Leku*) за више од 40 процената у односу на амерички долар (*USD*), слому државе и трајном губитку поверења грађана у државне институције (Нохтај 2017). Криза у Албанији 1997. године пример је деструктивности убрзаних политичких реформи без потпоре стабилног политичког система и развијене економије. Крах државе и гашење државних институција уз окупацију значајног дела територије, и све то само пет година након покретања демократских реформи и доласка на власт Демократске партије Албаније која је обећала увођење демократских институција и демокомунизацију грађанима, доказ је неуспеха демократских реформи. Политичке последице кризе 1997. године огледају се и у спором напретку формирања демократских институција до данашњег времена. Немири у земљи су захтевали Беришину смену и формирање прелазне владе, односно владе народног помирења која се формирала на основу договора између политичких странака и међународних представника 3. маја 1997 године, и која је водила земљу до формирања нове владе након избора (F. Abrahams 2016). Кандидат који је био помирљиво решење између социјалиста и демократа био је Башким Фино (*Bashkim Fino*), кога је Бериша именовao за премијера (F. Abrahams 2016). Након међународног притиска и буктања грађанског рата, у земљи су актуелне власти пристале да распишу превремене парламентарне изборе. Избори су се одржали по мешовитом изборном систему где се за 115 посланика гласало по већинском изборном систему у једномандатним изборним јединицама, и у првом кругу било неопходно да кандидат освоји апсолутну већину, док су се другом кругу за мандат борили два кандидата са највише гласова уколико у првом ниједан кандидат не освоји апсолутну већину. Преосталих 40 мандата је пропорционално додељено странкама које су освојиле најмање 2% гласова на изборима (Organization for Security and Co-operation in Europe. 1997). Први круг избора се одржао 29. јуна, а други 6. јула 1997. године, где се у другом кругу гласање понављало у 32 електорске зоне. Победу на изборима 1997. године најубедљивије у историји након покретања демократских реформи у Албанији однела је Социјалистичка партија Албаније, односно партија реформисаних комуниста, наследница Партије рада Енвера Хоџе. Социјалистичка партија Албаније на челу са Фатос Наном (*Fatos Nano*) бившим премијером 1991. године и блиским пријатељем последњег комунистичког лидера у Албанији Рамиз Алије односи победу освојивши 101 од укупно 155 посланичких места у Скупштини Албаније, прецизније 52,75 процента гласова грађана (Journal of Democracy 1997). Демократска партија Албаније предвођена бившим премијером Сали Беришом (*Sali Berisha*) освојила је 24 посланичка места, односно 25,66 процената гласова грађана. Излазност је била око 65 процената, значајно нижа у неким побуњеним јужним деловима земље (E. Viberaj 2019).

Након избора, Фатос Нано (*Fatos Nano*) поново долази на чело државе, на место премијера Албаније и преузима потпуну власт у земљи. Нано прекида суђења бившим комунистичким лидерима, смењује чланове универзитета и најзначајније предводнике војно-политичких структура и именује оне из редова социјалиста (Godole 2023). Долазак Фатос Нана и социјалиста на власт значио је међусобни окршај са Демократском партијом и Беришом. Неколико наоружаних присталица Сали Берише су 1998. године услед незадовољства социјалистичком влашћу напали државну банку и Универзитет у Скадру (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Социјалистичка влада је одговорила хапшењима присталица и предводника Демократске партије.

Криза 1997. године је формално завршена формирањем нове владе након легитимних избора, док су свеобухватни немири и политичке кризе највећих размера и даље били актуелни. Фатос Нано се суочавао са нерешеним конфликтима у земљи, незадовољством становништва на северу земље, међународним притисцима и албанским питањем у тадашњој Југославији. Политички сукоби и реваншизам доживели су свој врхунац након убиства једног од оснивача Демократске партије Албаније и предводника студентских протеста из 1990-тих година, бившег министра унутрашњих послова Азем Хајдарија (*Azem Hajdari*) 1998. године испред улаза у просторије Демократске партије Албаније. Ово убиство је изазвало велике немире и протесте у Тирани, више од две хиљаде наоружаних присталица Демократске партије је палило аутомобиле и пуцало на зграду Владе Албаније, као и на резиденцију самог премијера Фатос Нана (The Guardian 1998). У Албанији су поново политичке разлике, политички реваншизам и изражена друштвена плурализација покренуле поделе и анархију, док су грађани по партијској припадности кренули у међусобни обрачун са влашћу. Последице политичке нестабилности у Албанији 1997. године узрокују и пад владе Фатос Нана већ 1998. године, који је због опужби за корупцију и услед протеста опозиције поднео оставку. На његово место из редова социјалиста именован је најмлађи премијер у историји Албаније Пандели Мајко (*Pandeli Majko*) (Pettifer 1999). Социјалистичка партија Албаније је наилазила на огромне препреке при преузимању власти од Демократске партије Албаније. Иако је победила најубедљивије у историји слободних избора није могла да успостави друштвену стабилност неопходну за покретање дуго обећаваних и очекиваних демократских реформи. Неколико месеци након оснивања, влада Фатос Нана пада, а годину дана након тога и влада најмлађег премијера у историји Албаније Пандели Мајка, кога је 1999. године заменио Илир Мета (*Ilir Meta*).

Како би смирили друштвене нестабилности и немире, социјалисти су примењивали тактику брзе смене премијера уместо партије на власти, што је давало плода до 2005. године и нове поделе Албаније, у којој су опет победиле демократе Сали Берише (Vickers 1999). Резултат владавине Демократске партије од 1992. године, када је званично побеђен комунизам и Комунистичка партија до 1997. године и краха пирамидалних штедњи (Jarvis 1999), најбоље се осликава у продубљивању подела у друштву и интезивирању политичке поларизације (E. Viberaj 2011). Демократе су се бориле да избришу политику сећања и наслеђа комунизма, да дезинтегришу бирачко тело реформисаних комуниста, искључе симпатизере комуниста из свих државних органа, једном речју да се обрачунају и униште све са комунистичком премисом у земљи (A. Elbasani 2001).

У свим органима јавне управе смењивани су кадрови који су били комунистички симпатизери, док је у судској власти омазда према комунистичким симпатизерима била најзначајнија за нове власти. Пад власти Демократске партије Албаније проузрокован неефикасним вођењем економске политике и допуштање краха пирамидалних штедњи показао је да је у албанском политичком простору политички реваншизам најбитнији механизам коме прибегавају сви политички актери када доспеју на власт.

Како су демократе вршиле одмазду према комунистичком наслеђу, на исти начин су по преузимању власти Социјалисти отпочели одмазду према кадровима Демократске партије.

Земља је 1997. године била у економском колапсу, у друштвеним и политичким нестабилностима, погођена високом стопом емиграције становништва и са неизвесном будућношћу (Bezemer 2001). Постоје процене да је земљу од почетка борбе за рушење комунизма 1990. године до 1997. године напустило чак 750 хиљада грађана, односно више од 20 процентата радно способног становништва (N. Kopica and R. K. Filer 2009). Нестабилности у Албанији проузроковале су могућност за нове власти да у земљу уведу мање контролисану извршну и законодавну власт, тачније да уведу режим на коме је отежано вршити мониторинг.

6. Повратак реформисаних комуниста на власт и обрачун са наслеђем Демократске партије Албаније од 1997. до 2002. године

Доласком на власт реформисаних комуниста на челу са лидером Социјалистичке партије Албаније Фатос Наном (*Fatos Nano*) након грађанског рата и анархије 1997. године, очекивало се да земља коначно крене у спровођење реформи и интезивирање демократизације. Међутим, први потези власти односили су се на смену кадрова у државним органима, универзитетима, војсци, полицији, судовима, окончању неколико судских процеса и ослобађања оптужених комунистичких лидера (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Нова влада је била састављена готово искључиво министрима са југа земље, игноришући чињеницу да је Социјалистичка партија добила значајну подршку и на северу земље, као и потребу албанског друштва за друштвеном кохезијом. У том тренутку било је неопходно интегрисати албанско друштво и зауставити поделе на југ и север, док је нова влада игнорисала опасности разједињеног друштва које је тек изашло из грађанског рата (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Пред властима се 1997. године налазила економски и безбедносно разорена земље, национална валута је девалвирала за више од 40 процената, инфлација порасла на преко 28 процената, док је већина војних касарни била девастирана, а преко 30 граничних контролних пунктова на северу и југу уништено (F. Abrahams 2016). Грађани су чак послали телеграм Министарству одбране да покупи свој тенк, док је један тенк у Скадру био оглашен за продају (F. Abrahams 2016). У земљи није била присутна само друштвена нестабилност и небезбедност грађана, већ су и политички лидери били угрожени. По преузимању власти, влада Фатос Нана је кренула у обрачун са лидерима Демократске партије Албаније спровођењем политичког реваншизма. Свој врхунац политички реваншизам је доживео у септембру 1997. године на седници парламента, када је посланик Социјалистичке партије Гавур Мазреку (*Gafurr Mazreku*) физички насрнуо на опозиционог посланика и првака Демократске партије Азем Хајдарија (*Azem Hajdari*) предводника студентских протеста са почетка 90-тих година 20. века и личности према којој су гласачи и симпатизери Демократске партије у Албанији имали највише поверења после Берише. Овај сукоб завршио се са општом тучом и рањавањем Хајдарија на кога је пет пута пуцао Музареку, погодивши га четири пута (E. Viberaj 2019). Сали Бериша је након овог инцидента организовао протесте широких размера поново интезивирајући политику поделе албанског друштва, оптужујући социјалисте за организацију немира у парламенту. Политичке тензије у Албанији су након кризе 1997. године добиле своје најшире размере. Демократска партија Албаније на челу са Беришом је организовала низ протеста у земљи, од којих су најопаснији по безбедност били они организовани на северу. Бериша је Нана и његову владу називао „нарковлада“ а грађане окупљао и позивао на бунт против државе и власти (Vickers 1999). Врхунац своје кризе влада Фатос Нана је доживела 1998. године, када су прво на северу земље у Скадру после митинга Демократске партије грађани запалили државну банку и универзитет у знак бунта против власти, и касније након убиства Хајдарија када је премијер Нано био принуђен да напусти земљу приликом великих демонстрација у Тирани, када је око две хиљаде наоружаних грађана предвођених Сали Беришом напало резиденцију премијера, а након три дана демонстрација било убијено 8 и рањено око 100 људи (F. Abrahams 2016). Нана је заменио генерални секретар Социјалистичке партије Пандели Мајко (*Pandeli Majko*) који је био принуђен да у земљи не само успостави мир и безбедност и економску стабилност, већ и да се побрине за немире који

су потресали земљу, а тицали су се албанске националне мањине на територији Аутономне Покрајине Косова и Метохије у оквиру Републике Србије и у Северној Македонији. Влада Пандели Мајка имала је успехе који су се односили на усвајање новог нацрта устава из 1998. године, смиривање тензија у региону, међународној помоћи и успостављању јавног реда и мира. Међутим, и поред успеха владе Пандели Мајка, Фатос Нано је имао велику подршку у партији и настојао је да се врати у албански политички живот. По повратку у земљу радио је на рушењу владе. Тако је 1999. године већином гласова Нано постао лидер Социјалистичке партије победивши Мајка (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Како би и даље владао из „сенке“ Нано је подржао избор Илир Мете (*Ilir Meta*) за новог премијера, уместо Мајка 1999. године.

Мандат Илир Мете трајао је све до фебруара 2002. године када је након низа притисака Фатос Нана и немогућности да самостално води владу, а са циљем да га наследи Мајко, премијер Мета поднео оставку на место премијера. Мајко је наследио Мету, међутим на функцији премијера је био око шест месеци, до јула 2002. године. Ову прилику је искористио Фатос Нано и убедио социјалисте да му пруже подршку у борби за место премијера. Нано је политички победио Мајка и Мету и поново постао премијер Албаније јула 2002. године, на темељима изборне победе Социјалистичке партије на парламентарним изборима одржаним 2001. године (International Crisis Group 2001.). Политичка криза у Албанији карактеристична је не само услед међустраничних конфликта, већ и захвљујући агресивној кампањи политичких партија у организовању бунтова против државе и власти са неретким случајевима оружаних побуна и рушења државних институција, унутарстраничким борбама за лидерске позиције, међународним притисцима, ратом у суседним земљама, економском кризом, последицама грађанског рата, миграцијама и економским нестабилностима. Повратак на власт Социјалистичке партије Албаније након победе над Демократском партијом Албаније на изборима 1997. године отворио је ново поглавље политичке поларизације. Већ у првим месецима након смене власти, нова опозиција предвођена Сали Беришом организовала је протесе и оружане побуне против нових власти социјалиста. Период од 1997. до 2002. године у Албанији означен је политичким превирањима, економском стагнацијом, дезинтеграцијом друштва, оружаним побунама, људским жртвама и миграцијама становништва, и током овог периода земља је шест пута мењала премијера за пет година (Hetemi, A, & Miftari, 2014). Овај период је продубио поделе у албанском друштву, креирајући политичку сцену оличену у две супростављене стране по којима се деле грађани, југ и север земље, социјалисти и демократе (Lleshi 2023). Користећи се техникама персоналних ротација, социјалисти су смењивали функционере и лидере на државним позицијама и на тај начин задовољавали захтеве незадовољних грађана и међународних партнера, фокусирајући се на стабилизацију власти и успостављање пуне контроле над свим државним органима.

7. Други мандат Фатос Нана и борба са Сали Беришом за власт у периоду од 2002. до 2005. године

Изборивши се код делегата Социјалистичке партије за лидерску позицију и сменивши Мајка и Мету, Нано је успео да преузме сву власт у своје руке и постане нови премијер Албаније у јулу 2002. године (European Parliament. 2004). Незадовољан овим потезима Нана и партије, Илир Мета је напустио социјалисте и основао опозициону странку Покрет социјалиста за интеграцију, познатију као „Партија за слободу“ како би у сарадњи са главним противницима социјалиста на челу са Беришом срушио Нанову владу. Други мандат Нана окарактерисан је као период борбе за стабилност државних институција и елиминисање могућности да се власт угрози оружаним претњама као на примеру 1997. године. Нано је у јавности критикован због свог животног стила, немарности према друштвеним проблемима, док је незадовољство грађана влашћу расло. Сали Бериша је наставио своју политичку борбу подржан новом партијом Илир Мете са циљем преузимања власти. Нанова влада је

проуроковала економску стагнацију и депопуларизацију Социјалистичке партије што је била увертира у лош изборни резултат на изборима 2005. године. Ови избори одржани су у сенци оптужби за изборне неправилности и високе стопе корупције. Гласачима се нудио новац за гласове, а мандати у скупштини продавали. Тако је глас грађана коштао 4 USD, а место у парламенту између 100.000 и 300.000 USD (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Влада Фатос Нана је већину свог мандата провела у унутарстраначким борбама за позиције и државне бенефиције, док је стандард грађана стагнирао. Тако су бизнисмени блиски премијеру управљали луком Драч (*Porti i Durrësit*), Илир Мета који је био министар спољних послова и заменик премијера имао је утицаја у грађевинском бизнису, док је партијски лидер Грамоз Ручи (*Gramoz Ruçi*) управљао туристичким комплексима на југу земље (Rama, S. & Schneider, F. 2019). Са друге стране 25 процената грађана у Албанији је живело испод границе сиромаштва (United Nations 2002).

Незадовољство грађана у Албанији је расло и доживело свој врхунац 2004. године након низа инцидената у земљи на којима се показала неефикасност власти. Сали Бериша опозициони лидер почетком фебруара 2004. године организује низ протеста против власти, где успева да окупи и ојача своје бирачко тело и у оним деловима земље у којима су бирачи до тада традиционално гласали за социјалисте. Године непажње према потребама грађана, корупција и економска стагнација условили су будући пад владе Нана на изборима који су се одржавали у јуну 2005. године. Бериша је успео да интегрише своје бирачко тело против владе у Тирани, форсирајући своју кампању ка политичкој поларизацији земље на оне који су за и против социјалиста. Односно подржавајући и организујући широм земље протесте под називом „Нано одлази“ (К. Jazechi 2014). За три године своје власти Нано није постигао успехе на пољу демократизације земље и економског просперитета. Економија је стагнирала, животни стандард је опао, корупција се интензивирала, док су политичке освете биле главно оружје сузбијања незадовољства и бунта против власти.

8. Повратак Сали Берише и наставак политике реваншизма 2005. године

Избори 2005. године нису само поделили политички простор између социјалиста и демократа, односно између Нана и Берише. Ови избори су поделили Албанију на север и југ, на оне који су спремни да се организују и запрете новим властима уколико њихов кандидат не постане премијер, што је у Албанији континуираним протестима, оружаним побунама и демонстрацијама доказано у периоду од 1990. до 2005. године. Приоритетна преокупација свих политичких субјеката током ових избора нису били традиционални гласачи са севера или југа земље, већ зоне између ових делова земље од којих је зависила будућност власти у Албанији, па су тако обе странке кренуле у освајање ових зона. И социјалисти и демократе су ангажовали стране стручњаке, глас се овог пута могао купити за између 1,5 до 4 USD, а место у парламенту за уобичајени износ од 100.000 до 300.000 USD (F. Abrahams 2016). На овим изборима победила је Демократска партија Албаније, која је са својом коалицијом освојила 56 посланичких места, док је коалиција окупљена око Социјалистичке партије освојила 42 поланичка места (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2005). По доласку на власт влада Сали Берише је наставила блиску сарадњу са Сједињеним Америчким Државама и Европском унијом. Најзначајнији успеси на међународном плану које су демократе истицале јесте потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању са Европском унијом јуна 2006. године који је ступио на снагу 2009. године (А. Elbasani 2013), придруживање Албаније Северноатланском савезу (*НАТО*) исте године (Barros, C., & Salehyan, I., 2016), затим укидање визног режима за путовање шенгенским простором крајем 2010. године (Trauner 2011).

Захваљујући овим успесима на међународној сцени и чврстом управљању земљом, Сали Бериша је спремно ушао у кампању пред изборе 2009. године, док су реформе у Социјалистичкој партији Албаније чије водство 2005. године од Фатос Нана преузео тадашњи

градоначелник Тиране, а некадашњи министар за културу, омладину и спорт Еди Рама (*Edi Rama*) биле у току (А. Elbasani 2009). Избори 2009. године протекли су у атмосфери политичке доминације Сали Берише и његових политичких сарадника, на првом месту Илир Мете. На овим изборима је дошло до победе коалиције окупљене око Демократске партије која је освојила 68 посланичких места, док је Социјалистичка партија са новим лидером Еди Рамом (*Edi Rama*) освојила 65 од укупно 140 посланичких места. Партија Илир Мете са својих 4 мандата ушла је у коалицију са Демократском партијом и формирала нову владу (F. Abrahams 2016). Очекивања међународне заједнице од ових избора била су да земља коначно изађе из процеса транзиције и ојача институције, међутим после објављивања резултата наступила је политичка криза слична као и након свих избора у Албанији након пада комунизма 1992. године. Овога пута Социјалистичка партија није прихватила изборне резултате и победу демократа. Као и пред сваке изборе после пада комунистичке партије са власти и на изборима 2009. године, у земљи су се профилисала два политичка блока која су била извор политичке поларизације земље и поделе на демократе и социјалисте које су пратиле културолошке, географске и политичке границе у Албанији. Сали Бериша и Еди Рама су се током предизборне кампање међусобно оптуживали за хомосексуалност, фашизам, ауторитаризам, корупцију и насиље (International Crisis Group 2009). Поред међусобних оптужби и оних које су сервиране од стране домаћих политичких субјеката, критике на рачун најзначајнијих политичких лидера у Албанији долазили су и споља. Чланови партијских структура све три партије, Демократске, Социјалистичке и Социјалистичког покрет за интеграцију Илир Мете били су умешани у организован криминал, трговину наркотицима и оружјем. На међународном плану Бериша је био спреман да на сваки начин земљу уведе у европске и евроатланске организације по сваку цену, чиме је градио ауторитет европског пријатеља у земљи након избора 2009. године. Стање у земљи није охрабривало грађане да је Албанија коначно на исправном путу прогреса. У земљи се и даље живело лошије него у суседним државама, док су миграције представљале велики проблем. Незапосленост је и даље била висока, као и проблеми корупције и непостојања владавине права. Већина запослених је радила у пољопривредном сектору и животни стандард није напредовао (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Уместо економијом и животним стандардом, Бериша се бавио оснажењем своје власти, безбедностним службама и оним политичким субјектима у земљи који су могли да угрозе његову доминацију.

Слично као и током првог периода владавине демократа од 1992. до 1997. године у Албанији су били присутни примери политичког реваншизма и скандала у намештању државних тендера. Један од најпознатијих примера корупције држаног врха јесте афера у којој је учествовао Илир Мета, тадашњи заменик премијера, када је у јавност доспео видео приказ Метиног заговарања министра привреде да намести јавни тендер за изградњу електране нудећи му новац и остале бенефиције (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Након коруптивног скандала Илир Мете, у Албанији је 2011. године поново наступио низ протеста и масовних окупљања грађана који су у једном од протеста напали канцеларију тадашњег премијера Сали Берише, полиција је одговорила ликвидиравши четири особе, а неколицину ранивши (F. Abrahams 2016). Како је претходно била нападнута канцеларија премијера Нана 2002. године, тако је 2011. године нападнута канцеларија Сали Берише, по истом рецепту политичког реваншизма.

Промена власти у Албанији, односно поновни долазак Социјалистичке партије Албаније и рушење режима Сали Берише и Илир Мете, започето је на локалним изборима 2007. године, где су грађани показали незадовољство резултатима тадашње власти. Победа Еди Раме на локалним изборима у Тирани, када је освојио трећи мандат градоначелника означавала је брз повратак социјалиста на власт. На овим локалним изборима слично као и на претходним када су грађани кажњавали Фатос Нана и Социјалистичку партију, тако су на локалним изборима показали незадовољство и казнили Сали Беришу и Илир Мету, односно Демократску партију и Социјалистичку покрет за интеграцију. Политичка криза у Албанији

показала је основну карактеристику албанског политичког живота кроз изборне процесе од 1992. до 2013. године где су грађани гласали како би казнили и рушили политичке партије са власти, а не како би дали поверење идејама и подржали одређеног кандидата. У Албанији се у овом периоду гласало зарад незадовољства актуелном влашћу, а не вере да ће нова власт бити боља.

9. Социјалисти поново на власти након избора 2013. године

Избори 2013. године за парламент и владу Албаније били су испит зрелости за албанске институције и показатељ спремности за демократизацију земље. Будући да је земља прошла кроз бурне периоде политичких нестабилности и изразитог политичког реваншзма према политичким противницима свих политичких субјеката на власти, од албанских партија се очекивало да покажу жељу за фер и поштеним изборним процесом (OSCE/ODIHR 2013). У Албанији је постојала неопходност развоја демократских институција, владавине права, економије и благостања грађана, док је Сали Бериша кренуо у кампању пред изборе 2013. године користећи се националистичком реториком, и позивавши се на неопходност уједињења Албанаца из свих четири земаља са којима се Албанија граничи (Szpala 2014). Бериша је покушао да оваквим политичким потезима интегрише своје бирачко тело које се махом налазило на северу земље, као и да придобије гласове на основу исценираних претњи по албанску нацију од стране комшијских земаља. Сједињене Америчке Државе су упозориле актуелног премијера да избегава овакву реторику, наглашавајући да не одобравају пројекте изградње велике албанске државе (Koleka 2013). Немачка као главни европски партнер Албаније није одобравала овакву реторику и намеру албанских власти (Koleka 2013). Са друге стране Социјалистичка партија Албаније је следећи другачију политичку стратегију успела да направи политички договор са Илир Метом, који је свој покрет приближио социјалистима са знацима заједничког наступа на изборима и каснијој коалицији. Социјалистички покрет за интеграцију је променио страну, и од Сали Берише и Демократске партије направио савез са Еди Рамом и Социјалистичком партијом Албаније (Edi Rama 2011). Илир Мета прагматични политичар који је своју каријеру започео као социјалиста, напустио је и променио стратегију када су социјалисти изгубили власт, формирао сопствени покрет и приклонио се Сали Бериши и демократама, да би по паду популарности Берише поново приближио свој покрет Социјалистичкој партији. Својим потезима указао је на нестабилност албанског политичког простора и сву погубност политичке поларизације друштва, која је инспирисана вишедеценијским поделама између социјалиста, бивших комуниста и реформиста у виду Демократске партије Албаније. Предност Социјалистичке партије поред подршке покрета Илир Мете пред изборе 2013. године огледала се у изразитом незадовољству грађана Албаније по питању економског стања. У земљи је инфлација била у порасту, снабдевање струјом и пијаћом водом под сталним рестрикцијама, стопа незапослености велика, и изгледало је да земља назадује, нарочито на путу развоја демократских институција (International Monetary Fund 2013.). Атмосфера уочи ових избора била је слична оној из 2003. године када су бирачи незадовољни социјалистичком владом Фатос Нана казнили тадашњу власт гласајући за Демократску партију Албаније. Као и на претходним изборима и ове изборе су пратиле неправилности, куповина гласова и уцене (F. Abrahams 2016). Резултати избора 2013. године били су изненађујући за Сали Беришу и Демократску партију Албаније, да је неколико дана по објављивању резултата Сали Бериша био у својеврсној политичкој изолацији. Социјалистички покрет за интеграцију Илир Мете је освојио 16 посланичких мандата, односно 10,46 процената гласова, тачније 180.470 гласова грађана и чинио је део коалиције за европску Албанију, те је представљао битну снагу за промену власти. Коалиција за европску Албанију окупљена око Социјалистичке партије Албаније на челу са Еди Рамом освојила је укупно 83 посланичка мандата, односно 57,63 процента гласова, а укупно готово милион гласова, тачније 993.904. Тако је Еди Рама имао апсолутну моћ за формирање нове власти будући да је његова коалиција освојила 83 од 140 мандата односно 993.904 гласова од укупно 1.724.779 важећих гласова на

парламентарним изборима 2013. године (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2013). Са друге стране, поражена коалиција окупљена око Демократске партије Албаније на челу са Сали Беришом освојила је 57 посланичких мандата, односно 39,46 процената гласова, тачније 680.677 гласова грађана (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2013). Грађани су оваквим гласањем показали незадовољство дотадашњом влашћу и неиспуњеним обећањима Сали Беришем, који је у кампањи добио неколико критика и од међународних партнера Албаније на начин вођења предизборне кампање у којој је у фокусу имао теме националног уједињења Албанаца. На челу нове државне власти долази бивши градоначелник Тиране који је управљао главним градом од 2000. до 2011. године и који је током свог мандата променио и модернизовао Тирану (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Демократе су од 2011. до 2015. године управљали Тираном на челу са Љуљзимом Башом (*Lulzim Basha*), док су грађани Тиране на парламентарним изборима 2013. године углавном гласали за Социјалистичку партију Албаније и њиховог бившег градоначелника Еди Раму (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2013). Коалиција Еди Рама је у Тирани тада освојила 251.921 гласова, док коалиција Љуљзим Баше тадашњег градоначелника Тиране и Сали Берише 184.188 гласова (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2013). Будући да су бирачи казнили претходне власти због неиспуњавања предизборних обећања, а пре свега побољшања животног стандарда у земљи, на социјалистима су се налазили велики изазови. Проблеми су били разноврсни, на првом месту било је неопходно спровести реформе државних институција и успостављање владавине права на чему је Албанији каснила у односу на земље у региону и Европи, корупција је и даље представљала основну препреку у реформи институција, здравствени и образовни систем су били неефикасни као и судска власт, док је спрега криминала и политике остала јако битан фактор стагнирања земље (F. Abrahams 2016). Нови премијер Еди Рама је по својим првим потезима показао да се покрећу процеси реформи и модернизације институција у Албанији. Слично је чинио и када је био градоначелник Тиране где је настојао да разбије политичке догме и праксе које су биле познате до тада (Jane 2005.). По ступању на власт Социјалисти су се суочили са станацијом економије и опадањем животног стандарда, дознаке из иностранства су се минимизирале, док је раст бруто домаћег производа (*БДП*) био 0,4 процената, односно најмањи у последњих 15 година (F. Abrahams 2016). Незапосленост је порасла на 15,6 процената (International Monetary Fund 2016), што је значајно утицало на развој економије и незадовољства грађана, те великих изазова нове владе социјалиста. У Албанији је 2014. године проценат становништва који је живео са 1.25 америчких долара (*USD*) дневно био 12,4 процената (INSTAT 2013).

Поред економских изазова, земља се суочавала са високм стопом организованог криминала, нарочито производњом, дистрибуцијом и продајом наркотика. Најпознатији пример обрачуна земље са овом врстом криминала и најаве да ће држава успоставити ред и владавину права јесте случај у селу Лазарат у близини Ђирокастре. Ово село је било познато по производњи и трговини канабисом, а држава је годинама игнорисала ову чињеницу. Тек након доласка на власт владе Еди Рама држава је организовано уз помоћ војске и полиције спровела акцију хапшења и разбијања највећег нарко центра у Европи. Борбе власти са наоружаним криминалцима трајале су данима, ухапшено је преко 30 особа и прекинута вишегодишња производња канабиса у количинама од хиљаду тона годишње (Vullnetari 2019).

Након борбе против нарко индустрије, премијер Рама се окренуо реформом образовања. Пре свега инспекцијом и провером рада приватних универзитета који су гласили за места прања новца и корупције (F. Abrahams 2016). Појава свеопште корупције у образовном систему је толико напредовала да су се дипломе замењивале не само за новац, већ и за зантаске услуге, попут оних водоинсталатерских, електричних, па чак и у замену за домаће животиње попут коза (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Оно што је успоравало и отежавало реформе владе социјалиста налази се у вишегодишњем исцрпном периоду констатних побуна, нереда, демонстрација и протеста у Албанији. Од како су почели 1990. године, протести са неретким примерима оружаних побуна онемогућавали су успостављање

предуслова безбедности за развоје економског, друштвеног и политичког система који ће одговорити на услове демократизације и неопходности за промену структуре институција из недемократских у демократске (Pettifer 1999). Влада је 2014. године угасила 18, а суспендовала 13 образовних институција који су имале коруптивне афере.

Држава је кренула у сузбијање корупције у јавном сектору, нарочито у сектору електропривреде која је била неефикасна у наплати потраживања услед своје коруптивности (Pettifer 1999). Најзначајнији су били покушаји сузбијања корупције и криминала међу посланицима албанског парламента. Чак седмина посланика је имала кривичну евиденцију и судске поступке (Pettifer 1999). Потезе нове социјалистичке владе од 2013. године подржавале су европске земље и међународне институције (European Commission 2014), док се у Албанији јавила сумња да власт, као и до тада жели да се обрачуна са политичким противницима и осигура своју позицију (Council of Europe Commissioner for Human Rights 2021), слично политици вођеној након сваке промене власти у земљи. Поред успеха на пољу подршке међународних партнера, влада Еди Рама постигла је и извесне економске резултате. Бруто домаћи производ (БДП) је 2014. године порастао на између 3,5% и 4%, док се економска плурализација између најбогатијих и најсиромашнијих повећала (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Захваљујући покренутим реформама и резултата у борби против корупције, криминала, производње дроге, влада Еди Рама је добила подршку и стабилност на унутрашњем плану од стране гласача, што ће у будућности променити политичку арену и борбу за власт са Демократском партијом Албаније. Албанија је 2014. године добила статус кандидата за чланство у Европској унији (ЕУ) захваљујући покренутим реформама и резултатима на пољу борбе против организованог криминала и корупције (European Commission 2014). Користећи се заоставштином ауторитаризма и институционализације покренуте у претходном периоду током владавине Демократске партије, социјалистичка влада је додатно ојачала своју позицију. Локалне изборе 2015. године Социјалистичка партија је посматрала као праву прилику да продужи и осигура своју централну власт. Тако су након изборне 2015. године социјалисти успели да успоставе власт и политичку контролу над 46 од укупно 61 општинске управе у земљи (OSCE/ODIHR. 2015).

Победа социјалиста на локалном нивоу значила је потпуни политички дебакл Сали Берише и Демократске партије Албаније 2015. године. Социјалистичка партија Албаније је успоставила контролу над свим органима власти и свим нивоима, подржана од међународних партнер предводила је процес евроинтеграција и преузела заслуге и популарност за напредак земље на усвајању демократских вредности. Потпуна политичка победа социјалиста значила је дуготрајнију промену дотадашњих политичких снага у земљи. Доминантна и традиционална подршка на северу земље коју је имао Сали Бериша и Демократска партија Албаније је била угрожена. Социјалисти су успели да добију и значајан број гласова те да освоје власт и у неким северним деловима земље. На југу пак доминација социјалиста остала је непромењена.

Разумевање политичке плурализације у Албанији подразумева не само осврт на главне политичке актере обличене у Демократској и Социјалистичком партији Албаније уз додатне политичке субјекте који по потреби пружају политичку подршку једној од ове две странке. Неопходно је посматрати друштвене поделе које постоје у земљи, превасходно на поделе у гласачким навикама и политичкој подршци коју су север и југ пружали током оснивања државе, а нарочито након пада комунизма и увођења вишепартиског политичког система. Разлике нису само политичке нити их је исправно као искључиво такве и посматрати, реч је о другачијим историјским, географским, културолошким и другим факторима под чијем утицајем се развило албанско политичко тело у овим деловима Албаније.

Политика европских и евроатланских интеграција иницирана од стране Сали Берише, а додатно унапређена и развијена од стране Еди Рама и Социјалистичке партије Албаније показала је могућност да се албанско друштво политички интегрише, будући да је већини грађана и политичких партија у земљи врховни политички циљ улазак у Европску унију.

Интеграција албанског друштва зависи у највећој мери од политичких поступака лидера и партија на власти. У историји су забележени бројни примери манипулације специфичностима албанског друштва зарад партикуларних партијских интереса. Овим поступцима омогућен је развој дубоке политичке поларизације и друштвене дезинтеграције, који представљају највећу препреку демократизацији институција и придруживању Европској унији. Подела на гласаче Социјалистичке и Демократске партије у Албанији је у једном периоду, током највећих политичких нетрпељивости, тачније од 1997. до 2005. године доживела свој врхунац у грађанском рату, бројним протестима и побунама, покушајима насилне смене власти, бекством владе и министара у унутрашњост, ван Тиране, као и економску стагнацију. За напредак на путу усвајања демократских вредности, албанско друштво мора да буде уједињено и способно да изгради политички простор у коме ће се моћи такмичити политичке партије на фер и слободан начин.

9.1. Курс албанске демократизације 2013-2023. године

Доласком на власт 2013. године социјалисти на челу са Еди Рамом постављају високе циљеве албанске спољне политике, обећавајући грађанима убрзане демократске реформе и чланство у Европској унији. У извештају Европске комисије за 2014. годину потврђује се специфичност албанског политичког простора кроз призму оштре политичке конфронтације Социјалистичке и Демократске партије, што је резултирало бојкотом рада парламента од стране тадашње опозиционе Демократске партије. По питању европских интеграција ове партије су успеле да изграде консензус о уласку у Европску унију, саглашавајући се да је улазак у ЕУ најприоритетнији циљ албанске спољне политике (European Commission 2014). У овом извештају оцењено је да је потребно да Република Албаније унапреди и прилагоди свој изборни систем по препорукама добијених од Организације за европску безбедност и сарадњу (OSCE/ODIHR).

Политичка криза након преузимања власти од стране Социјалистичке партије Албаније порузроковала је својеврсни тип политичке кохабитације између владајуће партије и албанског председника из редова Демократске партије. Албански парламент је одбацио чак председников вето на девет законских решења 2014. године, укључујући и закон о Високом савету судства. Неефикасност владе социјалиста огледала се у недовољно развијеним локалним структурама власти и недовољне подршке централним властима за даљи напредак на путу усвајања демократских вредности. Заштита људских права и права мањина доласком нових власти формално је покренута усвајањем низа закона, међутим њихово спровођење није било довољно, па је у извештају Европске комисије наведена критика о неопходности доследнијег спровођења закона (European Commission 2014). Албанска привреда се налазила у кризи, са готово петином радног становништва без посла, и успореног раста бруто домаћег производа. Закључује се да се Република Албаније 2014. године налазила у формално успешно покренутим реформама, будући да се доношењем бројних закона и правних аката тежило приближавању са европским правним стандардима, док су са друге стране нове власти биле суочене са израженом политичком поларизацијом, неефикасном локалном самоуправом, привредом у стагнацији, политичком кохабитацијом, стагнацијом борбе против организованог криминала, нарочито против трговине наркотицима (European Commission 2014). Република Албанија се 2015. године налазила у дубокој политичкој кризи у којој су се политички субјекти позиционирали користећи се свим расположивим ресурсима. Партија на власти је тежила да политичким утицајем у институцијама власти оснажи партијску моћ, док су ове институције бојкотовале опозиционе партије креирајући тако дубоку политичку поларизацију земље.

У извештају Европске комисије за Албанију 2015. године наводи се да је демократичност изборног систем земље угажен политизацијом изборних структуре, као и да је неопходно даље оснажити и осамосталити институције изборног система, на првом месту

Централне изборне комисије (European Commission 2015). У раду парламента је постигнут изванредан напредак будући да је након шестомесечног бојкота парламента опозиционе Демократске партије покренут политички дијалог формирањем скупштинских одбора за борбу против криминала. Успешност ових одбора била је ограничена услед високе политичке поларизације и борбе за власт, наводи се у истом извештају. Успорена демократизација институција и усвајање демократских вредности било је додатно отежано услед и даље недовољно развијених локалних самоуправа, на првом месту због ограничених финансијских и административних капацитета. Напредак Републике Албаније у 2015. години је и изградња снажније везе између органа власти и цивилног друштва, што се постигло формирањем низа комуникацијских канала и механизма сарадње. Прилагођавање судске власти и судских органа европским стандардима Република Албанија је покренула оснивањем парламентарних одбора за спровођење реформи у правосудју са циљем оснажења и јачања независности судске власти.

Сав напредак Републике Албаније на путу демократизације институција и усвајања демократских вредности Европска комисија је 2015. године оценила као формалан. Потврђена је намера албанских власти да прате европски пут и реформе, док је изостанак сарадње водећих политичких партија у земљи оцењен као штетан по албански пут ка Европској унији. У Републици Албанији се и даље водио дубоки унутрашњи сукоб између Социјалистичке партије на власти и Демократске партије у опозицији, што је за последицу носило дубоку политичку поларизацију и друштвену дезинтеграцију. Слобода говора и родна равноправност су као вредности додатно заштићене потезима власти, док је проблем организованог криминала и корупције остао велики изазов за нове власти. Критика Европске комисије на пољу борбе против корупције и криминала упућена Републици Албанији односила се на лоше вођену кадровску политику у Министарству унутрашњих послова, у недоследном спровођењу закона и недовољном броју покренутих и успешно завршених судских процеса. Број донесених пресуда у процесима против организованог криминала и корупције је и даље веома низак по оцени Европске комисије, те је неопходно да Република Албанија уложи даље напоре у циљу повећања ефикасности борбе против организованог криминала и корупције који земљи штете на путу демократизације. Као додатна препрека наводи се и недовољно развијена сарадња између тужилаца и полиције, што смањује утицај владе на борбу против корупције и организованог криминала. Поред спорог напредовања у борби против корупције и организованог криминала, Републици Албанији су упућене и препоруке за борбу против тероризма и ових структура. Политичка поларизација прелила се и на органе изборног система, где су се били присутни сукоби две највеће политичке партије у земљи, Социјалистичке и Демократске. Република Албанија није успела да изгради транспарентност финансирања изборних кампања политичких партија нити да контролише негативне последице дубоке политичке поларизације (European Commission 2016). У борби против организованог криминала и корупције Република Албанија није даље напредовала, и оцењено је да су главни изазови власти управо политичка поларизација и високи степен криминала и корупције. Уочено је да је законски оквир Републике Албаније приближен европским стандардима, међутим његово спровођење је оцењено као недовољно. За даљи напредак на путу демократизације земље, препоручено је да се оснаже механизми заштите права мањинских заједница, на првом месту Рома, ојача слобода говора и најпре усвоје препоруке дате од стране Организације за европску безбедност и сарадњу (OSCE/ODIHR) у сусрет наредним парламентарним изборима 2017. године. И за 2016. годину оцењено је да је Република Албанија формално покренула демократске реформе, међутим спровођење ових реформи било је ограниченог ефекта, док су проблеми политичке поларизације и неразвијене привреде остали највећи изазов демократским процесима у земљи.

Парламентарни избора 2017. године спроведени су након промена по препорукама Организације за европску безбедност и сарадњу (OSCE/ODIHR) и у складу са споразумом Социјалистичке и Демократске партије о изменама изборног законодавства. На овим изборима

је победила Социјалистичка партија Албаније чиме је прекинут бојкот парламента од страна опозиције. Напредак је забележен и у резултатима реформи албанског правосуђа. Механизми заштите владавине права и људских права захтевали су дубље и интезивније реформе од оних које су биле покренуте до краја 2017. године (European Commission 2018). Република Албанија је током 2019. године успела да значајно унапреди свој правни систем, пре свега да приближи свој правосудни систем препорукама Европске комисије. Независност и додатна овлашћења судским органима проузроковали су стабилнији правосудни систем са тенденцијом приближавањима европским стандардима (European Commission 2019). У борби против корупције и организованог криминала, Република Албанија је постигла значајне резултате, нарочито по питању индетификовања криминалних структура укључених у трговину канабисом, наводи се у истом извештају. Привредни систем је у фази прилагођавања нормама отвореног и слободног тржишта налик на она у Европској унији. Највећи проблем који су европске институције дефинисале као кључни јесте дубока политичка поларизација. Ефекти политичке поларизације распрострањени су и на пољу борбе за људска права и изградње владавине права. Република Албанија се и даље налазила пред опасности неутралисања резултата демократизације услед политичких нестабилности, и политичке атмосфере конфликта између Социјалистичке и Демократске партије Албаније.

Република Албанија је споро напредовала у процесу демократизације. Реформе које су покренуте у периоду од 2013. до 2020. године су биле формалне, без значајнијих ефеката на промену недемократског политичког наслеђа које је и даље имало утицаја на све политичке субјекте у земљи. У извештају Европске комисије за 2020. годину о напретку Републике Албаније на путу демократизације, наводи се да је постигнут напредак у ефикаснијем систему локалних самоуправа, док је наглашено да је проблем политичке поларизације и даље највећа препрека европским интеграцијма земље (European Commission 2020). У 2020. години Република Албанија није спровела значајније реформе заштите људских права и владавине права, већ проблем корупције и организованог криминала и даље представља битну препреку за даљи напредак демократије у Републици Албанији. Актуелне власти које је предводила Социјалистичка партија Албаније од 2013. године до 2020. године покренуле су и увеле демократске реформе, које су биле формалног, уместо суштинског значаја по демократизацију земље, оцена је извештаја Европске комисије у овом периоду. Извештаји за 2021. (European Commission 2021) и 2022. (European Commission 2022) годину такође указују на позитивни тренд увођења демократских промена, са знаком да значајнијих резултата нема, услед лошег процеса спровођења, а пре свега због дубоке политичке поларизације. Политичке партије у Републици Албаније су креирале атмосферу политичке поларизације услед борбе за власт, ослањајући се на поделу у друштву која је настала након слома комунизма, профилишући албанско друштво на противнике и подржаваоце наследника комунистичке партије. Највећи напредак у изградњи владавине права постигнут је у 2013. години, захваљујући реформама у судству, чиме је ојачана независност судија и тужиоца. Извештај Европске комисије за Републику Албанију за 2023. годину оцењује угроженост слободе изражавања, услед интервенција на слободу извештавања и захваљујући застрашивању новинара (European Commission 2023).

9.2. Стагнација демократизације и феномен персонализације власти у Републици Албанији

Формални почетак демократских промена покренут је падом комунистичког режима након избора 1992. године у Републици Албанији. Грађани су дали подршку новоформираној Демократској партији Албаније и њеном лидеру Сали Бериши, ослањајући се на предизборна обећања ове партије да ће увести демократске промене у земљи. Гласајући за демократију, грађани су гласали против комунистичког лидера, а за личност лидера опозиције у личности Берише. Успешност демократских промена посматрана је са аспекта личног политичког деловања политички најмоћнијег појединца у земљи, у том тренутку лидера Демократске

партије Сали Берише. Поред демократизације земље, Бериша је обећавао и побољшање животног стандарда и развој албанске привреде. У периоду од пет година владавине Демократске партије у Албанији није било значајнијег напретка на путу демократизације, јачања привреде нити побољшања животног стандарда грађана. Зарад смањења незадовољства грађана економским стањем, власт је толерисала експанзију пирамидалних штедњи које су свој крах доживеле 1997. године, оставивши за собом последице попут сиромашења грађана, економског и политичког колапса Републике Албаније, и на крају почетак грађанског рата. Након међународне интервенције и краја оружане побуне, грађани су на изборима 1997. године гласали против Берише, а за Фатос Нана који је због ове побуне и пуштен из затвора. Гласајући за Нана грађани су извршили својеврсни реваншизам према демократама и Сали Бериши, у коме су видели убеђеног аутократу. У наредном периоду до 2013. године грађани су гласали опредељујући се на основу перцепције личности лидера, настављајући тако традицију која датира из времена комунизма и једног јаког политичког вође. У тим годинама гласало се за или против личности лидера у већој мери него за и против политичких програма. Након дугог периода међусобног политичког превирања између Демократске и Социјалистичке партије кроз призму лидера ових партија, 2013. године почиње период политике доминације Социјалистичке партије Албаније на челу са Еди Рамом. Овај период означен је као период у којој је Република Албанија окарактерисана као изборна аутократија са јаким премисама персонализације власти у виду личности Еди Раме. Република Албанија није у периоду од 2013. године до 2021. године значајније напредовала на путу усвајања демократских вредности и означена је као земља у којој влада својеврсни тип хибридног режима, односно хибридне демократије (Afrim Krasniqi & Dorina Bërdufi 2022). Република Албанија као држава која је напустила комунистички систем налази се у процесу демократске консолидације и суочава се изазовима изградње демократског политичког простора, уз неговање демократских вредности. Обећања да ће изградити демократију и увести земљу у Европску унију дали су сви политички представници. Ипак на делу је политичка поларизација, сукоб око власти, нестабилни економски систем, неиспуњене препоруке међународних институција и унутрашње аномалије недовољно развијеног албанског политичког друштва (Arnaudov 2025). Неуспех на плану унутрашњих демократских реформи за Републику Албанију значио је и вођење недовољно успешне спољне политике, као битне претпоставке за напредак земље ка чланству у Европској унији. Република Албанија није успела да оствари чврсте и стабилне односе за државама у региону, нарочито са Грчком и Србијом. За Републику Албанију, као и за остале државе у процесу придруживања Европској унији битна је равнотежа у вођењу унутрашње и спољне политике, нарочито у смеру демократизације земље, а не нарушавање спољне политике услед аномалија на унутрашњем плану (Jelisavac Trošić, S., & Arnaudov, M. 2025).

Пре питања демократизације, требало би размотрити и питање државности и успешности процеса изградње државе у Албанији након пада комунистичког система. Република Албанија се од 1992. године у неколико наврата нашла под крахом институција, грађанског рата, побуна и масовних протеста као и у неопходности међународних интервенција. Изградња државе у Републици Албанији и даље траје, имајући у виду политичку нестабилност као и демократску неутемељеност новоформираних демократских институција. Из свега наведеног неопходно је првенствено изградити државу на стабилним политичким, правним и безбедносним основама у Републици Албанији, а затим и унапредити процес демократизације (Jelisavac Trošić, S., & Arnaudov, M. 2025). Историја унутрашњих политичких сукоба у Албанији показује неопходност развоја стабилне политичке арене са демократским вредностима, у којој ће се слободно такмичити политичке партије за подршку грађана на основу политичких програма. Политичко окружење са ратним дешавањима на крају 20. века,

неуспешни покушаји помирења на почетку 21. века, и недовољна регионална сарадња претње су за унутрашње процесе демократизације Албаније (Jelisavac Trošić, S., & Arnaudov, M. 2024).

VI ЕВРОАТЛАНСКЕ И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ АЛБАНИЈЕ

1. Значај интеграција у Северноатлански савез (НАТО) по политичку и друштвену стабилност Албаније

Пад комуниста и урушавање вишедеценијске политичке управе под комунистичким системом у Албанији проузрокован је тежњом грађана да земља покрене евроатланске и европске интеграције и постане део модерне, демократске Европе. Демократска партија Албаније и Сали Бериша су дошли на власт захваљујући политичким обећањима демократизације земље и изградње демократских институција по угледу на оне европске. Након пада комунизма, све преостале политичке партије укључујући и реформисану комунистичку у виду Социјалистичке партије Албаније у свом политичком дискурсу као најважнију тему имале су политике европских интеграција. По рушењу комунистичког режима током 1992. године Албанија је напустила концепт војне изолације и придружила се Савезу са северноатланску сарадњу након 2009. године, одредивши тако политички курс и дистанциравши се од бивших политика неутралности земље (Arkiva e punet te jashtme 2025). За власти у Тирани овај догађај је представљао велики успех, будући да је грађанима обећан бољи животни стандард захваљујући убрзаним евроатланским интеграцијама. Почетком 1994. године Албанија је приступила Партнерству за Мир потписом тадашњег председника Сали Берише, и тако међу првима од бивших комунистичких земаља израживши жељу да постане чланица Северноатланског савеза (НАТО) (НАТО 2023). Војнички недовољно спремна и реформисана Албанија је крајем 20. века кренула путем евроатланских интеграција истичући значај своје геостратешке позиције у Југоисточној Европи. Услед нестабилности у региону, тачније у бившој Југославији Албанија је добила на значају у логистичком смислу за операције Северноатланског савеза. Статус кандидата Албанија добија 1999. године, када се и формира оперативна зона под вођством Италије са циљем обезбеђивања подршке снагама НАТО које су биле распрострањене на територији АП Косова и Метохије у оквиру Републике Србије (Расикај 2013). Након добијања статуса кандидата Албанија је учествовала у неколико војних активности НАТО-а по свету, укључујући и оне у Ираку и Авганистану, те је 2008. године на самиту у Букурешту потписан Протокол Приступања Албаније Северноатланском савезу (Расикај 2013).

Пуно чланство Савезу Албанија добија 2009. године. Евроатланске интеграције посматране из угла албанских политичких интереса представљају важан корак ка пуноправном чланству у европским организацијама, а најважније чланству у Европској унији (ЕУ). НАТО интеграције Републике Албаније нису значиле искључиво промену безбедносних и војних услова земље. Током процеса прикључења алијанси Албанија је морала да унапреди и прилагоди економски и изборни систем, па је тако спроведена реформа изборних закона, економска либерализација и донесени бројни закони у корист развоја средњих и малих предузећа (Расикај 2013). Кроз евроатланске интеграције земља је тежила да демократизује своје институције, и повећа успешност у смањењу стопа криминала и корупције (Etleva 2025). Захваљујући овим интеграцијама и подршци коју је земља добијала од својих партнера, приметан је благи пораст ефективности борбе против корупције, међутим и даље далеко испод европског нивоа (Transparency International 2025). Покретање евроатланских интеграција у Албанији након пада комунизма има своје узроке у бројним потешкоћама и проблемима са којима се земља суочавала деценијама (Fevziu 2016). Прво, један од најбитнијих фактора захваљујући коме су евроатланске интеграције добиле на популарности код албанских грађана крије се у жељи за економским реформама и побољшању животног стандарда (Van Egeaat

2016). Друго, Албанија је дуго била изолована са затвореним политичким системом који је често прекидао међународне савезе са другим земљама и последично вукао земљу у константну политичку конфронтацију (Hilaj 2013). Треће, након прекида дугог периода изолације грађани су миграцијама и политичком подршком проевропски оријентисаним политичким опцијама показали интерес за евроатланске и европске интеграције.

Албанија је једна од првих посткомунистичких земаља које је након пада комунизма показала интересовање за НАТО интеграције (Etleva 2025). Албанија је представљала важан чинилац НАТО савезништва, будући да је некада припадала Варшавском Пакту и представљала претњу интересима НАТО земаља на Медитерану. Међутим, ове интеграције су трајале дуже него очекивано будући да су званично покренуте 1992. године, а да је чланство добијено 2009. године. Захваљујући чланству у алијанси Албанија је успела да ојача своје економске односе са својим најзначајнијим спољнотрговинским партнером Италијом. Од укупног извоза Републике Албаније, чак 42 процента је извоз у Италију, док је увоз из ове земље 22 процента од укупног увоза Републике Албаније (Trading Economics. 2025). Поред економских добити и бенефита, земља је НАТО чланством унапредила свој безбедносни систем и добила заштиту складно обавезама алијансе према чланицама. Безбедносна стабилизација Албаније од суштинске је важности, будући да је земља искусила бројне оружане сукобе и грађански рат 1997. године, те је и у том смислу ова алијанса важна.

2. Интеграција Албаније у Организацију за европску сигурност и сарадњу (OSCE) и излазак из политичке изолације 1991. године

Након рушења комунистичког система у Албанији, које је започело смрћу комунистичког лидера Енвера Хоџе 1985. године, покренуте су политичке интеграције земље условљене повећањем незадовољства грађана и међународних политичких притисака. Последњи комунистички лидер у Албанији Рамиз Алија (*Ramiz Alia*) је под притиском домаће и међународне јавности покренуо демократске реформе и процесе интеграције земље у међународним организацијама. Прва и најзначајнија је била управо Организација за европску сигурност и сарадњу (*OSCE*). Албанија је 1991. године потписала Хелсинску декларацију и тиме званично започела излазак из политичке изолације и означила приступање Организацији. Чланство у овој Организацији је имало за циљ да повећа демократске капацитете земље, помогне реформи судске и извршне власти, као и да олакша приступ другим међународним организацијама. У пракси, политички немири и нестабилности у Албанији нису овим чланством засутављени, већ су се интензивирали што је резултирало бурним протестима и немирима који су трајали све до почетка 20. века. Због нестабилности, немира, рушења државе, интензивирањем емиграција, мисија Организације за европску сигурност и сарадњу је 1997. године послала политичку мисију у Албанију зарад превазилажења политичке кризе и успостављања нових органа власти (Organization for Security and Co-operation in Europe 1997). Представници власти и политичких партија у земљи су своју стратегију освајања власти неретко везивали за добре односе са међународним организацијама, тако се Сали Бериша (*Sali Berisha*) 1992. године хвалио својим међународним политичким интегритетом у предизборној кампањи (Knaus 2002), док су социјалисти применили исту тактику 1997. године (Nitsiakos 2010). Политичке нестабилности након рушења комунистичког режима и уласка у ову организацију су се интензивирали, будући да је земља тежила да изгради демократски систем у коме ће владавина права и стабилни законски оквири омогућити демократизацију институција. Борба за власт у Албанији подразумевала је борбу за подршку међународних партнера на основу које би партије могле да се представе бирачима као једине исправне опције. Стање у Албанији је 1997. године захтевало хитну међународну политичку и војну помоћ (Organization for Security and Co-operation in Europe 1997). Питање међународне оцене политичке ситуације у Албанији увек је представљало важну потпору политичким партијама у земљи које су се утркивале која ће задобити подршку међународних партнера. Будући да је Албанија 1991.

године уласком у Организацију за европску сигурност и сарадњу (*OSCE*) одлучила да напусти тоталитарни режим и комунистичко наслеђе, политички легитимитет политички субјекти су настојали да задобију промовисањем демократских вредности и владавине права. За албанске партије подједнако је била битна и унутарстраначка демократија и наглашавања слободног избора лидера странака, што је неретко наглашавано у политичком дискурсу (Krasniqi, Afrim, and Edlira Gjoni 2024). Након рушења комунизма политичка ситуација у Албанији је константно била у кризи, што се неретко назива и процесом демократске консолидације, која по неким ауторима и даље није завршена у Албанији. Како би задобили легитимитет поред победе на изборима политички представници су тежили да добију и одобрење о исправности изборног процеса од стране међународних организација попут Организације за европску сигурност и сарадњу (*OSCE*) и других (Jano 2008). Оцена демократичности политичког система, а нарочито оцена демократичности избора представља основу легитимности албанских власти (*OSCE/ Office for Democratic Institutions and Human Rights 2025*). Потребе албанских партија за оценама и подршкама међународних организација оправдавају се наслеђем дугогодишњих недемократских режима, економске нестабилности и курса земље ка евроатланским и европским политичким интеграцијама. Од посебне важности по све политичке партије у Албанији је оцена легитимности и демократичности њихових изборних резултата (*Organization for Security and Co-operation in Europe 2023*). Циљ уласка Албаније у Организацију за европску сигурност и сарадњу (*OSCE*) огледа се у подршци демократским напорима и реформама које би земљу приближили развијеним европским земљама. Интереси ове организације огледају се у стабилизацији региона Југоисточне Европе и заокруживање процеса демократске транзиције од бивших комунистичких система ка системима сличним онима у западним демократијама (*Organization for Security and Co-operation in Europe. 2023*).

3. Чланство у Европској унији (ЕУ) као главни стратешки циљ албанске спољне политике

Процеси европских интеграција у Албанији започињу изласком из политичке изолације и рушењем комунистичког режима крајем 1991. године. Сви политички актери тог доба су као главни стратешки циљ албанске спољне политике истицали чланство у Европској унији (*ЕУ*). Успех на изборима зависио је и од способности албанских политичких субјеката у промоцији своје европске политичке оријентације домаћим бирачима. Па су се албански политичари утркивали да се представе као највећи заговорници Европске уније (*ЕУ*). Пут Албаније ка пуноправном чланству у Европској унији (*ЕУ*) започиње 1992. године потписивањем споразума између Европске економске заједнице и Републике Албаније о трговини и привредној сарадњи (*European Economic Community 1992*). Овај споразум је омогућио олакшану трговину са земљама Европске уније (*ЕУ*), смањењем царина и квота за албанске производе, подршку у развоју инфраструктуре и приступ финансијским механизмима помоћи (*European Economic Community 1992*). Обавезе коју су албанске власти преузеле односиле су се на увођење демократских реформи и успостављање демократије у земљи. Поред економских бенефита, албанска власт је овим споразумом задобила и политичку легитимизацију и започела процес европских интеграција. Са друге стране Европска унија је потписивањем овог споразума ојачала своју политичку контролу над регионом Југоисточне Европе, будући да је распад Југославије са којом се Албанија граничила 1992. године био у пуном јеку. Република Албанија преузела је обавезе увођења механизма контроле илегалних миграција у земље Европске уније. Питања корупције, непотизма, политичког реваншизма остала су кључни изазови са којима се Албанија морала суочити и одговорати пред институцијама Европске уније зарад бржег напредовања на путу пуноправног чланства. Очекивало се да ће овај потез смирити побуне и политичке конфликти два најзанчајнија политичка субјекта у Албанији. Међутим, политику реваншизма је наставила актуелна власт у Албанији на челу са Сали Беришом, што је резултирало низом политичких хапшења и прогона, чак и најважнијих лидера Социјалистичке партије Албаније. Политичка криза која је

настала одмах по потписивању овог споразума и промене власти у Албанији 1992. године свој врхунац је доживела крахом пирамидалних штедњи 1997. године, када је дошао први тренутак да се институције ЕУ и Организације за европску сигурност и сарадњу активно укључе у будућност и стабилност албанске државе. Будући да је криза 1997. године решена сменом власти и подршци бившој комунистичкој елити која је након избора преузела вођење државе, ускоро је уследило и увођење Процеса стабилизације и придруживања ЕУ за земље Југоисточне Европе, укључујући и Албанију 1999. године као први корак ка чланству. Најзначајнији корак ка приступању Европској унији од покретања преговора и рушења комунизма у Албанији било је потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању 2006. године. Заслуге за потписивање овог споразума преузео је председник Владе Сали Бериша, који је овај успех представио као подршку Европске уније политици његове партије, надовезујући се на иницијално одређивање смера албанске спољне политике ка евроатланским и европским интеграцијама (European Union. 2009).

Споразум о стабилизацији и прикључивању Европској унији ступио је на снагу 2009. године када су га ратификовали парламенти држава чланица уније и албански парламент. Представљао је оквир под којим би у Албанији требало извршити реформе у области владавине права, тржишне економије и демократизације (А. Elbasani 2008). Европска унија је након потписивања овог споразума пред Албанију поставила принцип кондиционалности, тачније зависности финансијске и политичке подршке у односу на успешност спроведених демократских реформи, док су партије на власти легитимизовале своју власт подршком европских институција демократским реформама које су биле формалног, а не суштинског карактера (А. Elbasani 2008). Период након рушења комунизма најављиван као период у коме ће се унапредити демократија и побољшати економски статус грађана представља период политичких конфликата и дезинтеграције албанског друштва. Албанска политичка арена се поделила на две политичке снаге у земљи. Биле су то Демократска партија и Социјалистичка партија Албаније. Имајући у виду неразвијен систем демократског надметања за политичку власт, неретко су се политички субјекти ослањали на негативне политичке кампање у којима су наглашавали зашто не би требало гласати за једну од ових партија, уместо да бирачима понуде стабилне програме развоја земље.

Подршка европских институција и спремност албанских политичких субјеката за спровођење реформи додатно је ослабила економском кризом која је 2009. године погодила унију, као и низом политичких криза у којима се налазила Албанија (Vechev 2012). Поред отежане финансијске и политичке подршке уније и нестабилног албанског политичког простора, један од најзначајнијих фактора успорене демократизације друштва и стабилизације на пољу европских интеграција била је подела албанског друштва на регионе севера и југа. Политичке партије су ову поделу искористиле у ојачању својих позиција и груписања својих бирача, па су север и југ били подељени између Демократске и Социјалистичке партије Албаније. Поред друштвене дезинтеграције, неравномерно економски развијени региони севера и југа додатно су разјединили земљу (Vickers 1999). У извештају Европске комисије о напретку Албаније на путу усвајања демократских вредности из 2006. године наводи се да је законски оквир измењен у корист изградње демократије, међутим да се спровођење закона у циљу заштите владавине права спроводи селективно, уз високи степен корупције међу судским органима (European Commission 2006). Констатује се да је усвојен Национални антикорупцијски план и основана агенција за борбу против корупције, али ефикасност њиховог рада је ограничена услед високе стопе распрострањености проблема корупције међу свим органима и нивоима власти (European Commission 2006). Реформе које је Албанија покренула у процесу приступања Европској унији до 2006. године имале су јако ограничени резултат по питању изградње демократских институција. Формално-правни оквири су пратили дух демократских вредности по угледу на оне у ЕУ, док је спровођење закона зависило од коруптивних интервенција моћних појединаца у друштву, чиме је директно онемогућена изградња владавине права позната у земљама Европске уније. Албанија је постигла одређени

напредак на путу ка ЕУ, али је у земљи и даље остао присутан високи степен корупције, непотизма и страначког запошљавања. Овакво стање и спори напредак на политичком плану проузроковали су и недовољни развој економије земље, чиме би политичке реформе морале бити подржане. Албанија је те 2006. године била једна од најсиромашнијих земаља у Европи, са просечним бруто домаћим производом по становнику од 3,008 америчких долара (*USD*), иако је имала значајан пораст у односу на 2005. годину од 6 процената (World Bank. 2010). Са укупним БДП-ом од 9,15 милијарди америчких долара (*USD*) 2006. године Албанија је била економски неразвијена земља, док су земље у региону имале вишеструко већи БДП, попут БДП-а Србије од 33 милијарде америчких долара (*USD*) или приближно 4,356 *USD* америчких долара по глави становника (World Bank 2006).

Економски нестабилна и недовољно развијена Албанија наилазила је на проблеме спровођења демократских реформи које су захтевале потпуно искорењавање корупције и непотизма, док су са друге стране политичке елите користиле политички утицај зарад трговине ресурсима државе. Албанија 2006. године није имала задовољавајућу економску подршку демократским реформама, које су уз друштвену дезинтеграцију и политичку конфронтацију спровођене отежано и нису постигле жељени ниво. Незадовољство политичким и економским стањем у земљи врло брзо су произвели нове политичке кризе између Социјалистичке и Демократске партије, односно између економски развијеног југа и економски запостављеног севера земље. Након ступања на снагу Споразума о стабилизацији и придруживању, Албанија је 2009. године поднела захтев за чланство у Европској унији (European Union. 2009), овај корак окарактерисан је као корак напред ка чланству. Убрзо потом донета је одлука о укидању визног режима за путовање по земљама ЕУ за грађане Албаније 2010. године (European Commission 2025). Укидање визног режима власти у Албанији представиле су као велику победу и искористиле да ојачају своју позицију, док су остали политички субјекти указали на неопходност економских реформи и заустављања процеса емиграције становништва. Власти су најављивале и убрзо додељивале статуса кандидата за чланство у ЕУ, међутим Европска унија је са друге стране одложила ову одлуку. Две године након захтева за добијање статуса кандидата за чланство, Европска комисија је је 2012. године препоручила да се Албанији додели статус кандидата за пријем у ЕУ, уз низ услова које земља мора да спроведе у јавној управи, судској и законодавној власти (Smith 2011). Проблеми са корупцијом са којима се суочавала Албанија удаљавали су је од чланства у Европској унији, која је са друге стране све одлуке доносила условљавајући албанске политичке представника да покрену реформе које ће омогућити напредовање на путу европских интеграција (European Commission 2025). Проблем друштвене и политичке дезинтеграције послужио је политичким субјектима да додатно дестабилизују политичке напоре ка европским интеграцијама. Потези Европске уније ка омогућавању Албанији да напредује на путу евроинтеграција били су условљени брзином и ефикасношћу спроведених реформи.

Избори 2013. године у Албанији покренули су као најважније политичке теме око којих су гравитирале политичке кампање теме европских интеграција и економског развоја земље. На изборима су главни политички субјекти била два супростављена блока које су предводили Демократска партија Албаније и актуелни председник Владе Сали Бериша и Социјалистичка партија Албаније и бивши градоначелник Тиране Еди Рама. Леви блок предвођен социјалистима наглашавао је теме европске интеграције и убрзаног приступа Европској унији, док је десни блок предвођен демократама наглашавао економске реформе и убрзано запошљавање. Резултати избора били су изненађење, иако је током своја два мандата на месту председника Владе Сали Бериша постигао одређене политичке успехе на путу евроинтеграција, бирачи су казнили Демократску партију због неуспеха у сузбијању корупције и лошег економског стања (Seku, E. & Paraorgji 2015).

4. Регионални изазови, ризици и претње на путу албанске демократизације

Република Албанија као држава која је прошла кроз сложен транзициони пут од изолационистичког комунизма ка европским интеграцијама суочава се са бројним регионалним изазовима који утичу на њен демократски развој (М. А. Vachudova 2005). Република Албанија је напредовала на путу консолидације институција у демократском духу, имајући у виду утицај регионалних нестабилности и политичких околности на Западном Балкану. Најзначајнији регионални изазови за албанску демократизацију су они безбедносни, услед специфичног геополитичког положаја. Република Албанија се налази на простору на коме се развијају путеви трговине дрогом и илегалне миграције становништва, представљајући тако идеалне услове за развој и деловање криминалних групација. Како наглашавају анализе Европске уније, регионалне криминалне мреже искоришћавају слабе административне капацитете и корупцију у земљама Западног Балкана, подривајући на тај начин владавину права као основну претпоставку демократског поретка. Наслеђе ратова деведесетих на простору бивше Југославије представља додатне безбедносне изазове. Иако је Албанија избегла директно учешће у овим сукобима, последице су дугорочно утицале на регионалну стабилност. Регионални изазови имају директне политичке последице по албанску демократизацију. Они често оправдавају одлагање реформи, јачају националистичке и евроекспетичне политичке опције, и стварају услове у којима краткорочни опстанак владајућих елита постаје приоритетнији од дугорочне изградње демократских институција (Vieber 2020). Албанија се на свом путу ка демократизацији суочава са бројним регионалним изазовима, ризицима и претњама које проистичу из њеног специфичног геополитичког положаја. Јачање демократских институција и доследна примена демократских реформи захтевају и развој регионалних политичких односа који помажу отклањању претњи проистеклих из таквог геополитичког положаја. Демократизација Албаније је сложен процес, који захтева политички приступ демократизацији прилагођен свим политичким околностима у којима се земља налази. Потребно је изградити стабилни демократски систем који ће омогућити напредак на путу усвајања демократских вредности, као и заштиту од регионалних безбедносних и других политичких опасности недовољно развијених друштава и економија (Е. Viberaj 2011).

5. Иницијатива „Отворени Балкан“ као механизам убрзаног придруживања Европској унији и побољшања регионалних односа Републике Албаније

Политички врх Албаније је услед спорог напредовања на путу европских интеграција одлучио да се прикључи регионалној иницијативи која је окупљала Србију и Северну Македонију са сличним политичким и економским циљевима (Stanković, M., & Krstić, Z. 2023). Упркос политичком наслеђу конфликта у региону, ове земље су успеле да оснују иницијативу која је за циљ имала економско повезивање региона, креирања инструмената за усвајања европских вредности, и на првом месту изградње владавине права и елиминацију корупције. Иницијатива је на старту наишла на строге осуде локалних политичких лидера из свих земаља чланица иницијативе. У Северној Македонији и на АП Косову и Метохији у оквиру Републике Србије локални албански лидери су оснивање ове иницијативе назвали непотребним и штетним по албански политички простор (Stanković, M., & Krstić, Z. 2023). „Отворени Балкан“ је требало да обезбеди услове за креирање јединственог тржишта која ће земљама чланицама омогућити развој привреда и превазилажења политичких препрека добрим регионалним односима. Ова иницијатива није представљала замену за европске интеграције, већ механизам за убрзање приступа Европској унији и развој економија земаља чланица (Trošić, S. J., & Arnaudov, M. 2025). Препреке по успешност економског повезивања кроз ову иницијативу означене су у политичком наслеђу конфликта, нарочито оних између Албаније

и Србије, као и незавршеним процесима изградње модерних држава (Arnaudov, M. & Ćurčić, M. 2023). Стрепње које је овакав начин регионалог повезивања изазивао код лидера у Црној Гори и Босни и Херцеговни додатно су отежале развој добрих економских односа у региону (Arnaudov, M. & Ćurčić, M. 2023). Економске предности за земље чланице су приоритет иницијативе „Отворени Балкан“, чији ефекти би требало да поспеше разрешење конфликтног наслеђа у региону. Политички врх Црне Горе и Босне и Херцеговине одбио је позив за прикључење иницијативи „Отворени Балкан“ под наводима опасности ове иницијативе по процес придруживања ЕУ.

Економски интереси као централни интереси земаља чланица „Отвореног Балкан“ представљају основу за развој добрих међусуседских односа, који су претпоставка за чланство у ЕУ. Република Албанија и Република Србија су овом иницијативом покренули процес помирења у региону. Основан као економски пројекат „Отворени Балкан“ је задобио политичке конотације и премисе политичке опасности у очима локалних лидера у региону који су одбили да приступе иницијативу због могућих претњи по напретку на путу чланства ЕУ, као и нерешених политичких конфликта из прошлости (Trosic, S. J. & Arnaudov, M. 2023). Резултати ове иницијативе због изостанка подршке осталих земаља у региону, као и Европске уније остају ограничени када су у питању привреде Републике Албаније и Републике Србије, док су по политичком питању контрапродуктивни, будући да је ова иницијатива изазвала политичка неслагања (Ђукановић 2022). Досадашњи резултати „Отвореног Балкана“ указују да је ова иницијатива недовољног политичког капацитета који је неопходан за побољшање на првом месту албанско-српских односа, и механизма који ће убрзати европске интеграције у региону.

6. Промена власти у Републици Албанији 2013. године и напредак на путу придруживања Европској унији

После демонстрација против власти Сали Берише 2011. године када је настрадало четири учесника протеста, пад популарности актуелног премијера је узроковала формирање коалиције око Социјалистичке партије која је спремно ушла у изборни процес 2013. године. Овај пад утицао је да и Илир Мета са својим Социјалистичким покретом за интеграцију напусти владину коалицију на челу са Сали Беришом и Демократском партијом и приступи коалицији коју је на изборима 2013. године предводио Еди Рама и Социјалистичка партија Албаније (Council of Europe 2013). Избори 2013. године у Албанији били су прекретница у дугој историји међусобних политичких сукоба две највеће политичке партије, Социјалистичке и Демократске. Након ових избора Социјалистичка партија Албаније је учврстила своју доминацију у наредним годинама, потискивајући традиционалну подршку Демократске партије на северу земље (Vino 2015). У политичкој атмосфери која је владала од пада комунизма у Албанији, у којој су постојала два супростављена политичка блока, од подршке треће партије је зависила и победа на изборима. Илир Мета је 2009. и 2013. године са својом партијом одиграо кључну улогу у формирању власти. Социјалистичка партија је 2013. године доспела на власт захваљујући подршци Илир Мете, док је 2009. године остала у опозицији, иако је након ових избора освојила исти број мандата, од укупних 140 посланичких места 65 мандата (B. Kajsiu 2014). Са својом коалицијом названом „Алијанса за Европску Албанију“ Социјалистичка партија је освојила 83 мандата, док је Демократска партија са својом предизборном коалицијом „Алијанса за запошљавање, благостање и интеграцију“ освојила 57 мандата (B. Kajsiu 2014). Пораз Сали Берише донео је ново поглавље у политичкој историји Албаније након пада комунизма. Поборници демократизације и промена на челу са Демократском партијом Албаније доживели су политички пораз који ће у будућности променти изглед албанске политичке арене у којој се политичке разлике преплићу са културним и друштвеним (Nexhipi 2013). Политичка поларизација у Албанији након смене власти 2013. године своје корене има у дубокој друштвеној подељености и специфичности

историјског развоја политичких снага у земљи. У извештају Европске комисије о напретку Албаније на путу усвајања демократских вредности из 2013. године указује се на политичку поларизацију као основну одлику албанске политичке арене, која је и на изборима 2013. године утицала на поделу земље на два политичка блока (European Commission 2013). Функција парламента приближена је европским оквирима усвајањем низа законских решења и скупштинских тела којим је повећан ниво транспарентности рада парламента, учешћа цивилног друштва и интересних група, док су политичке реформе успорене услед недовољне сарадње опозиционих и владајућих партија (European Commission 2013). Политику убрзаних евроинтеграција су 2013. године бирачи подржали гласавши за Едија Раму и Социјалистичку партију, а казнивши политичке неуспехе Демократа, нарочито због неиспуњених обећања о запошљавању, евроинтеграцијама, миграцијама и високој стопи корупције која је владала у свим институцијама у земљи (Freedom House 2012). По преузимању власти Еди Рама је најавио велике реформе институција и брзи напредак на путу евроинтеграција. Делимични успеси су постигнути већ првих година нове власти. Албанија је 2014. године добила статус кандидата за чланство у Европској унији (European Commission 2025), што је у земљи представљено као велика шанса за даље институционалне и економске реформе. Највећи удар власт Еди Рама је задала криминалу и трговини дрогом одмах по ступању на власт. За само три дана Влада Албаније је уништила плантаже марихуане у селу Лазарат које је деценијама важило за место производње великих количина ових опијата (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). У наставку влада је кренула у сузбијање корупције у образовању, угашивши неколико приватних универзитета на којима се диплома куповала за готов новац или чак у замени за домаће животиње, водоинсталатерске и друге врсте услуга (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Успех на изборима 2013. године влада Еди Рама дугује успешној политичкој кампањи у којој је као заједнички политички иментељ који је окупљао већину бирача генерисан заједнички спољнополитички план земље, тачније чланство у Европској унији, као и коалицији са партијом Илир Мете.

Социјалисти су како би придобили и део гласача Демократске партије на северу земље предизборну кампању водили обећавајући обиље могућности које нуди чланство у Европској унији, тако успевши да генеришу већинску подршку албанских гласача (Adrian 2019). Са друге стране до избора 2013. године, Демократска партија Албаније је подршку бирача и освајање власти темељила на потреби заштите земље од претњи суседских земаља по стабилност и државност Албаније, што је представљено као заједнички именитељ који би требало да окупи већину албанских гласача (E. Viberaj 2018). Изградња владавине права која је била препрека свих претходних власти и готово нерешив проблем, због чега је земља заостајала на путу евроинтеграција и имала оскуднији приступ европским фондовима, представљала је приоритет нове владе. Влада Еди Рама је спровела реформе у области финансијске консолидације државне електродистрибуције и саобраћаја, где је одстрањивањем могућности неплаћања електричне енергије и казне за саобраћајне прекршаје смањена корупција која је широко била распрострањена у овим областима, где су грађани плаћали појединцима како би избегли казне и оштетили државну касу, што су касније и препознале међународне институције као битан корак ка успостављању владавине права (World Bank 2021). Реформе су спроведене и у парламенту Албаније, где се процењивало да седмина посланика има коруптивне афере, од чега је велики број посланика био принуђен да поднесе оставке (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022).

Изазови који су се налазили пред новом влашћу огледали су се у дубоко укорењеним друштвеним праксама, које су настале услед неефикасности институција, попут корупције, клијентелизма, непотизма и одсуства владавине права. Клијентелизам је посебно узео маха и претио покренутим демократским реформама, будући да су се институције подривале, а корупција међу политичким елитама интензивирала (Islam 2018). Економске реформе и стабилизација монетарног система Албаније донели су извесне резултате. Будући су 2013. године Демократска партија Албаније и Сали Бериша оставили земљу са растом бруто домаћег

производа (БДП) од 0,34 процената што је представљало најмањи раст и најгори економски резултат у претходних 15 година што је Албанију сврстало међу економски најнеразвијенијим државама Европе (F. Abrahams 2016), као и на чињеницу да је незапосленост порасла на 15,6 процената (International Monetary Fund 2014), нова влада је постигла велики успех када је 2014. године раст БДП-а био између 3,5 и 4 процената (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Током 2014. године, власт и опозиција су успеле да успоставе консензус око питања европских интеграција, подржавајући резолуцију парламента о европским интеграцијама, док су остала политичка питања остала предмет сукоба на темељима којих се продубљивала политичка поларизација и друштвена дезинтеграција албанског друштва (European Commission 2014). У извештају Европске комисије се наводи да је Влада Албаније покренула одређене реформе у смеру успостављања владавине права, као и да су неопходне и иницијативе које ће у рад парламента укључити и опозиционе партије, док је опозиционим партијама препоручено конструкторно политичко деловање (European Commission 2014). Међутим, опозиција је бојкотовала рад парламента 2014. године, што је била увертира за дубљу политичку поларизацију и сукобе уочи локалних избора 2015. године. Своје успехе социјалисти су искористили и на локалним изборима 2015. године, када су формирали власт у 46 од 61 општине у земљи (Zgjedhjeve 2015).

Избори за парламент 2013. године били су политичка прекретница за све политичке актере у земљи. Од ових избора власт Социјалистичке партије и Едија Раме је на свим наредним изборима, како локалним тако и парламентарним постизала све веће успехе и ојачавала је своју власт. И поред постигнутих реформи у првим годинама владе социјалиста, Албанија је и даље имала проблем коруптивних и слабих институција. Разлози опстајања оваквих институција крију се у одсуству политичке воље, а не неспособности за спровођење реформи које би ојачале институције (F. Abrahams 2016). Основни међународни политички циљ Албаније који је постављен одмах по напуштању и рушењу комунистичког система биле су европске и евроатланске интеграције. Међутим, на овом путу земљи недостаје финансијска подршка, људски капитал, а највише посвећеност спровођену реформа које нису оптерећене партикуларним и тренутним политичким интересима субјеката који управљају земљом (A. Krasniqi 2020). Како би све препреке на путу евроинтеграција, а пре свега на путу изградње економског благостања сваког грађана, постизања пуне демократичности институција, односно успостављања демократије која је позната у развијеним земљама западне Европе биле превазиђене, неопходно је превасходно постићи друштвену и политичку интеграцију албанског друштва. У готово свим политичким превирањима, односно политичким сукобима, основна борба за гласове одвијала се између политичког севера и југа (Gerti Sqari and Teuta Xhindi 2024), где је на северу земље Демократска партија захваљујући свом дугогодишњем периоду власти Сали Берише изградила упориште које се темељи на друштвеним и културолошким разликама грађана на северу (S. Schwandner-Sievers 1999), као и југу где је дуги период владавине Комунистичке партије оставио у наслеђе Социјалистичкој партији језгро бирача који изразито подржавају социјалисте.

У Републици Албанији постоји дезинтегрисано друштво подобно за политичке манипулације бирача од стране политичких субјеката, као и чињеници да је албанска политичка историја специфична и различита од историје и демократског пута било које земље која је чланица Европске уније, потребно је конструисати пут ка демократији и ЕУ који је прилагођен друштвеним, историјским и политичким одликама Албаније, а најпре изградити грађанина који поштује демократске принципе, па тако изградити и демократију у земљи (A. Krasniqi 2020). Питања владавине права, корупције, непотизма и криминала би требало посматрати са аспекта специфичних одлика албанског друштва, те са у складу са тим доносити реформе које ће ове питања решити на корист албанске државе и друштва. Политички мотивисане побуне и протести у Албанији су настављени и након промене власти 2013. године. На тај начин албанско друштво је било у атмосфери непрекидних политичких превирања у којима су политички субјекти користили своје бирачко тело и присталице да

изазивају политичке нестабилности (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022). Услед политички мотивисаних конфликта који су проузроковали друштвену дезинтеграцију заснивану на културалним разликама албанског друштва које су користили и политички субјекти при политичкој мобилизацији гласача, земља је споро напредовала на путу демократизације, те је индекс националне оцене демократског управљања Албаније 2014. године благо погоршан са 5,00 на 4,75 док је ниво корупције, локалног економског развоја, степен независности медија и развоја цивилног друштва остао непоколебљив у односу на 2013. годину када је дошло до смене власти (Freedom House 2014).

Поред спорог напредовања у усвајању демократских вредности, а проузроковано сталним политичким конфликтима приметно је и одсуство контроле рада парламента од стране парламентарних опозиционих партија, које нису дале значајнији допринос у демократским расправама у парламенту (Dorina Bërdufi and Afrim Krasniqi 2022). Клијентелизам који је и пре промене власти и доласка социјалиста био дубоко укоренjen у албанску политичку културу нова политичка елита је искористила за ширење свог утицаја и обрачун са политичким неистомишљеницима (Alesia 2017). Специфичности албанске политичке културе у којој су дубоко укоренjeni клијентелизам, непотизам и политички реваншизам искористиле су нове политичке елите како би стабилизувале своју власт и елиминисале политичке противнике. Клијентелизам је утицао на нарушавање поверења грађана у институтације, на рушење владавине права и степена корупције и општег криминала у земљи (Alesia 2017). Клијентелистички приступ извршне власти пресликао се и на остале гране власти, док су судска власт и судије у Албанији користиле своје овлашћења зарад личне користи, а нарочито коришћењем права вета које су имале (Islam 2023). Након рушења режима Сали Берише, демократске реформе нису дале очекиване резултате на пољу владавине права и бољег животног стандарда албанских грађана. Политичке елите које су наследиле Беришин режим унапредиле су системе клијентелизма, непотизма и политичког реваншизма како би без контроле управљале земљом (Islam 2023).

Политичка поларизација која је започета још за време успостављања прве независне албанске државе у време социјалиста доживела је нови „процват“, наиме социјалисти су путем свог утицаја на медије и позиције власти додатно дезинтегрисали албанско друштво, представљајући све бивше политичке лидере као издајнике, а оне који су гласали за њих обманути (А. Xhaferaj 2015). Политички реваншизам постао је главни механизам обрачунавања са политичким неистомишљеницима, где су државне институтације коришћење за прогон политичких противника (А. Xhaferaj 2015). Нагомилани политички изазови са којима се суочавала нова социјалистичка влада у Албанији, поред оних које је захтевао сам процес европских интеграција, били су и изазови политичке и друштвене дезинтеграције у земљи, на којима су профитирале бивше политичке елите мобилизирајући део друштва зарад постизања политичких циљева, а на штету целокупног албанског друштва. Тако је на северу земље често мобилизовано бирачко тело како би се супроставило влади у Тирани под палицом бившег премијера Сали Берише који је и у време владавине Фатос Нана примењивао исту стратегију (Balliu 2017). Током првог мандата Социјалистичке партије од 2013. до 2017. године у земљи су владали протести и политичке нетрпељивости између Демократске партије са једне и Социјалистичке партије са друге стране. Постигнути су одређени успеси на плану европских интеграција и усвајања демократских вредности, док је економија забележила благи пораст. Парламентарни избори 25. јуна 2017. године протекли су у међустраничној нетрпељивости, највише захваљујући незадовољству које је проистекло из подршке коју је Илир Мете тадашњи лидера Социјалистичког покрета за интеграцију и председавајући албанског парламента пружио социјалистима. Демократска партија Албаније је на почетку одбила да учествује на овим изборима наводећи да је корупција, куповина гласова и криминал уско повезан са владајућом коалицијом (Organization for Security and Co-operation in Europe 2017). Након интервенције међународне заједнице Сали Бериша је пристао да Демократска партија учествује на изборима за парламент Албаније 2017. године. Резултати ових избора показали

су да је Социјалистичка партија захваљујући покренутим реформама и позитивним оценама од међународних партнера добила убедљиву подршку бирача. Социјалистички покрет за интеграцију Илир Мете је освојио 19 посланичких места, односно 14,20 процената гласова, тачније 225,901, док је Социјалистичка партија Албаније освојила 74 посланичких места, односно гласова 48,30 процената гласова, тачније 764,750 гласова (Organization for Security and Co-operation in Europe 2017). Са друге стране Демократска партија Албаније је освојила 43 посланичких места, односно 28,80 процената гласова, тачније 456,413 гласова (Inter-Parliamentary Union 2017). Ови избори су показивали да је коалиција коју је предводила Социјалистичка партија још убедљивије победила на изборима него 2013. године. Илир Мета је исте године изабран за председника Албаније, гласовима које је обезбедила коалиција окупљена око Социјалистичке партије. Питање распрострањености подршке политичким партијама, мобилизације бирачког тела на основу географских и културалних одлика посебно је важно у проучавању и разумевању албанског политичког простора. Разлог победе и доминације било којег политичког субјекта од напуштања комунистичког режима 1992. године налазио се у мери освојених гласова у срединама где је подршка једној од партија традиционална. Ова законитост поновила се и на примерима избора 2013. и 2017. године када је Социјалистичка партија успела да придобије и оне регионе на северу земље где су бирачи традиционално били оријентисани ка подршци Сали Бериши и Демократској партији Албаније, као и на примерима избора 2005. и 2009. године када је Сали Бериша и Демократска партија Албаније захваљујући подршци у централној и јужној Албанији са традиционално оријентисаним бирачима ка Социјалистичкој партији освојила значајнији број гласова и подршке грађана и победила на изборима (Electoral Geography 2025). Нови мандат Социјалистичкој партији Албаније носио је велика очекивања грађана, пре свега убрзање пута ка пуноправном чланству у Европској унији, повећање животног стандарда, смањења стопе корупције и унапређење владавине права, што је грађанима и било обећано у предизборној кампањи. Први успех на путу евроинтеграција постигнут је годину дана након избора, када је 2018. године дата препорука за отпочињање приступних преговора са Албанијом (European Commission 2025). Земља је забележила раст БДП-а од 4,07 процената у односу на 2017. годину (Instituti i Statistikave 2018). Међутим, оно што је и даље представљало препреку на путу усвајања демократских вредности била је стопа корупције која је у 2018 године била већа у односу на претходну 2017. годину (Transparency International 2019).

У свом извештају за Албанију из 2018. године Европска комисија, као и у извештајима за претходне године као основну политику препреку ка бржим напредовању на путу европских интеграција и усвајања демократских вредности означава изражену политичку поларизацију и дубоко подељено друштво, у коме политичке партије тешко долазе до консензуса, и које могу да се политички усагласе једино око заједничког циља међународне политике, односно око неопходности политичке оријентисаности ка пуноправном чланству у Европској унији (European Commission 2018). Приметан је благи напредак на плану успостављања владавине права и степена укључености цивилног сектора у процесе политичког одлучивања, међутим далеко испод нивоа у земљама чланицама Европске уније (European Commission 2018). Споро напредовање земље у усвајању демократских вредности, успостави владавине права, ојачању економије и смањењу стопе корупције и криминала проузроковало је и споро напредовање на путу европских интеграција. Финансијска подршка Европске уније Албанији од 2014. године до 2021. године износила је оквирно 639,5 милиона евра, и ова средства су била намењена превасходно демократизацији институција, смањењу корупције, успостављању владавине права, промоцији еколошких политика, односно приближавање земље стандардима и политикама Европске уније (European Commission 2023). Поред изазова на путу евроинтеграција, пред новом социјалистичком владом налазили су се нови политички немири и масовни протести које је организовала Демократска партија Албаније како би дискредитовала изборни процес и дестабилизovala нову владу (Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt 2022).

Нова власт није успела да након готово два мандата земљу ослободи од политичког утијаја клијентелизма и спорих бирократских процеса који остављају простора за корупцију, што директно утиче на губитак поверења грађана, резултате демократских реформи и економију земље (E. Viberaj 2018). Напредак економије Албаније озбиљно угрожава неефикасан бирократски систем и високи степен корупције, спречавајући прилив страних инвестиција и развој домаће привреде (World Bank 2018). Убрзо је након протеста, покренут и бојкот парламента од стране Демократске странке Албаније, где је ова странка наводила да жели да врати мандате и изађе из парламента који по њиховим гледиштима није састављен вољом бирача, већ на сумњив и коруптиван начин. Локалне изборе који су се одржавали 2019. године ова странка је бојкотовала из истих навода, те је Социјалистичка партија Албаније на локалним изборима 2019. године освојила власт у 60 од 61 општине у земљи (World Bank 2018). Након локалних избора 2019. године земља се налазила у још дубљим поделама проузрокованим друштвеним нестабилностима и протестима против власти које су организовале опозиционе партије, на првом месту Демократска партија Албаније. Република Албанија је напредовала на путу европских интеграција, међутим њен напредак био је успорен неспроведеним реформама у области владавине права и заштити политичких права. Ипак, 2020. године Европски савет одлучује да отвори преговоре о приступању са Албанијом (European Commission 2025), исте године Европска комисија доноси економски и инвестициони план за подршку и приближавање земљама Западног Балкана Унији. Европска комисија је у свом извештају 2020. године о Албанији навела да је земља напредовала на плану борбе против корупције и криминала оснивањем Специјалног суда за корупцију и организовани криминал, као и на путу усвајања владавине права, међутим проблем политичке поларизације и слободе медија остала је основна препрека даљег напредовања земље у смеру демократске консолидације (European Commission. 2020). Политичке нестабилности се нису зауставиле након успеха земље 2020. године и отварања преговора о приступању. Избори за парламент 2021. године били су прилика да се политички конфликти разреше одлуком бирача. Политичка поларизација у Албанији је након 2021. године доживела свој врхунац, када су изборни резултати показали губитак подршке осталих опозиционих партија изузев Демократске партије, на првом месту губитак поверења грађана у Социјалистички покрет за интеграцију Илир Мете.

Албански бирачи су се одлучили да већу подршку пруже Сали Бериши него на претходним изборима 2017. године. Демократска партија Албаније је на изборима за парламент Албаније 2021. године од укупно 140 посланичких места освојила 59, тачније 622,187 гласова, односно 39.43 процента гласова што је увећање за 16 посланичких мандата и више од 165,000 гласова гласова у односу на изборе 2017. године (Organization for Security and Co-operation in Europe 2021). Са друге стране владајућа Социјалистичка партија Албаније је освојила исти број мандата као и на изборима 2017. године, 74 мандата, са сличним бројем у процентом освојених гласова (Organization for Security and Co-operation in Europe 2021). Највеће изненађење и пад популарности доживео је покрет Илир Мете који је на изборима 2021. године освојио 4 мандата, односно 107,538 гласова и 6.8 проценат гласова што је за 15 посланичких места мање као и више од 100,000 гласова мање (Organization for Security and Co-operation in Europe 2021). Ово гласање је показало да је у Албанском друштву продубљена политичка поларизација, која је погубна за мањинске странке, а будући да се темељи на културолошким, историјским основама представља велику претњу по стабилност земље. Бруто домаћи производ је 2021. године умањен за 8.91 проценат у односу на 2020. годину, што је показатељ стагнације албанске економије тих година (Institute of Statistics 2022). Пред Албанијом су се и након ових избора као и оних 2017. године налазили изазови који су се односили на унапређење владавине права и процеса демократизације институција услед политичких тендеција ка пуноправном чланству земље у Европској унији.

Владавина права у Албанији 2021. године није у потпуности успостављена, док је највећу препреку демократизацији земље представљало неразвијено судство, што директно

условљава на недовољне ефекте борбе против корупције услед недовољног броја успешно завршених судских процеса (European Commission 2021). Политичка права и могућност опозиционих партија да утичу на одлуке које се доносе у парламенту и влади 2020. и 2021. године нису била на европском нивоу, као ни спремност опозиционих политичких актера да се активније укључе у рад власти услед бројних политичких бојкота (Freedom House 2021). У извештају Европске комисије 2024. године за Албанију наводи се да су демократске реформе половично спроведене, као и да земљу очекују даљи неопходни процеси успостављања владавине права, борбе против корупције и изградње независне судске власти, првенствено укидање клијентелистичког односа политичке елите и моћних појединаца у друштву (European Commission 2025). У медијима је присутан утицај проистекао из клијентелистичких структура, тако да су најутицајније медијске куће у власништву појединаца блиских политичким елитама, које користе медије за своју личну промоцију и политички прогон других политичких субјеката (Freedom House. 2024).

Корупција у Албанији је након деценије владавине Социјалистичке партије и даље огромна препрека по успешно спровођење покренутих реформи (National Democratic Institute and Agora Parliament 2023). Споро напредовање земље на путу ка пуноправном чланству у Европској унији, делимичан успех покренутих реформи, као и економска стагнација указују на изостанак политичке воље политичких елита које су више усмерене на политички реваншизам према политичким противницима него на интезивирање политичких реформи зарад изградње демократског друштва. До нових избора 2025. година земља је напредовала на путу евроинтеграције, те је 2022. године одржана међувладина конференција о преговорима о приступању, док је 2024. године одржана међувладина конференција за отварање преговора о приступању за кластер 1 (European Commission 2025), који обухвата аспекте владавине права, људских права, демократије и јавне управе. Период између избора 2021. године и оних одржаних 2025. године је био период даље политичке поларизације, протеста, побуне против власти и друштвене дезинтеграције, које су проводиле и иницирале опозиционе партије, на челу са Демократском партијом Албаније. Избори 2025. године донели су још повољније резултате по актуелну власт, што је узрок напредовања на европском путу. Резултати ових избора донели су додатну стабилизацију власти и Социјалистичке партије Албаније, будући да је ова странка освојила 83 посланичка мандата, односно 856,177 гласова, тачније 53,27 процената гласова грађана од укупно 140 посланичких мандата (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2025). Док је опозициона Демократска партија Албаније освојила 50 посланичких мандата, односно 529,354 гласова, тачније 32,93 процената гласова грађана (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2025). Илир Мета је са својим покретом, који је променио назив у Партија Слободе учествовао на изборима у коалицији са Демократском партијом на преференцијалним листама за тирански изборни округ, што је резултирало политичким неуспехом и губитком мандата у парламенту Албаније (Komisioni Qendror i Zgjedhjeve 2025). Ови избори окарактерисани су као изразито компетативни са премисама оштрих политичких поларизација, док су проблеми клијентелизма и корупције остали основна препрека на путу ка демократизацији земље (Europe 11 May 2025). На овим изборима захваљујући убедљивијем продору у бирачко тело на северу које је традиционално усмерено на подршку Демократској партији, актуелна власт је успела да ојача своју позицију у односу на претходне изборе. Политичке поделе, друштвене дезинтеграција, спор раст БДП-а, регионалне поделе, владавина права и корупција представљају основне препреке услед којих Република Албанија споро напредује на путу евроинтеграција, односно усвајања демократских вредности.

6.1. Економска политика Едија Раме

Долазак на власт Едија Раме подразумевао је и спровођење економских реформи поред демократизације земље које су обећали социјалисти. Албанија је од пада комунистичког режима стагнирала у економском смислу, и грађани су захтевали побољшање животног

стандарда. Извештаји Светске банке о економском напретку и стању у Републици Албанији 2014. године указују на неразвијен економски систем и дубоке економске проблеме у виду незапослености и неефикасног јавног сектора који за последицу имају споро напредовање на путу усвајања европских стандарда. Након доласка на политичку сцену, Еди Рама и његова влада предузели су низ корених економских реформи као део ширег процеса демократске транзиције земље. Социјалистичка партија, на челу са Рамом, у свом политичком програму комбиновала је захтеве за демократизацијом друштва са амбициозним плановима економске обнове. Оваква стратегија проистацала је из дугогодишње економске стагнације која је захватила земљу након пада комунистичког режима, те сталних притисака грађанске јавности за побољшање животних услова. Свеобухватна анализа Светске банке из 2014. године пружила је детаљан увид у структурне проблеме албанске економије. Извештај је указивао на непотпуно развијен економски систем, обележен низом међусобно повезаних проблема. Висока стопа незапослености, посебно међу младима и образованим становништвом, представљала је један од кључних изазова. Паралелно са овим, јавни сектор се суочавао са озбиљним проблемима неефикасности, бирократским препрекама и недостатком модерних управљачких капацитета. Јавна управа у Албанији била је оптерећена бројним системским недостацима, укључујући застареле административне процедуре, недостатак транспарентности и ограничен капацитет за спровођење реформи. Ови фактори утицали су на спорост у имплементацији кључних економских и друштвених реформи, што се посебно одразило на процес усвајања европских стандарда и норми.

Табела бр. 2 – *Извештај Светске банке за економско стање у Републици Албанији 2014. године* (World Bank 2014).

Категорија	Стање у 2014. години	Препоруке за реформе
Фискална политика	Дефицит у буџету, лоша наплата пореза	Смањење фискалног дефицита Контрола јавне потрошње
Макроекономска стабилност	Ниска инфлација, стабилан курс	Одржавање стабилности Наставак фискалне дисциплине
Европске интеграције	Добијање статуса кандидата за ЕУ	Наставак реформи за приближавање ЕУ
Незапосленост	Стопа преко 30% код младих	Структурне реформе у јавним предузећима Образовне реформе
Корупција	Широко распрострањена корупција	Јачање институција Већа транспарентност

Овај извештај предвиђа многе изазове са којима се Албанија суочава и данас, што указује на хроничну природу структуралних проблема и спорост реформског процеса. Иако је земља направила одређени напредак, многи од ових изазова остају актуелни, што говори о сложености транзиције ка функционалној тржишној привреди и демократском друштву. Извештај је служио као упозорење да макроекономски показатељи сами по себи нису довољни за одрживи развој. Препоруке влади Еди Рама дате од стране Светске банке 2014. године тичале су се неопходности јачања институција и квалитета јавних политика, које су препознате као кључне за дугорочни успех.

Након пет година владавине Социјалистичке партије Албаније и Владе Еди Раме, постигнут је одређени напредак економског система, али и даље су проблеми корупције, непотизма и клијентелистичког приступа власти онемогућавали бржи напредак албанске привреде и усвајања демократских вредности. У извештају Светске банке за Албанију крајем 2018. године наводи се напредак Републике Албаније у приступним преговорима са Европском унијом, али и високи степен корупције.

Табела бр. 3 – *Извештај Светске банке за економско стање у Републици Албанији 2018. године* (World Bank 2018).

Категорија	Стање у 2018. години
Фискална политика	Смањење јавног дуга на 69.6 процената БДП-а
Макроекономска стабилност	Стабилан раст од 3.8 процената Опадање незапослености од 12.5 процената
Европске интеграције	Напредовање у преговорима са ЕУ Неиспуњени услови за отварање преговора
Незапосленост	Пад стопе незапослености
Корупција	Корупција и даље широко распрострањена

Влада Едија Раме је успела да у року од пет година од доласка на власт Социјалистичке партије Албаније смањи јавни дуг, смањи незапосленост и обезбеди стабилан раст привреде. Док са друге стране није успела да смањи степен корупције који је проузроковао неиспуњавање услова за отварање преговора са Европском унијом.

На крају 2024. године економско стање се у Албанији побољшало, али недовољно за достизање европских стандарда и озбиљнији напредак на путу пуноправног чланства у Европској унији.

Табела бр. 4 – *Извештај Светске банке за економско стање у Републици Албанији 2024. године* (World Bank 2024).

Категорија	Стање у 2024. години
Фискална политика	Смањење јавног дуга на 63.4 процената БДП-а
Макроекономска стабилност	Контролисана инфлација
Европске интеграције	Наставак преговора са ЕУ Потребно јачање правосуђа
Незапосленост	Пад стопе незапослености
Корупција	Ограничен напредак у сузбијању корупције Потреба за бољом применом закона Изазови у спровођењу антикорупционих политика

Влада Социјалистичке партије Албаније на челу са Еди Рамом успела је да током своје једанестогодишње владавине земљом унапреди економски систем, пре свега повећањем запослености и раста БДП-а, док са друге стране није успела да спроведе реформе у областима смањења корупције, клијентелизма, непотизма и криминала. Економске реформе које су спроведене донеле су недовољне резултате за достизање стандарда земаља чланица Европске уније. Овим темпом економског напредовања Албанија ће остати једна од најсиромашнијих земаља Европе, са високом стопом корупције, чији је улазак у ЕУ условљен у већој мери

геополитичким околностима него успешношћу спроведених економских и политичких реформи.

6.2. Институционализација Албаније кроз призму Европске уније

Република Албанија је као стратешки циљ своје спољне политике поставила чланство у Европској унији. Све власти у Албанији које су успостављене након пада комунистичког режима истицале су као приоритетни циљ својих политика пуноправно чланство на почетку у НАТО алијанси, а касније и у Европској унији. На свом путу ка чланству у ЕУ, Република Албанија је наилазила на многе неопходности промене свог политичког и економског система, мада су најсвобухватније промене биле потребне у политичкој култури албанског друштва. У извештају Европске комисије из 2014. године о напретку Републике Албаније која је исте године добила статус кандидата за чланство у ЕУ, на путу усвајања демократских вредности наводи се да је побољшан политички дијалог између владајућих и опозиционих странака, да је побољшан политички дијалог између владајућих и опозиционих странака, да је видљив напредак у борби против организованог криминала и корупције, док се са друге стране наводи да су неопходне реформе правосудног система, да је потребно ојачати независност судова и донети стратегија борбе против корупције. Република Албанија по овом извештају заостаје у јачању улоге парламента, побољшања заштите људских права, нарочито права мањина, као и у изградњи простора за деловање слободних медија. Бржи напредак ка чланству у ЕУ је могућ уколико земља превазиђе дубоку политичку поларизацију, убрза спровођење реформи и ојача државне институције по угледу на демократске моделе. Иако је Албанија напредовала и добила статус кандидата, потребно је значајно повећати даље напоре у спровођењу кључних реформи, посебно у правосудју, борби против корупције и јачању демократских институција (European Commission 2014).

Следеће 2015. године Европска комисија у свом извештају констатује да је Албанија остварила умерен напредак на путу ка европским интеграцијама, али наглашава да су потребни додатни напори у кључним областима реформи како би земља напредовала ка отварању преговора о чланству у ЕУ. Албанија је постигла умерен напредак у реформи правосудја, али процес и даље захтева убрзање. Посебна пажња усмерена је на потребу за спровођење уставне реформе, која представља кључни предуслов за даљи напредак. Оснивање и функциоане Високог судског савета захтевају додатне напоре како би се обезбедила потпуна независност и транспарентност ове институције. У области борбе против корупције, извештај бележи ограничен напредак, истичући потребу за интензивирањем активности и ојачањем институционалних капацитета. Реформа јавне управе карактерише се спором имплементацијом. Неопходно је јачање административног капацитета на свим нивоима власти. Процес децентрализације захтева додатне напоре и бољу координацију између централних и локалних органа власти. Извештај бележи одређена побољшања у области слободе изражавања и медија, али истиче потребу за бољом заштитом права мањина, посебно ромске популације. Јачање родне равноправности и побољшање положаја жена остају области које захтевају посебну пажњу. По питању фискалне политике Албанија је остварила одређен напредак у консолидацији јавних финансија. Међутим, јавни дуг остаје на високом нивоу и захтева континуирану пажњу. Побољшање пореских прихода и ефикасности наплате пореза представљају кључне изазове. Напредовање у усклађивању националног законодавства са правним тековинама ЕУ оцењено је као спор. Административни капацитет за ефективну имплементацију и спровођење европских стандарда остаје недовољан у многим областима. Неопходно је убрзати процес транспозиције и имплементације европских прописа. Спровођење уставних амандмана представља кључни корак у процесу реформи. Неопходно је јачање парламентарне контроле и побољшање заштите људских права. Борба против сиве економије захтева системске мере и побољшање пословног окружења.

Република Албанија је направила одређен напредак у процесу европских интеграција, али темпо реформи остаје недовољан за отварање преговора о чланству. Земља мора да убрза спровођење кључних реформи, посебно у областима правосуђа, борбе против корупције и јавне управе. Усклађивање националног законодавства са европским стандардима и јачање административних капацитета остају приоритетни задаци за будући период. Успех у овим областима битно ће утицати на будући напредак Албаније на путу ка Европској унији (European Commission. 2015). После убедљиве победе социјалисти на парламентарним изборима 2017. године, деловало је да се у Албанији коначно стабилизовао политички систем и да нема места политичким конфликтима и дестабилизацији услед доминатног положаја и снаге владајуће елите. У извештају Европске комисије из 2018. године за Албанију се наводи да комисија препоручује отварање приступних преговора уколико Албанија спроведе неопходне реформе, нарочито у правосудном систему и борби против корупције. Такође се наводи да је Албанија показала чврсту посвећеност у борби против организованог криминала. Запажени су значајни резултати у смањењу култивације конопље и јачању граничне контроле. Међутим, и даље постоји потреба за даљим напорима у борби против трговине дрогом и људима. Реформе у безбедносном сектору наставиле су са позитивним трендом, са посебним напретком у области разоружавања и сузбијања криминалних активности. Албанија је направила одређен напредак у остваривању функционалне тржишне привреде. Макроекономска стабилност је очувана, а економски раст се наставио.

Извештај за 2018. годину представља потврду напора Албаније у спровођењу реформи и историјску прилику за напредак на путу чланства у Европској унији. Међутим, услов за отварање преговора је континуирано спровођење реформских процеса и остваривање видљивих резултата у кључним областима као што су правосуђе, борба против корупције и организованог криминала. Успешна имплементација препоручених реформи битно ће утицати на темпо и успех будућих преговора о чланству у Европској унији (European Commission 2018).

Република Албанија је током 2018. и 2019. године показала потенцијал за напредак на путу усвајања демократских вредности, нарочито након предлагања Европске комисије за отпочивање приступних преговора и позитивног извештаја из 2018. године. Албанија је наставила да остварује запажен напредак у спровођењу реформи неопходних за европске интеграције. Европска комисија је наставила да подржава отварање преговора о чланству са Албанијом, препознавајући значајан напредак у кључним областима реформи. Најзначајнији напредак остварен је у области правосудних реформи. Процес провере судија и јавних тужилаца наставио је са позитивним резултатима, што је допринело јачању поверења у правосудни систем. Овај амбициозан процес реформе показао је одлучност власти за суочавање са корупцијом и организованим криминалом у правосуђу. Албанија је показала континуирани напредак у системској борби против корупције. Запажени су позитивни резултати у раду Специјалног суда против корупције и организованог криминала и Специјалног тужилаштва. Међутим, и даље постоји потреба за даљим јачањем институционалних капацитета и спровођењем антикорупционих политика. Влада је наставила са енергичним акцијама против организованог криминала. Посебан напредак је видљив у области сузбијања трговине дрогом и људима, као и у јачању међународне сарадње у борби против криминала. Извештај за 2019. годину потврђује да је Албанија наставила да остварује значајан напредак у спровођењу реформи неопходних за европске интеграције. Европска комисија је подржала отварање преговора о чланству, вредновавши напоре Албаније у кључним областима реформи.

Од степена остваривања видљивих резултата у кључним областима као што су правосуђе, борба против корупције и организованог криминала, јавне управе и заштите људских права зависи будуће чланство Републике Албаније у Европској унији. Албанија мора да одржи реформски замањак и да настави са јачањем демократских институција и владавине права (European Commission 2019). Напредовање на путу усвајања демократских вредности и

на путу чланства у Европској унији допринели су стабилизацији социјалиста на власти, који су спремно ушли у изборну 2021. годину и однели убедљиву победу на изборима. Међутим, на овим изборима и Демократска партија Албанија је остварила бољи резултат него на изборима 2017. године што је створило предуслове даље политичке поларизације. У свом извештају 2021. године о напретку Албаније у спровођењу демократских реформи Европска комисија закључује да је Албанија наставила да напредује у спровођењу реформи, посебно у области правосуђа, борбе против корупције и организованог криминала. Европска комисија је потврдила да земља испуњава потребне услове за отварање преговора о чланству. Албанија је наставила да остварује напредак у јачању демократских институција. Парламентарни избори одржани у априлу 2021. године оцењени су као професионално организовани и у складу са међународним стандардима. Међутим, политички дијалог је остао заоштрен, а функционери на свим нивоима власти би морали да осигурају конструктивно ангажовање. Земља је наставила са имплементацијом свеобухватне правосудне реформе. Ветинг процес је наставио да функционише, а установљене су нове правосудне институције. Посебан напредак је видљив у раду Специјалног суда против корупције и организованог криминала и Специјалног тужилаштва за корупцију и организовани криминал (*SPAK*), који су покренули низ важних истрага и оптужница. Албанија показује одређени напредак у борби против корупције. Специјално тужилаштво за корупцију и организовани криминал је покренуло низ истрага против високих државних званичника. Међутим, потребни су додатни напори за јачање превентивних механизма и осигурање одрживих резултата. Влада је наставила са енергичним акцијама против организованог криминала. Запажени су позитивни резултати у области сузбијања трговине дрогом и људима, као и у јачању међународне полицијске сарадње. Албанија је направила одређени напредак у остваривању функционалне тржишне привреде. Економски раст се опоравио након пандемије Ковид-19, али су и даље присутни изазови у погледу високог јавног дуга, високе незапослености и недовољно диверзификоване привреде. Извештај за 2021. годину потврђује да је Албанија наставила да остварује значајан напредак у спровођењу реформи неопходних за европске интеграције. Европска комисија је препоручила отварање преговора о чланству, препознавајући напоре Албаније у кључним областима реформи.

Даљи напредак ка европским интеграцијама зависиће од спровођења реформских процеса (European Commission 2021). Следеће 2022. године Албанија је по извештају Европске комисије додатно напредовала. У извештају се наводи да је Албанија наставила да напредује у спровођењу реформи неопходних за европске интеграције, посебно у области правосуђа, борбе против корупције и организованог криминала. Европска комисија је препоручила да се наставе преговори о чланству, уз напомену да је потребно доследно спровођење реформи. Земља је наставила са имплементацијом правосудне реформе. Ветинг процес је наставио да функционише, а установљене правосудне институције показују знаке раста и развијају своје капацитете. Специјални суд против корупције и организованог криминала и Специјално тужилаштво су наставили са радом на високоприоритетним случајевима. Албанија показује одређени напредак у борби против корупције. Покренут је низ истрага против високих државних званичника, а спроведене су и прве пресуде. Међутим, јачање административног капацитета и превентивних механизма остаје кључно за постизање одрживих резултата. Влада је наставила са акцијама против организованог криминала. Запажени су позитивни резултати у области сузбијања трговине дрогом и људима, као и у јачању међународне полицијске сарадње. Конфискација имовине стечене криминалом је интензивирана. Албанија је направила одређени напредак у реформи јавне управе. Спроведене су мере за побољшање дигитализације јавних услуга и јачање транспарентности. Међутим, потребно је даље унапређење професионализма и независности јавне службе. Албанија је направила одређени напредак и у остваривању функционалне тржишне привреде. Економски раст се наставио, али су и даље присутни изазови у погледу високог јавног дуга, високе незапослености и недовољно диверзификоване привреде. Енергетска криза изазвана ратом у Украјини

представља додатни izazov. Извештај за 2022. годину потврђује да је Албанија наставила да остварује напредак у спровођењу реформи неопходних за европске интеграције. Европска комисија је препоручила наставак преговора о чланству (European Commission 2022).

Република Албанија је 2023. године наставила јачање политичких реформи и напредак на путу усвајања демократских вредности и изградње демократских институција. У извештају Европске комисије за 2023. годину за Албанију наводи се да је Албанија наставила да напредује у спровођењу реформи неопходних за европске интеграције. Република Албанија је остварила одређен напредак у јачању демократских институција. Политички дијалог се побољшао, али је и даље потребно јачање конструктивне сарадње између владајуће већине и опозиције. Парламент је активирао нове истражне одборе, што представља позитиван корак ка јачању парламентарне контроле. Земља је наставила са имплементацијом правосудне реформе. Ветинг процес је наставио да функционише, а установљене правосудне институције показују знаке раста и развијају своје капацитете. Специјални суд против корупције и организованог криминала и Специјално тужилаштво су наставили са радом на високоприоритетним случајевима. Албанија показује одређени напредак у борби против корупције. Закључено је да јачање административног капацитета и превентивних механизма остаје кључно за постизање одрживих резултата. Влада је наставила са акцијама против организованог криминала. Запажени су позитивни резултати у области сузбијања трговине дрогом. Албанија је направила ограничени напредак у реформи јавне управе. Спроведене су мере за побољшање дигитализације јавних услуга и јачање транспарентности. Албанија је направила додатни напредак у остваривању функционалне тржишне привреде.

Услов за даљи напредак ка европским интеграцијама је континуирано спровођење реформских процеса и остваривање видљивих резултата у кључним областима. Успешна имплементација препоручених реформи битно ће утицати на темпо и успех будућих преговора о чланству у Европској унији (European Commission. 2023). Извештаји Европске комисије о напретку Републике Албаније на путу усвајања демократских и економских вредности по узору на европске стандарде су у већини случајева потврђивали напредак Албаније у спроведеним реформама, уз напомену да су додатни напори и реформе неопходне ради достизања европских стандарда. Тврдње изражене у овим извештајима показују да су Републици Албанији потребни континуирани и свеобухватни реформски процеси. Коментари у многим извештајима Европске комисије су готово индентични, тачније похваљује се напредак и предлаже се даљи свеобухватнији реформски процес.

Актуелна политичка ситуација у Републици Албанији показује да је дошло до апсолутне стабилизације политичке елите социјалиста на власти на челу са премијером Еди Рамом. Социјалисти већ више од деценију побеђују на свим парламентарним и локалним изборима. Подршка Социјалистичкој партији Албаније јача и на северу земље у регионима који су традиционално подржавали опозициону Демократску партију Албаније и њеног лидера Сали Беришу. У извештају Европске комисије о напретку Републике Албаније на путу ка Европској унији из 2025. године наводи се да је Албанија остварила видљив помак у процесу европских интеграција, иако одређени сегменти захтевају додатне напоре. Земља је успела да одржи стабилан реформски ток, што се посебно огледа у области правосуђа и борбе против корупције. Демократске институције показују знаке учвршћивања, са приметним побољшањем парламентарне праксе. Иако је политички дијалог напредовао, још увек постоји простор за унапређење сарадње између различитих политичких опција. Систем правосуђа бележи позитиван развој, са опаженим резултатима у раду кључних институција. Процес провере интегритета судија и тужилаца наставио је да даје резултате, доприносећи повећању поверења у правни систем. Специјализовани судови за корупцију и организовани криминал доказују ефикасност кроз бројне покренуте поступке. Влада је наставила са акцијама против корупције и организованог криминала, са посебним акцентом на трговину дрогом и људима. Међународна сарадња у овим областима је појачана, што доприноси ефикаснијем сузбијању

криминалних активности. Дигитализација јавних служби напредује, али споро. Привреда показује одређену стабилност, али висок јавни дуг и незапосленост остају проблеми који захтевају системска решења. Европска унија наставља да подржава албанске интеграционе напоре, уз истакнуту потребу за доследном применом реформи. Успех у овом процесу зависиће од способности земље да одржи реформски замах и постигне видљиве резултате у кључним областима развоја. За затварање појединачних преговарачких поглавља битна ће бити доследна примена свих преузетих обавеза, посебно у сегментима правосуђа, борбе против корупције и економских реформи. Остваривање ових циљева захтеваће континуиране напоре свих друштвених актера (European Commission 2025).

Република Албанија је у периоду од пада комунистичког режима 1992. године до данас значајно напредовала на путу усвајања демократских вредности и демократске консолидације. Политика социјалистичке владе покренула је пројекте друштвене интерације албанског разједињеног и поларизованог друштва, са циљем да повећа грађанску партиципацију у битним демократским реформама. Проблеми корупције, клијентелизма, непотизма и високе стопе криминала указују на недостатке Републике Албаније у погледу на европске стандарде. Простор за напредовање се управо иницира у овим областима, са очекивањима да ће Република Албанија постати прва нова чланица Европске уније, и то до 2030. године, како је обећано од стране албанских социјалиста.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Овом докторском дисертацијом истраживани су феномени државе, институција, као и процеси демократизације у постсоцијалистичком периоду у Републици Албанији. Проблеми корупције, криминала, политичког наслеђа, политичке поларизације и друштвене дезинтеграције представљају највеће препреке по изградњу државе и демократских институција у Републици Албанији. Историјском и савременом анализом политичких конфликта утврђено је да они чине снажан фактор политичке поларизације и друштвене дезинтеграције. Анализом културалних специфичности албанског друштва, утврђени су корени друштвене дезинтеграције, а пресеком културалних одлука два највећа и најзначајнија субетничка индетитета у Републици Албанији, Гега и Тоска. Анализом доступне литературе, историјског контекста, политичке и друштвене реалности у Републици Албанији потврђена је ова тврдња. Ова докторска дисертација може послужити даљим научним истраживањима и сазнањима који ће се бавити разумевању специфичности развоја државе и демократских институција у Републици Албанији. У овој докторској дисертацији се сумирају актуелне политичке и друштвене одлике у Републици Албанији, затим се научном експликацијом дефинишу специфичности процеса демократизације, да би се научном предикцијом утврдили будући изгледи и шансе албанског друштва за постизање циљева демократизације институција и изградње државе у демократском духу.

Поглавља ове докторске дисертације, основне хипотезе, научни циљеви и домашаји спроведеног истраживања указују на специфично политичко наслеђе у Републици Албанији које је предусловило слично политичко понашање актуелних политичких субјеката у политичком животу оном политичком понашању из постсоцијалистичког периода у Албанији. У фокусу ове студије биле су и културолошке специфичности албанског друштва, са посебним освртом на подељености између Гега и Тоска. Племенски индетитети оставили су дубоки траг у албанском друштву на чијим темељима су се политички лидери профилисали, и касније креирали атмосферу политичког реваншизма. Од почетка стварање прве независне албанске државе настају и први конфликти за преузимање власти. Почетак 1912. године изродио је ривалство Исмаил Кемала и Есад Паше Топтаниа. Ова два лидера основали су две независне албанске државе које су признале и подржавале различите европске и светске државе. У својој борби за апсолутну власт над албанском државом користили су сва могућа средстава, док је Есад Паша имао и сопствену и независну војну силу под својом управом. Затим, доласком

Ахмед Зога настаје његово ривалство са Фан Нолијем. Ова ривалства резултирала су даљом поделом албанског друштва. Касније, на темељима ових сукоба изграђен је и сукоб између нових комунистичких власти под Енвер Хоџом са Ахмед Зогом. По смрти албанског комунистичког лидера, дошло је до новог ривалства Сали Берише и актуелног премијера Републике Албаније које траје до данашњих времена. Подељеност албанског друштва, видљива је по политичкој припадности и линијама политичких конфликта. Изборни циклуси који су се одвијали у Албанији од пада комунизма 1992. године до данас показали су дубоку социјалнополитичку поделу земље на демократски север и социјалистички југ. Већина гласача са севере Републике Албаније доминатно гласа и подржава Демократску партију Албаније и њеног лидера Сали Беришу, док југ земље традиционално подржава и гласа за актуелног премијера Едија Раму и Социјалистичку партију Албаније. Линије ових изборних преференција албанског друштва веома су сличне линијама поделе субетничких индетитета, односно племена Гега и Тоски. Северно становништво са припадношћу Гегама подржава Беришу, док јужно које припада Тоскама подржава Едија Раму. Политике реваншизма у Албанији резултат су вишевековних културолошких подела профилисаних у политичке поделе на чијим темељима су албански политички лидери проузроковали политичку поларизацију и друштвену дезинтеграцију. Репресивност албанских власти огледала се у политикама негације које су за циљ имале елиминацију политичких противника и њихових идеологија. Све политичке елите у постсоцијалистичком периоду у Републици Албанији тежиле су да у потпуности преузму албански политички простор негацијом, односно политикама реваншизма према политичким противницима. Ове политике реваншизма подразумевале су брисање из културног, друштвеног, јавног и политичког живота свих политичких конкурената актуелне власти, као и одмазду према њиховим симпатизерима. Власт је све државне ресурсе употребљавала за обрачун са политичким неистомишљеницима, као и за ширење свог утицаја у оним зонама које су традиционално биле усмерене ка подршци другим политичким опцијама. Високи степен корупције у Републици Албанији остао је нерешен проблем, који датира још од времена отоманске управе. Прихватање модела из историјског наслеђа као доминантних решења у савременом политичком животу постала је пракса у савременој Албанији. Уз високи степен корупције, присутан је и проблем непотизма који прати линију политичке поларизације у земљи. Висока стопа криминала додатно је оптеретила албанску државу крајем 20. века, да би представљала велики изазов и у 21. веку. Готово све препреке по процесу демократизације у Републици Албанији уско су везане са субетничким, односно културалним поделама на север и југ. Мобилизација маса, тачније политичких симпатизера за борбу за политичким противницима кључна је одлика албанског политичког реваншизма. Користећи се поделама у друштву политички лидери теже да поделе друштво, прибаве гласове и подршку грађана, и уведу промену друштвеног фокуса са најважнијих политичких тема за бољи живот грађана на оне које се баве питањима политичке, друштвене и племенске припадности. Од пада комунизма до данас у Републици Албанији јасна је политичка подела на север и југ, односно оне који су симпатизери Демократске односно Социјалистичке партије Албаније. Ове две партије доминирају политичким животом, не дозвољавајући осталим политичким субјектима и партијама да се профилишу у њихове политички конкуренте. Напори које су власти након пада комунизма преузеле у циљу демократизације институција су ограничених ефеката, како показује ово научно истраживања. Евроатланске и европске интеграције као процеси међународног позиционирања Републике Албаније заједно са најразвијенијим државама Европе нису дали довољно резултата на плану одрицања политичких лидера од политичког реваншизма, и утицаја у друштву путем инстурмената корупције и непотизма. Унутрашња политичка борба за власт у Републици Албанији условила је изразиту политичку поларизацију и отежала услове за пуну друштвену и политичку интеграцију, што је неопходно зарад успешног спровођења евроатланских и европских интеграција Републике Албаније.

Истраживање у овој докторској дисертацији је показало да међу политичким лидерима у Републици Албанији изостаје политичка воља за спровођење свих промена које се намећу као неопходне у процесу демократизације. Политички субјекти су у већој мери усмерени међусобним политичким конфликтима и обрачунма, иако је започет процес демократске транзиције. Ова докторска дисертација потврђује тврдњу да политичко наслеђе представља инхибиторни фактор консолидоване демократије у савременој Албанији.

Током владавине комунистичке партије од 1945. до 1992. године у Албанији је дошло до урушавања институција и губитка државе услед дугог периода свеобухватне изолације земље и припреме на конфликте у региону. У Републици Албанији је 1997. године као последица наслеђа комунистичког режима, а нарочито конфликта између нових демократских власти и наследника комунистичке елите дошло до губитка државе и својеврсног грађанског рата. Протести и незадовољства грађана су се интензивирали након првих вишестраначких избора 1992. године као последица учесталих политичких конфликта између Демократске и Социјалистичке партије. Ове партије су мобилизацијом маса тежиле да дестабилизују власти и државу.

Државе у региону у којима је било становника албанског порекла су албанским властима служиле за генерисање националистичких политика на чијим темељима су окупљале гласаче и јачале свој утицај у региону зарад унутрашњих политичких обрачуна. Специфичност развоја албанске државе огледа се у лепези културалних разлика. Ове разлике биле су основ за креирање политичких сукоба који су проузроковали дезинтеграцију друштва и оштру политичку поларизацију.

У Републици Албанији није дошло до усвајања демократских вредности, иако су демократске институције декларативно уведене пре више од три деценије услед недостатка политичке воље, интензивних политичких конфликта, неразвијеног цивилног друштва, неразвијене привреде и друштвене дезинтеграције. Ово истраживање пружило је одговор и на могућности успостављања западно-либералног модела демократије у Републици Албанији. Утврђено је да због специфичности политичког наслеђа и актуелне политичке праксе у Републици Албанији није могуће увести западно-либерални модел демократије, већ је извесније успостављање аутентичног облика семи(полу)демократије. Албанска политичка култура се сукобљава са ново-успостављеним институција државе, услед чега актуелне власти посежу модификацији и одлагању спровођења демократских реформи због страха од губитка подршке грађана.

Дизајнирање одговарајућег модела државе у постсоцијалистичком периоду у Републици Албанији спроводи се креирањем заједничког спољнополитичког интереса целокупног албанског народа у виду чланства у Европској унији. Актуелне албанске власти су по доласку на власт 2013. године покренуле пројекат симболичног назива „Препород“ (*Rilindja Shqiptare*) како би осигурале своје политичке позиције и наметнуле спољнополитички дискурс у друштву, представљајући се као политичка елита која ће Републику Албанију после три деценије коначно увести у европску породицу, тачније у Европску унију. Касније је Социјалистичка партија на власти конструисала пројекат „Албанија у ЕУ до 2030“ на чијим наративима и даље осваја и јача своју власт, чак и у оним регионима који су традиционалну били наклоњени опозиционој Демократској партији Албаније.

Тренутно политичко стање у Републици Албанији изискује друштвену интеграцију зарад постизања спољнополитичких циљева, тачније остваривање пуноправног чланства у Европској унији. Од политичке воље албанских лидера зависиће будући изглед албанске државе. У политичком простору Републике Албаније непрестано се преплићу унутрашња борба за власт између политичких партија које су иницијатор политичке плурализације и приоритизације спољнополитичког циља који тежи да се представи као заједнички именитељ свих грађана, без обзира на верску, друштвену и политичку припадност. Уколико у Албанији

преовлада потреба за европским интеграцијама, политичка поларизације би могла бити редукована. Док са друге стране уколико преовлада унутрашњи сукоб и подела на север и југ, земљи прети дестабилизација и економска стагнација.

Посматрајући развој прве независне државе Албаније, увиђа се различитост процеса који су покренути. Један покренут и инициран споља уз подршку Исмаил Кемалом, а други покренут сопственим снагама којим је располагао Есад Паша Топтани. Стварање независне Албаније 1912. године покренуло је низ сукоба, како оних са другим земљама које су тежиле да прошире свој утицај у новој држави, тако и оних много значајнијих по Албанију, унутрашњих сукоба.

Друштвена дезинтеграција у Албанији започела је изолацијом северних делова становништва у време османске владавине и интеграцијом јужног дела становништва. Поред ове изолације две субетничке групе албанаца, Гега и Тоске имају различиту историју развоја која је условила њихово културолошко, а касније и политичко диференцирање. Исмаил Кемал је своју подршку црпео махом од северног дела становништва католичке вероисповести на унутрашњем плану, а на спољњем од Аустроугарске, док је Есад Паша Топтани своју подршку проналазио међу становницима средишње и јужне Албаније, као и на спољњем плану од стране Краљевине Србије. Овај сукоб означио је почетак дубоке друштвене дезинтеграције, и касније политичке поларизације Албаније.

На темељима претходних сукоба и подела у Албанији, где су се готово у свим случајевима формулисале две најјаче политичке струје које су једне другу оптуживале за издају и за непријатеља албанске нације започео је и сукоб Фан Нолиа и Есад Паше. Касније, овај сукоб су наставили Ахмед Зогу и Фан Ноли. Потом сукоб је настављен између Ахмед Зога и Енвер Хоџе. Савремени наследници ових сукоба били су Фатос Нано и Сали Бериша, да би сукоб између Сали Берише и Еди Рама започео 2013. године, који и даље траје.

Борба за изградњу модерне албанске државе и демократских институција уједно је и борба за освајање власти и доминацију једног од два дела подељеног албанског друштва. Чак, и када би се изузеле разлике између наслеђа Гега и Тоска, и када би се релативизовали политички сукоби из прошлости, у Албанији би и даље била присутна оштра политичка поларизација и дубока друштвена дезинтеграција.

Један од разлога спорог напредовања на путу ка чланству у Европској унији јесу унутрашњи сукоби за власт у Републици Албанији, и став према политичким противницима као непријатељима албанског народа. Покренуте реформе се спроводе недовољно брзо, па је неизвесан период који је неопходан да Република Албанија достигне стандарде довољне за пријем у Европску унију.

Пројекат који је покренут 2013. године од стране Социјалистичке Партије Албаније и актуелног премијера „Препород“ (*Rilindja*) носи одређену дозу оптимизма и наде да би у Албанији могло доћи до друштвеног помирења и превазилажења регионалних разлика, имајући у виду да је заједнички именилац и спољнополитички циљ свих политичких субјеката чланство у Европској унији. У зависности од успешности актуелних албанских власти на плану друштвене, економске и политичке реинтеграције биће и напредак Републике Албаније на путу ка пуноправном чланству у Европској унији. Уколико се елиминишу унутрашњи сукоби око власти и фокусирају све политичке снаге ка спровођењу реформи, може се очекивати напредак земље на плану усвајања демократских вредности и изградње демократских институција. Међутим, уколико се политички лидери и партије усресреде на унутрашње сукобе и борбе око власти, Албанија ће бити заглављена у процесу евроинтеграција и стагнирати на путу усвајања демократских вредности.

Албанија се налази на историјској раскрсници која ће одредити њену судбину у наредним деценијама. Земља има изгледну шансу да уђе у Европску унију, чиме би окончала

деценије изолације и осигурала просперитет будућим генерацијама. Међутим, у овој историјској прилици земља се суочава са озбиљним препрекама које прете да је албанско друштво врате у доба политичког реваншизма и подела. Покренуте реформе, иако бројне и амбициозне не доносе очекиване резултате у прихватљивом временском оквиру. Процес реформи се одвија изузетно споро, а видљиви резултати на терену остају ограничени и фрагментирани. Овај неефикасан темпо трансформације непосредно угрожава евроинтеграциони процес, посебно у контексту регионалне конкуренције и евентуалног интеграционог замора у самим институцијама ЕУ. Политички простор Албаније карактерише дубока нестабилност која подрива темеље демократског система. Оштри политички реваншизам, манифестован кроз систематско поништавање реформи претходних влада и инструментализацију државних институција за борбу против политичких противника, представља можда највећу претњу демократском развоју земље. Овај образац понашања не само да кошта драгоцено време потребно за спровођење кључних реформи, већ постепено уништава и без тога крхке демократске институције. Дубока политичка поларизација, која превазилази здраве форме политичке конкуренције, прерасла је у системску кризу која парализује функционисање државе. Сваки изборни циклус постаје егзистенцијална борба где победничка страна доминира свим аспектима државног живота, а поражени одбацују легитимитет институција. Овакво окружење онемогућава изградњу консензуса о кључним националним питањима, укључујући и евроинтеграције, које би требало да буду ванпартијски пројекат.

Најзабрињавајући аспект ове кризе је друштвена дезинтеграција која све више подсећа на период пре демократских промена. Раст социјалних неједнакости, економска несигурност, неповерење у институције и губитак наде у бољу будућност створили су плодно тле за повратак недемократском наслеђу из доба комунизма. Ауторитарни обрасци понашања, централизација моћи, слабљење система провере и уравнотежења, и ограничавање грађанских слобода све су присутнији у политичкој пракси. Ако се ови трендови не зауставе, постоји реална опасност да се Албанија врати облицима владавине који асоцирају на њену комунистичку прошлост, иако у модернизованим формама. Земља стога стоји пред двоструком претњом, оном спољашњом да пропусти историјску прилику за евроинтеграције, и унутрашњом да се врати недемократском наслеђу које је толико тешко надокнадила. Политичка сцена Албаније додатно усложњава овај процес. Деценијама се одликује оштрим партијским сукобима, личним и идеолошким реваншизмом, као и хроничним недостатком политичког дијалога. Уместо културе компромиса и институционалне сарадње, политички систем карактеришу бојкоти парламента, међусобне оптужбе и злоупотреба државних ресурса у партијске сврхе. Такав модел политичког понашања ослабљује институције, разара поверење грађана у демократски процес и ствара климу у којој је стабилност увек привремена, а сваки политички циклус носи ризик од кризе. Одговор на ове изазове мора доћи од свих политичких актера који треба да схвате да је демократска консолидација предуслов, а не последица евроинтеграција. Без хитног превазилажења унутрашњих подела и јачања демократских институција, историјска шанса Албаније могла би се изгубити заувек, са непроцењивим последицама по њену будућност и стабилност читавог региона. Албанија се налази на прекретници где одлуке данас донете могу имати дугорочне последице по њену судбину. Европска унија са друге стране мора да пронађе баланс између подршке реформама и одржавања кредибилитета процеса проширења. Пријем земље која није заиста спремна за чланство могла би да компромитује и сам пројекат европских интеграција. Одлагање интеграција могло би да доведе до губитка динамике реформи и раста евроскептицизма у албанском друштву. Овај баланс представља сложен изазов за обе стране.

Албанија, као земља у транзицији, већ деценијама тежи интеграцији у Европску унију и консолидовању демократских институција. Европска перспектива представља за Албанију не само стратешки циљ већ и механизам подстицаја за унутрашње реформе. Међутим, реалност показује да процес европских интеграција остаје изазован због дубоко укорених

политичких и друштвених проблема. Један од најзначајнијих изазова је дубока политичка поларизација која парализује парламентарни и институционални живот. Политичке партије често стављају личне и партијске интересе изнад националних, што успорава реформе и смањује поверење грађана у државне институције. Таква подељеност има директан утицај и на друштвену кохезију, јер поделе на политичком нивоу прелазе у социјални и економски контекст, што доводи до слабљења колективног идентитета и осећаја припадности држави (European Commission 2015; European Commission 2023). За успешан исход европских интеграција, Албанија мора да се суочи са својим дубоко укореним проблемима. То захтева превазилажење тренутне политичке поларизације кроз изградњу консензуса о кључним националним питањима. Неопходно је створити широк политички споразум о правцу реформи који ће превазићи партијске интересе и усмерити се на дугорочни развој земље. Јачање институција представља кључни предуслов успеха. То подразумева стварну, а не само формалну независност правосуђа, ефикасну борбу против корупције и клијентелизма, и изградњу професионалне јавне управе засноване на меритократским принципима. Ове реформе захтевају не само политичку вољу већ и промену менталитета и вредносних образаца у друштву у целини. Поред тога, корупција и организовани криминал остају дубоко укорениени у јавном сектору. Иако је у последњим годинама примећен напредак у борби против корупције, њихова ефикасност је ограничена због недовољне независности правосуђа и утицаја политике на контролне механизме. Уз то, непотизам и клијентелизам створили су систем у којем су привилеговане мреже моћи заштићене, а транспарентност и одговорност у јавним институцијама остају ограничени. Ови фактори директно утичу на легитимитет државе и отежавају демократску консолидацију (European Commission 2018; European Commission 2021). Са друге стране, геополитичка позиција Албаније у Југоисточној Европи пружа значајну прилику за убрзање интеграција. Албанија се налази у региону од стратешког интереса за ЕУ, где њена улога као стабилизујућег фактора може бити кључна за безбедност, миграциону контролу и економску стабилност. Ова геополитичка позиција омогућава Европској унији да подржи Албанију као партнерску земљу, што може створити додатни притисак и мотивисати домаће власти да спроводе реформе (European Commission 2019; European Commission 2022). Потенцијал за успешну европску интеграцију Албаније зависи од две кључне димензије. Прва се односи на унутрашње реформе, укључујући јачање институционалне независности, смањење корупције, борбу против криминала и развој транспарентних механизма управљања. Друга димензија је стратешко позиционирање земље као стабилизујућег фактора у региону, што може повећати интерес ЕУ да процес интеграције учини одрживим и доследним (European Commission 2025). Иако су изазови значајни, перспективе Албаније нису занемарљиве. Политичка поларизација, друштвена фрагментација, корупција, непотизам и клијентелизам представљају озбиљне препреке, али комбинација спровођења институционалних реформи и искоришћавања геополитичке позиције може довести до стабилизације и приближавања ЕУ. Коначни исход зависи од способности албанских власти да одрже реформски курс, укључе грађанско друштво у дијалог и обезбеде трајну транспарентност и одговорност у јавном сектору. Укратко, будућност демократске консолидације и европских интеграција Албаније зависи од успешног решавања унутрашњих слабости и истовременог позиционирања земље као стабилизујућег фактора у региону. Уз одржавање доследног реформског курса и политичке одговорности, Албанија може постати пример земље која успешно спаја геополитички значај са демократском зрелошћу и интеграцијом у Европску унију. Перспектива европских интеграција Албаније остаје реалистична, али условљена спровођењем дубинских реформи које ће се обратити основним изазовима демократске консолидације. Дубока политичка поларизација, друштвена дезинтеграција, корупција и клијентелизам представљају препреке које не могу бити прескочене технократским реформама или косметичким изменама. Геополитичка ситуација даје Албанији историјску прилику, али и одговорност да искористи овај моменат за суштинску трансформацију. Успех у овом подухвату зависиће не само од политичке воље елите већ и од ангажмана грађанског друштва и спремности албанског народа да прихвати промене.

Албанија стоји пред избором да искористи европску перспективу као покретач за стварну модернизацију и демократизацију, или да дозволи да укореењени проблеми подрију њену европску будућност. Овај избор ће одредити не само однос Албаније са Европском унијом, већ и карактер албанске државе и друштва у наредним деценијама.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

Abrahams, Fred. 2016. „Modern Albania: from dictatorship to democracy in Europe.“ 51–64.

Abrahams, Fred. 2015. *Albania e Re*. Tiranë.

Açar, Dilaver Arıkan. ". 2008. "*Small state playing the asymmetric game: continuity and change in Albanian foreign policy*.

Acemoglu, D., & Robinson, J. A. . 2013. "Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. ." *Crown Currency*.

Adrian, Cipa. 2019 . ""European Integration and Party Politics in Albania,." *East European Politics 35, no. 2* 145–162.

Afrim Krasniqi & Dorina Bërdufi. 2022. "DEMOCRACY STATE AND AUTOCRATIZATION FEATURES IN THE REPUBLIC OF ALBANIA." *Journal of Liberty and International Affairs*.

Agh, A. 1998. "The politics of central Europe."

Alban Kosova. 1992. "The Paralyzed National Intelligence Service,." *Zeri i Popullit, p 3*.

Alesia, Balliu. 2017. ""Fight Corruption the EU Membership Requirement: The Case of Albania,." *European Scientific Journal 13, no. 10* .

Alia, R. 1993. *Jetë ime*. Shtëpia Botuese "Naim Frashëri".

Alia, Ramiz, Blerim Shala, and Llukman Halili. . 1993. "Unë, Ramiz Alia: dëshmoj për historinë. ." *Shtëpia Botuese "Dituria"*, .

American Bar Association, Central and East European Law Initiative (CEELI). Analysis of the draft Constitution of Albania. 1991.

Anastasi, Aurela. 1998. «Institucionet politike dhe e drejta kushtetuese në Shqipëri (1912-1939)», .»

Arendt, H. 1951. *The Origins of Totalitarianism*.

Arkiva e punet te jashtme. 2025. *Albania in NATO*. <https://arkiva.punetegashtme.gov.al/en/shqiperia-ne-nato/>.

Arnaudov, M. & Ćurčić, M. 2023. „Inicijativa Otvoreni Balkan: mogućnost ekonomske i političke integracije bez bezbednosne komponente.“ *Međunarodna politika* 133-159.

Arnaudov, M. 2025. *Male države u savremenim međunarodnim odnosima: između želje, kapaciteta i mogućnosti*.

Austin, R. C. 2012. "The Founding of the Albanian Monarchy and the Rise of King Zog I, 1928–1939." *East European Politics & Societies, 26(3)* 567–584.

Austin, Robert C. 2020. ""Albania Between Fan Noli, King Zog, and Italian Hegemony." In *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*." *Routledge* 257-262.

- Austin, Robert C. 2020. "Albania Between Fan Noli, King Zog, and Italian Hegemony." In *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, . " *Routledge* (Routledge,) 257-262.
- Balliu, Alesia. 2017. "Fight Corruption the EU Membership Requirement: The Case of Albania, ." " *European Scientific Journal* 13, no. 10.
- Bani, A. 2023. *A Communist Albania: Control, Culture, and Consequences*. NU Writing, (14).
- Bani, Aleksandra. 2023. "A Communist Albania: Control, Culture, and Consequences." 66-69.
- Barros, C., & Salehyan, I. 2016. "NATO Expansion and the Spread of Democracy"." *International Studies Quarterly*, 60(2) 240-252.
- Bechev, D. 2012. "The Periphery of the Periphery: The Western Balkans and the Euro Crisis".
- Bedini, B. 2014. *Italy and Albania: The Story of the Establishment of a Kingdom*. . *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 1(2).
- Bedini, B. 2024. "Italian Foreign Policy between Albania and the Balkans (1910-1939)." *nterdisciplinary Journal of Research and Development*, 11(1) 111.
- Beetham, D. (. . *The Legitimation of Power*.
- Beetham, D. 1991. *The Legitimation of Power*.
- Beqir Meta, 2013. "Minoritetet dhe ndërtimi kombëtar në Shqipëri (1912-1924), ." *Kristalina-KH*.
- Berisha, S. 2006. *Nga një dhjetor në tjetrin*. . Toena.
- Beshiri, Ismije. 2019. „Neovisnost Albanije 1912. na temelju njemačke diplomatske dokumentacije.“ *Časopis za suvremenu povijest*, 51(1), 395–418.
- Bezemer, D. J. 2001. "Post-socialist financial fragility: the case of Albania. ." *Cambridge Journal of Economics*, 25(1), 1–23.
- Biberaj, E. 2000. "Albania: The Challenges of Transition"." *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 16, No. 3.
- Biberaj, E. 2013. *Albania: Between Democracy and Dictatorship*.
- . 1992. *Albania: The Last Domino" (Problems of Communism)*.
- Biberaj, Elez. 2019. "Albania in transition: the rocky road to democracy." *Routledge* 63-66.
- Biberaj, Elez. 1991. *Albania at the Crossroads Probs. Communism* .
- Biberaj, Elez. 2011. «Albania në tranzicion. Rruga e vështirë drejt demokracisë 1990-2010.»
- Biberaj, Elez. 2018. "Albania's Democratic Transition: The Challenge of Clientelism, ." *ast European Politics* 34, no. 2 150.
- Biberaj, Elez. 2018. "Albania's Foreign Policy: Between Ideology and Pragmatism." *Journal of Balkan Studies* 44 78–95.
- Biberaj, Elez. 1998. "The Political Economy of Aid in Albania: The Role of Foreign Assistance in Democratization and Development." " *East European Politics and Societies* 12, (2) 234–256.
- Bieber, F. 2020. "The rise of authoritarianism in the Western Balkans." *Cham: Palgrave Macmillan*.

- Bino, Blerjana. 2015. "The 2013 Parliamentary Elections in Albania: Between Transitional Politics and Democratic Consolidation,". *Southeastern Europe* 39, no. 2 145–16.
- Boix, C. 2003. *Democracy and Redistribution*. Cambridge University Press.
- Bojanić, P. D, & Mladenović, I. 2009. *Elementi teorije institucija. Institucije i institucionalizam*.
- Bojaxhiu, F. 2013. *The Rise of Communist Power in Albania*. Oxford University Press.
- Brisku, A. 2020. "Renegotiating the empire, forging the nation-state: the Albanian case through the political economic thought of Ismail Qemali, Fan Noli, and Luigj Gurakuqi, c. 1890–1920s." *Nationalities Papers*, 48(1), . 158-174.
- Brown, Gerald R. W. 2017. *Albanians and the Ottoman Empire: Socio-Political Transformations"* .
- Bregu, Edit. 2017. «ÇËSHJTA E SHKODRËS NË KONFERENCËN E AMBASADORËVE NË LONDËR DHE NË SYNIMET E SHTETEVE FQINJE.» *Revistë shkencore periodike* 27.
- Canaj, Jonela. 2017. "The Italian Occupation." *European Journal of Economics, Law and Social Sciences*.
- Carothers, T. 2002. "The End of the Transition Paradigm." *Journal of Democracy*, 13(1) 5-21.
- Carothers, T. 2002. "The End of the Transition Paradigm." *Journal of Democracy* 13(1).
- Ceku, E. & Papajorgji. 2015. "Electoral Processes and Democratic Consolidation in Albania: The 2013 Parliamentary Elections." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(3), 289–305.
- Clayer, Nathalie. 2002. *Religion et nation chez les Albanais, XIXe-XXe siècles*. Isis Press.
- Cohen, J. & Arato, A. 1992. *Civil Society and Political Theory*. . MIT Press.
- Council of Europe Commissioner for Human Rights. 2021. "Corruption and Political Interference Burden Albania's Judicial System,."
- Council of Europe. 2013. *Report on the Parliamentary Elections in Albania* (. Parliamentary Assembly.
- Crawford, B., & Lijphart, A. 1997. *Liberalization and Leninist legacies: Comparative perspectives on democratic transitions*.
- Çullhaj, Florian. 2016. „Democratization from Within: Political Culture and the Consolidation of Democracy in Post-Communist Albania.“ *Edizioni Nuova Cultura*, 58-63.
- Cungu, A., & Basha, M. 2013. "Albania's Road to Democracy and Development: Economic and Political Transformation in Post-Communist Era." *Balkan Journal of Political Science*, 1(1) 5-20.
- Czekalski, T. 2013. *The shining beacon of socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944-1992*. . Kraków: Jagiellonian University Press.
- Czekalski, Tadeusz. 2013. *The shining beacon of socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944-1992* . Kraków: Jagiellonian University Press,.
- Dahl, R. A. 1989. *Democracy and Its Critics*. . Yale University Press.
- DamiKarv. 2021. <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>, via Wikimedia Commons.
- De Waal, C. 2005. "Post-Socialist Property Rights in Albania: Urban and Rural Compared." **Europe-Asia Studies*, 57*(1), 85-102.
- Dekret i KANÇ, nr.22, Fletore Zyrtare, Tiranë, 1945. 1945. Tiranë.

- Diamond, L. 1994. „Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation.“ *Journal of Democracy*, 5(3) 4-17.
- Dispozitat Kryesore Kushtetuese të RSH, Tiranë, prill 1991. 1991.
- Dobruna, A. 2021. "Lushnja Congress and its historical significance ." 784-794.
- Dorina Bërdufi and Afrim Krasniqi. 2022. "Democracy State and Autocratization Features in the Republic of Albania," . *Journal of Liberty and International Affairs* 8, no. 3 .
- Duffy, Terence. 2000. ""Albania: beyond the Hoxha legacy. In Transformations of post-communist states,."
- Dunleavy, Patrick, Brendan O'leary. 1987. *Theories of the state: The politics of liberal democracy*.
- Dushku, Ledia. 2007. «"Shqipëria dhe Greqia në rrjedhën e Luftës së Parë Ballkanike (tetor-nëntor 1912).» *Studime Historike* 03-04 53-68.
- Dushku, Ledia. 2013. «"Lufta e parë ballkanike, mëvetësimi i Shqipërisë dhe Greqia.» *Përpyekja* 30-31 134-146.
- Dyrmishi, Demir. 2006. «PROBLEMI I PARTIVE POLITIKE NË SHQIPËRI (1941-1944).» *Studime Historike* 01-02 (81-94.
- Đukanović, D. 2022. „Otvoreni Balkan–izazovi održivosti i nedovršene inkluzije. .“ *Center for regionalism, Igman Initiative and Open Society Foundation*.
- Edi Rama. 2011 . «Kurban.» *Dudaj* 304.
- Elbasani, A. 2013. ""European Integration and the Challenge of Compliance: The Western Balkans between Brussels and Domestic Politics". *Journal of European Integration*, 35(3), 305-320.
- Elbasani, A. 2009. "Democratization and Institutional Reform in Albania". *East European Politics & Societies*, 23(1) 79-96.
- Elbasani, A. 2008. "EU Enlargement and the Stabilisation and Association Agreement: The Case of Albania". *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10(1), 85-101.
- Elbasani, A. 2016. "European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as Usual?"
- Elbasani, Arolda. 2001. "Albania in Transition: Manipulation or Appropriation of International Norms?" *Southeast European Politics*, Vol. 2, No. 1, 24–44.
- Electoral Geography. 2025. *Electoral Geography 2.0, Albania*.
<https://www.electoralgeography.com/new/en/category/countries/a/albania>.
- . 2009. *Electoral Geography 2.0, Albania*.
<https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/a/albania/albania-legislative-election-2009.html>.
- Elsie, R. 1991. "Evolution and revolution in modern Albanian literature." *World Literature Today*, 65(2) 256-263.
- Elsie, R. 1991. „Evolution and revolution in modern Albanian literature.“ *World Literature Today*, 65(2), 256-263. (World Literature Today, 65(2)) 256-263.
- . 2010. *Historical Dictionary of Albania*. Scarecrow Press.
- . 2004. *The Albanians: A Modern History*. . London: I.B. Tauris.

- . 2015. *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*.
- Elster, J. 1996. *The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism*. . University of Chicago Press.
- Enver Hoxha. 1979. *Reflections on China, II, 1973-1977. Extracts from the Political Diary*".
- . 1982. *The Titoites*. Tirana: Shtëpia Botuese 8 Nentori.
- Epstein, D. L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I., & O'Halloran, S. 2006. "Democratic transitions." *American journal of political science*, 50(3), 551-569.
- Epstein, D.L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I. and O'Halloran, S. 2006. "Democratic transitions." *American journal of political science*, 50(3) 551-569.
- Etleva, Smaçi. 2025. "NATO in the Western Balkans I: Albania's Journey from 'Adversaries' to 'Loyal Allies'". "
- Europe, Organization for Security and Co-operation in. 11 May 2025. *Albania, Parliamentary Elections, Statement of Preliminary Findings and Conclusions* . Organization for Security and Co-operation in Europe .
- European Commission . 2023. *Albania - Financial Assistance under IPA*. European Commission.
- European Commission . 2022. *Albania Report*. Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
- European Commission. 2014. *Albania 2014 Progress Report*. Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations, .
- European Commission. 2014. *Progress Report for Albania*. Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
- . 2025. *Albania – Enlargement Policy*". https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/albania_en#key-milestones.
- . 2025. *Albania – Enlargement Policy*." Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations . tps://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/albania_en.
- European Commission. 2006. *Albania 2006 Progress Report*. Brussels: European Commission. European Commission.
- European Commission. 2018. *Albania 2018 Report*. Brussels: European Commission.
- European Commission. 2021. *Albania 2021 Report*. Strasbourg: European Commission.
- European Commission. 2013. *Albania Progress Report 2013* . Brussels: European Commission.
- European Commission. 2016. "Albania Report ."
- European Commission. 2019. *Albania Report*. Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
- European Commission. 2025. *Albania Report*. Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
- European Commission. 2015. "Albania Report."
- European Commission. 2018. "Albania Report."
- European Commission. 2020. "Albania Report."

- European Commission. 2021. "Albania Report."
- European Commission. 2022. "Albania Report."
- European Commission. 2023. "Albania Report."
- European Commission. 2019. "Albania Report."
- European Commission. 2021. *Albania Report*. Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
- European Commission. 2018. *Albania Report 2018*. Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
- European Commission. 2023. *Albania Report* . Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiation.
- European Commission. 2020. "Albania 2020 Report final." Brussels.
- European Commission. 2015. *Albania Report*. Brussels:: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.
- European Economic Community. 1992. "Agreement between the European Economic Community and the Republic of Albania on trade and commercial and economic cooperation." *Official Journal of the European Communities*.
- European Parliament. 2004. *Note on the Political and Economic Situation in Albania and Its Relations with the European Union*. PE 349.253. Luxembourg: Directorate-General for External Policies.
- European Union. 2009. ""Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Albania, of the other part."." *Official Journal of the European Union** L 107.
- Fevziu, B. 2016. "Enver Hoxha: The Iron Fist of Albania."
- Filippetto, D. 2014. "L'esodo degli albanesi vent'anni dopo I primi sbarchi,," *etd.adm.unipi.it* 84-85.
- Fischer, B. J. 2019. "Albania at War, 1939–1945. ." *Purdue University Press*.
- Fischer, B. J. 1988. "Fan Noli and the Albanian Revolutions of 1924." *East European Quarterly*, 22(2), 147.
- Fischer, B.J. 1984. *King Zog and the Struggle for Stability in Albania*.
- . 1984. *The Lushnjë Congress and the Rise of Albanian Nationalism*. East European Quarterly.
- Fischer, Bernd J, and Oliver Jens Schmitt. 2022. "A concise history of Albania." *Cambridge University Press*, 331-341.
- Fletorja Zyrtare, 12. AQSH. 1945.
- Fowkes, B. 1999. "The Post-Communist Era: Change and Continuity in Eastern Europe." *London: Macmillan Press*.
- Frasheri, Kristo. 1964. *The history of Albania A Brief Survey*. Tirana .
- Freedom House. 2021. "*Albania: Freedom in the World 2021*," . Freedom House.
- Freedom House . 2012. *Nations in transit 2012: Albania*. Freedom House .
- Freedom House. 1997. "Freedom in the World 1997: Albania."

- Freedom House. 2014. *Freedom in the World Albania*. Freedom House.
- Freedom House. 2024. *Albania: Freedom in the World 2024*. Freedom House.
- Friedrich, C J, & Brzezinski, Z. K. 1965. "Totalitarian Dictatorship and Autocracy." *Harvard University Press*.
- Frucht, R. (Ed.). 2004. ".Eastern Europe: An Introduction to the People, Lands, and Culture." *Bloomsbury Publishing USA*.
- Fuga, A. 2000. ""The Albanian North-South Divide: Political and Cultural Aspects." *Balkanologie*, 4(1-2), 1-15.
- Fukuyama, F. 2014. *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*.
- Fundić, Dušan. 2013. "Исмаил Кемал-Преображај османског службеника у вођу албанског националног покрета." *Историјски часопис* 62 61-385.
- Gawrych, George. 2006. *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874–1913*. .
- Gazeta Zyrtare, 1991. *Dekret per krijimin e Këshillit Presidential, Tiranë, 22.2.1991*.
- Gazeta Zyrtare, dekret nr.7442, dt 17.12.1990. 1990. *Për krijimin e organizatave e shoqatave politike*, .
- Gazeta Zyrtare, Dekret per krijimin e Këshillit Presidential, Tiranë, 22.2.1991. 1991.
- Gazetën Zyrtare, Ligji për zgjedhjet e Asamblesë Kushtetuese, Tiranë, 1.10. 1945. 1945.
- Geddes, B, Wright, J, & Frantz, E. 2018. "How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse." *Cambridge University Press*.
- Gerti Sqapi and Teuta Xhindi. 2024. " The Social Basis of Voting in Albania: The Impact of Structural Social Factors and Political Cleavages in Determining the Vote of the Albanian Electorate ."
- Gibianski, Leonid. 2010. "The Soviet-Yugoslav Conflict and the Soviet-Albanian Relations (1948–1961)." *Cold War History*, vol. 10, no. 4, 453–475.
- Gjeçov, S. & Fox, L. 1933. *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. Gjonlekaj Publ. Company.
- Gjeçov, S. (n.d.). n.d. *Kanuni i Lekë Dukagjinit*. . Vatra Arberesh. .
- Gjeta, Altin. 2023. *The Origins of Political Polarization in Albania*.“. Tirana Observatory.
- Gjevori, Elvin. 2018. *Civil-Military Relations in Albania*.
- Gjuraj, Tonin. 1999 . «Shqipëria-modeli i tranziciojnit të dështuar?." *Phoenix* 5-6 .» 345-350.
- Glenny, M. 2012. *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804–2012*. Granta Books.
- Godole, Jonila. 2023. "Ibania: Coming to Terms with the Communist Dictatorship." *De Gruyter*, .
- Goldman, M. 2000. *Revolution and Change in Central and Eastern Europe*. . New York: M.E. Sharpe.
- Griffith, William E. 1963. *Albania and the Sino-Soviet Rift*. , . MIT Press.
- Grindle, M.S. 2004. "Good Enough Governance: Poverty Reduction and Reform in Developing Countries." *Governance* 17(4) 525-548.
- Guerra, Alice, and Mogens K. Justesen. . 2022. "Vote Buying and Redistribution." *Public Choice* .

- Gujon, A. 2013. "Enver Hoxha and the Destruction of Albanian Society." *Journal of Modern History*, 85(4), 776-801.
- Guy, Nicola. 2012. *"The Albanian Question: The British and the Southern Balkans, 1876–1914"* .
- Halili, Llukman. 2020. *The Student Movement Changed Albania Forever: A Reflection on its Contribution to Modern Albanian History*.
- Hasluck, Margaret. 1954). *The Unwritten Law in Albania*,. Cambridge University Press.
- Haxhiu, S., & Alidemaj, A. H. 2023. "The development of constitutionalism in Albania (1912-1938). Historia constitucional:." *Revista Electrónica de Historia Constitucional*, (24), 585-602.
- Hay, Colin, Michael Lister, David Marsh. 2022. *The state: theories and issues*.
- Hay, Colin, Michael Lister, David Marsh,. . *The state: theories and issues*.
- Hetemi, A, & Miftari,. 2014. "Political Polarization and Party System Development in Albania." *South East European Politics* 1-18.
- Hilaj, A. 2013. "The Albanian National Question and the Myth of Greater Albania."
- Hille, C. 2020. "Clans in Albania. In Clans and Democratization: Chechnya, Albania, Afghanistan and Iraq." 126-148.
- Hocevar, T. 1987. "The Albanian economy 1912-1944: a survey. ." *Journal of European Economic History*, 16(3).
- Holmes, L. 1997. *Post-Communism: An Introduction*. . Polity Press.
- Hoxha, E. 1979. *The Selected Works of Enver Hoxha*. Tirana: 8 Nëntori Publishing House.
- Hoxhaj, Artan. 2017. ""The Activity of Pyramid Schemes in Albania 1992-1997 and the Effects of Their Decline."
- Human Rights Watch. 1993. "Albania: Political Persecution and Human Rights Abuses."
- Huntington, S.P. 1968. *Political Order in Changing Societies*.
- Huntington, Samuel P. 1991. *The third wave*. Vol. 199, no. 1. Norman: . University of Oklahoma Press.
- Idrizi, Idris. 2019. «Tipologjitë e kujtesës private të komunizmit në Shqipëri." në Shqipërinë e sotme Ky botim u mbështet nga Fondacioni Konrad Adenauer.» *Zyra Tiranë Editorë (red. shkenc.)* (83.
- Ikenberry, G.J. 2001. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars*.
- Imholz, Kathleen. 1995. "Can Albania Break the Chain-The 1993-94 Trials for Former High Communist Officials." *E. Eur. Const. Rev.* 4 .
- INSTAT. 2013. *Albania: Poverty Trends: 2002–2005–2008–2012* .
https://www.instat.gov.al/media/1312/living_standart_measurement_survey__2012_revised.pdf.
- Institute of Statistics. 2022. *"Gross Domestic Product by Statistical Regionsn Albania, Year 2021*. . (INSTAT),.
- Instituti i Statistikave . 2018. *Produkti i Brendshëm Bruto Rajonal*. Instituti i Statistikave (INSTAT).
- International Crisis Group . 1997. "ICG) Report (1997). Albania: The Crisis Beyond the Curtain."

- International Crisis Group. 2009. *Albania: Electoral Disputes and Political Tensions. Europe Report No. 205.* International Crisis Group.
- . 2001. . *Albania's Parliamentary Elections 2001. Europe Briefing No. 22. Tirana/Brussels, . August 23.* https://www.files.ethz.ch/isn/27794/b022_albania_parliamentary_elections.pdf.
- International Monetary Fund . 2013. *Albania: Staff Report for the 2012 Article IV Consultation.* www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/socar011113b.
- International Monetary Fund. 2014. *Albania: First Review under the Extended.* International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. 2016. "Albania: First Review Under the Extended Arrangement and Request for Modification of Performance Criteria, I MF Country Report No. 16/376." <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/31/Albania-First-Review-Und>.
- Inter-Parliamentary Union. 2017. *Albania: Parliament (Kuvendi i Shqipërisë), Election for Kuvendi i Shqipërisë (Albanian Parliament)* . Inter-Parliamentary Union.
- Islam, Jusufi. 2018. ""Clientelism and Informality in Albania." *Eastern Journal of European Studies* 9, no. 1.
- Islam, Jusufi. 2023. "The Nexus of Judiciary Power and Corruption in Albania: Strategies of Defiance and Evasions,". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, .
- Jaka, A. & Muja, E. 2011. "The Albanian Pyramid Crisis." *European Journal of Social Sciences*, 25(4) 549-555.
- Jane, Kramer. 2005,. "Painting the Town," . *The New Yorker*.
- Jano, Dorian. 2008. ""On Parties and Party System in Albania: What Implications for Democracy."
- Jarvis, Christopher. 1999. "The Rise and Fall of the Pyramid Schemes in Albania." *International Monetary Fund*.
- Jazechi, K. 2014. ""Albania's Turbulent Democratization: The Role of Sali Berisha" *Journal of Balkan Studies*, 45(2).
- Jazechi, Kledja. 2016. ""Political Polarization in Post-Communist Albania: The Role of Elite Manipulation." *East European Politics & Societies* 30, no. 2 383–404.
- Jelavich, B. 1983. *History of the Balkans: Twentieth Century*. . Cambridge University Press.
- Jelisavac Trošić, S., & Arnaudov, M. 2024. "Political Antagonisms, Misaligned Security Policies, and Economic Integration Efforts in the Western Balkans: Present Challenges and Future Perspectives."
- Jelisavac Trošić, S., & Arnaudov, M. 2025. „Positioning of the Western Balkans in the Restructuring Chapter of International Relations: Between Economic Cohesion and Political Disagreements.“ *In: Energy and International Relations Security, Transition and Regional Realities. Halic Publishing House, Istanbul, Türkiye* pp. 9-24.
- . 2025. "The Issue of Sustainability of Small States in the Era of Adjustment Of International Relations." Faculty of Law, Goce Delčev University.
- Journal of Democracy . 1997. *ELECTION RESULTS (June-September 1997)*.
- Jovanović, M. 2012. *Jugoslavija i Albanija: Od prijateljstva do sukoba*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

- Jovanović, Vladan. 2009. *Albanija: prijatelj i protivnik – jugoslovenska politika prema Albaniji 1924–1927*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Jusufi, Islam. 2017. "Albania's transformation since 1997: successes and failures." *Croatian International Relations Review* 23, no. 77.
- Kadilli, Z., & Kaceli, I. 2022. *THE IMPOSSIBILITY OF REVANCHE (REFLECTIONS ON THE RESISTANCE OF THE IMPOSSIBILITY OF REVANCHE (REFLECTIONS ON THE RESISTANCE OF PROSECUTED GROUPS FROM THE TOTALITARIAN REGIME OF ALBANIA DURING THE YEARS 1945-1990)*. Transformations and Challenges in the Global World, 142.
- Kadria, Sali. ". 2022. «Fillesat e organizatës së fshehtë politike “Krahu Kombëtar”(Klika)–largimi i Ahmet Zogut prej saj.» *Studime Historike* 125-150.
- Kajsiu, B. 2010. "The Two Faces of Albanian Democracy" (Communist and Post-Communist Studies, 43(3). 428.
- Kajsiu, Blendi. 2014. "The 2013 Parliamentary Elections in Albania: Lights and Shadows." *Contemporary Southeastern Europe*, 1(1), 112-121.
- Kaser, K. 1995. "The Balkan Mountain Societies and the Ottoman Empire: Some Aspects of the Development of Northern Albania." *ulgarian Historical Review*, 23(3-4), 09-126.
- Kissinger, Henry. 2002. *Does America need a foreign policy?: Toward a diplomacy for the 21st century*. . Simon and Schuster.
- Knaus, Gerhard. 2002. "Political Change in Albania: The Role of International Support in the Early 1990s." *Journal of Balkan Studies* 6, no. 2 115-132.
- Koci, E. 2012. "Political Economy of Reform in Albania: Economic and Political Transitions after 1990. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(2)." 169-189.
- Kola, P. 2002. "The Albanian Political Scene: 1990–2000." *Journal of Southern Europe and the Balkans* 4(1), 63-78.
- Kola, P. 2003. *The History of Albania: From Its Origins to the Present Day*. The New York Review of Books.
- Kola, P. 2003. " The Search for Greater Albania."
- . 2003. *The History of Albania: From Its Origins to the Present Day*.
- Koleka, Benet. 2013 . "Albanian leaders fan flames of nationalism, unnerving West." *Reuters*.
- Koleka, Benet. 2013. "Germany tells Albania to stop fanning nationalist fires." *Reuters*.
- Komisioni Qendror i Zgjedhjeve . 2025. *Rezultatet e Zgjedhjeve 2025* . Tirana: Komisioni Qendror i Zgjedhjeve (KQZ).
- Komisioni Qendror i Zgjedhjeve. 2013. http://cec.org.al/Portals/0/Documents/CEC%202013/zgjedhje-per-kuvend/2013/zgjedhje_2013_web/lidhja_2.pdf.
- . 2013. *Rezultatet e zgjedhjeve për Kuvendin 2013 - Qarku i Tiranës** . https://cec.org.al/Portals/0/Documents/CEC%202013/zgjedhje-per-kuvend/2013/zgjedhje_2013_web/qarku_tirane/tirana.pdf.
- Komisioni Qendror i Zgjedhjeve. 2005. *Rezultatet Përfundimtare të Zgjedhjeve Parlamentare 2005*. Tirana: Komisioni Qendror i Zgjedhjeve (KQZ).

- Krasniqi, A. 2017. "Partitë politike në Shqipëri (përmbledhje). Partitë politike: funksioni dhe organizimi në shoqëritë demokratike." 84-97.
- Krasniqi, A. 2018. "Pavarësia, shtetformimi dhe probleme të memories historike: Rasti Mehmet Deralla." *Diskutime*, 7(23) 51-67.
- Krasniqi, A. 2012. "Political Transition in Albania: Between Revenge and Reconciliation" (. " *Balkanistica*, 25.
- . 2015. *The Impact of Soviet, Chinese, and Yugoslav Marxism on the Albanian Communist State.*"
- Krasniqi, Afrim. 2008. «Mbi Pushteti i partive. Vol. 256. .» *Gjergj Fishta Lezhe*,.
- Krasniqi, Afrim. 2019. «Të gjithë pro dhe kundër komunizmit. Paradokset në ndryshimin e sistemit politik 1990–1992 dhe kujtesën e tij.» *Instituti për Demokraci, Media dhe Kulturë (IDMC)*.
- . 2019. *Të gjithë pro dhe kundër komunizmit.* " në *Shqipërinë e sotme* .
- Krasniqi, Afrim, and Edlira Gjoni. 2024. " Organization of Parties and Internal Democracy of Political Parties in Albania."
- Krasniqi, Afrim. 2009. "*Sistemet politike në Shqipëri (1912-2008)*."
- . 2009. *Sistemet politike në Shqipëri (1912-2008)*.
- Krasniqi, Afrim. 2020. "Tranzicioni në Shqipëri."
- Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë, 1946. 1946. Tiranë.
- Levitsky, S. & Way, L.A. 2010. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge University Press.
- Ligji për Zgjedhje të Deputetevet, 5.12.1920. 1920.
- Linz, J & Stepan, A. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*.
- Linz, J. & Stepan, A. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*.
- Linz, J. J. 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*.
- Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers. .
- Linz, J. 2000. "Totalitarian and Authoritarian Regimes." *Lynne Rienner Publishers*.
- Lipset, S.M. 1959. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy." *American Political Science Review* 53(1) 69-105.
- Lleshi, S. 2023. "Institutional Choice, Semi-loyal Political Parties, and the Trajectory of Political Polarization in Albania." *IN-DEPTH* 293.
- Locke, J. 2013. *Two Treatises of government, 1689.* " *The anthropology of citizenship: A reader* .
- Logoreci, A. 1977. "The Albanians: Europe's Forgotten Survivors. ." *Westview Press*. 89-90.
- Lok, D, Čavoški, K, & Savčić, N. 2002. *Dve rasprave o vladi. Utopija*.
- Luku, E. 2007. «Aspekte te krizes dhe renies se regjimit komunist ne Shqiperi ne gjusmen e dyte te viteve '80. .» *Gjurmime Albanologjike-Seria e shkencave historike* 11-27.
- . 2016. *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave (1945-1948) dhe paraqitja e tyre në tekstet shkollore të historisë. E ARMIKUT*, 211.

- Lutfiu, Skender & Hasani, Mentor. 2024. "Diplomatic Relations of Albania with the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (1925–1928)." *Scientific Quarterly Journal*.
- Machiavelli, Niccolò. 1513. *Il Principe*.
- Mappes-Niediek, Norbert. 1997. "Albania and the Efforts of the OSCE in 1997." I. *OSCE Yearbook 1997* 189-201.
- Maravall, J. M. 1997. "Regimes, politics, and markets: Democratization and economic change in Southern and Eastern Europe. ." *Clarendon Press*.
- Marku, Alketa. 2010. *Le relazioni bilaterali tra Albania e Italia (1939-1957)*. "
- McFaul, M. 2002. "The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship." *World Politics*, 54 212-244.
- Mearsheimer, J.J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*.
- Mehillaj, Orkida. "Kubicek, P., 1998. 2010. "L'immigrazione albanese in Italia. Profili sociologici e politiche di controllo." *L'altro diritto* 13 .
- Mema, A. 2015. «Disa Aspekte të Opozitarizmit në Shqipëri në Vitet 1920-1924. .» *Studime Historike*, (01-02), 111-134.
- Mema, A. 2013. «FILLIMET E DEMOKRACISË INSTITUCIONALE NË SHQIPËRINË VITET 1920-1921. .» *Studime Historike*, (03-04) 101-128.
- Mema, A. 2023. "Zgjedhjet e para politike në Shqipëri: Prill 1921." *Studime Historike*, 75(3-4) 117–146.
- Mesić, Milan. 1991. "Civilno društvo i postsocijalizam." *Revija za sociologiju* 22, no. 3-4 307-314.
- Misha, J. 2014. *The Balkan Wars and the Struggle for Albanian Identity*. . Cambridge University Press.
- Misha, S. 2010. "The Political Transformation of Albania: A Critical Analysis of the Post-Communist Political System. ." *Journal of Political Science*, 8(3) 50-67.
- Morlino, Leonardo. 1998. *Democracy between consolidation and crisis: Parties, groups, and citizens in Southern Europe*.
- Moyo, D. 2009. "Dead aid: Why aid is not working and how there is a better way for Africa. ." *Macmillan*.
- Musaj, F. 2008. « Sulejman Delvina në zhvillimet politike të viteve 1923-1924.» *Studime Historike*, (01-02) 185-192.
- Mylonas, Harris. 2013. *The politics of nation-building: Making co-nationals, refugees, and minorities*. Cambridge University Press,.
- N. Konica and R. K. Filer. 2009. "Albanian Emigration: Causes and Consequences, ." *South-Eastern Europe Journal of Economics* 1 75–98.
- Naska, Kaliopi. 2000. *"Këshilli Kombëtar 1920* .
- National Democratic Institute and Agora Parliament. 2023. *Assessment of the Albanian Parliament: Strengthening Legislative and Oversight Capacity*. National Democratic Institute (NDI)and Agora Parliament.(NDI).
- NATO. 2023. "Collective Defence and Article 5." . https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_82584.htm.
- Newman, S. 2010. *The Politics of Postanarchism*.

- Nexhipi, Adelina. 2013. "The Polarization of the Political System in Albania and the Problems it Has Caused." *Mediterranean Journal of Social Sciences* 4 (9) 151–157.
- Nitsiakos, Vassilis. 2010. "Nation and Identity in Albania: Albanian Politics and the International Context." *Journal of Southeast European and Black Sea Studies** 10, no. 3: 235-250.
- Noli, F. 1921. *Albania: Its Place in the Sun*. "
- North, D. C. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. . Cambridge University Press.
- O'Brien, Tara Ashley. 2008. *Manufacturing Homogeneity in the Modern Albanian Nation-Building Project*. .
- O'Donnell, G., & Schmitter, P. C. . 1986. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Johns Hopkins University Press.
- O'Donnell G, James S. 1999. *A coming of age: Albania under Enver Hoxha*. New York: Columbia University Press.
- Offe, C. 1996. *Varieties of Transition: The East European and East German Experience*. . MIT Press.
- Omari, Luan. 1998. *Sistemi parlamentar në Shqipëri*". Tiranë.
- Organization for Security and Co-operation in Europe . 2021. *Albania, Parliamentary Elections, 25 April 2021: Final Report*. . OSCE.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. 2017. "(OSCE). *Final Report of the OSCE/ODIHR Election Observation Mission: Albania Parliamentary Elections ." Vienna.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. 2017. *Final Report on Albania's Parliamentary Elections 2017*. Warsaw: Organization for Security and Co-operation in Europe.
- . 1997. *OSCE Presence in Albania to be established*", <https://www.osce.org/presence-in-albania>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. 2023. "Resilience to Undue Influence in Elections: Roundtable Discussions in Albania."
- Organization for Security and Co-operation in Europe. 1997. *Parliamentary Elections, Albania, 29 June 1997: Final Report*.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. 2023. "Strengthening Political Dialogue and Parliamentary Practice in Albania."."
- OSCE/ Office for Democratic Institutions and Human Rights. 2025. "Albania Parliamentary Elections 2025: OSCE/ODIHR Election Observation Report."
- OSCE/ODIHR. 2013. *Republic of Albania. Parliamentary Elections, 23 June 2013. SCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*. OSCE/ODIHR.
- OSCE/ODIHR. . 2015 . *Albania Local Elections 21 June 2015: Final Report* . Office for Democratic Institutions and Human Rights.
- Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons*.
- Owen, Timothy. 1995. *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*. . New York: New York University Pres.
- Pacukaj, Sokol. 2013. "NATO Enlargement and Albania's Path towards the Atlantic Alliance." *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 2, no. 2 423.

- Pano, N. 1997. «The Process of Democratization in Albania.» *East European Quarterly*, 31(3), 303-328.
- Pano, N. 1997. "The Process of Democratization in Albania". In *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*. Cambridge University Press.
- Paoli, Simone. 2018. "Frontiera Sud. L'Italia e la nascita dell'Europa di Schengen. ." *Mondadori Education*, .
- Papathimiu, Sonila. 2012. "The demographic and economic development of Albania during and after the decline of Communist regime (1945-2010)." *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*. 101-118.
- Partia Socialiste . 1991. *Kongresi i 10-të i PPSH: Tiranë, 10-13 qershor 1991: përmbledhje materialesh*. Partia Socialiste.
- Pavlović, Vukašin, Zoran Stojiljković. 2008. *Savremena država*.
- Pearson, O. 2004. *Albania in the Twentieth Century*.
- Pearson, Owen. 2006. "Albania in Occupation and War: From Fascism to Communism 1940–1945".
- Peshkopia, R. 2015. "Conditionality and the EU's Failed Democracy Promotion in Albania." *East European Politics*, 31(2) 245-263.
- . 2015. *Conditional Democratization: The Institutionalization of Electoral Authoritarianism in Post-Communist Albania*. Lexington Books.
- . 2015. *The Institutionalization of Electoral Authoritarianism in Post-Communist Albania: Conditional Democratization: . **. Lexington Books.
- Peshkopia, R. 2015. "The Politics of Transitional Justice in Albania: Between the Past and the Future." *East European Politics & Societies*, 29(1).
- Pettifer, J. 1999. "Albania: The Democratic Deficit in the Post-Communist Period"." *ournal of Southern Europe and the Balkans*, 1(1), 91-97.
- Pettifer, J. 2012. "The New Macedonian Question (Chapter on Albania). ." 154.
- Pieterse, J.N., 1997. "SOCIAL AND POLITICAL CHANGE IN POST-COMMUNIST ALBANIA, THE 1990s (SDoctoral dissertation, Institute of Social Studies)."
- Pipa, A. 1990. *Albanian Stalinism*. East European Monographs.
- Pipa, A.,. 1987. *Stalin and Hoxha: the Master and the Apprentice*.
- Podunavac, Milan. 2010. *Država i demokratija*.
- Poggi, Gianfranco. 1978. *The development of the modern state: A sociological introduction*.
- Poulton, R. 2000. "Albania: From Anarchy to a Stable State?" *Oxford University Press*.
- Prifti, P. 1999. *Albania's Predicament: The End of the Postcommunist Transition*.
- Prifti, P.R. 1978. *Socialist Albania since 1944*. .
- Prifti, Peter R. 1978. *Socialist Albania since 1944: Domestic and Foreign Developments*".
- Przeworski, A. 2010. *Democracy and the Limits of Self-Government*. . Cambridge University Press.
- Puto, A. 2017. "Enver Hoxha's Split from Tito and the Albanian Response to Yugoslavism."." *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(2), 163-181.

- Puto, A. 2011. "Hoxha and the Building of a Totalitarian State in Albania. ." *University of Tirana Press*.
- Puto, A. 2009. "Political Albania (1912-1939): The Difficult Road of the Albanian State Building. ."
- Puto, A. 2012. "The June Revolution and Fan Noli's Democratic Experiment in Albania (1924)." . *Balkan Studies, 50(1), 107–130.*
- Puto, A. 2017. "The Political System in Socialist Albania: A Historical Overview." *Southeast European and Black Sea Studies,*"
- Rakipi, A. 2003. *The Making of Albanian Democracy.*
- Rakipi, Albert. 2006. *Weak states and security.* . Bilkent Universitesi (Turkey),.
- Rama, S. & Schneider, F. . 2019. ""The Shadow Economy in Albania" ." *Springer.*
- Rama, Shinasi. 2020. *The End of Communist Rule in Albania: Political Change and the Role of the Student Movement.*
- Republika, 10 February , p. 2. 1991.
- Republikës Shqiptare Statuti themeltar . 1925.
- Rilindja Demokratike 5 janar, p. 5. 1991.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis.* Cambridge University Press.
- Schmidt, F. 2003. ""Semi-Presidentialism in Post-Communist Europe." *Journal of Communist Studies, 19(3), 28-54.*
- Schmidt, F. 1996. "Albania's Democratic Facade." *Journal of Democracy, 7(3) 118-132.*
- Schmidt, F. 2002. "Albania's Democratic Party: From Opposition to Power"." *East European Politics and Societies.*
- Schmidt, F. 1993. "The 1992 Elections in Albania: The End of Communist Rule". ." *East European Politics and Societies, 7(2) 256-267.*
- Schmidt-Neke, M. 2014. " Entstehung und Entwicklung der politischen Parteien in Albanien 1919–2013." *Böhlau Verlag.*
- Schmidt-Neke, M. 1987. "The Rise and Fall of Albania's Monarchy." *International Journal of Turkish Studies, 3(2) 45–62.*
- Schwandner-Sievers, S. 2001. *"The Albanian Customary Law as a 'Culture of Lawlessness'?"*.
- Schwandner-Sievers, S. 1999. "The Albanian Aporia: The Legitimacy Crisis of the 1997 Rebellion"." *East European Politics & Societies, 13(1), 117-141.*
- . 1999. *The Albanian Aromanians' Awakening.*". East European Quarterly.
- Schwandner-Sievers, S. 2003. "The enactment of 'tradition': Albanian constructions of identity, violence and power in times of crisis. In *Anthropology of violence and conflict .*" *Routledge.* 107-132.
- Schwandner-Sievers, S.,. 2003. "The enactment of 'tradition': Albanian constructions of identity, violence and power in times of crisis. In *Anthropology of violence and conflict .*" *Routledge* 107-132.
- Schwandner-Sievers, Stephanie & Fischer, Bernd J. 2002. *Albanian Identities: Myth and History.*

- Schwartz, A. 1998. "Albania's Pyramid Schemes: Lessons for Transition Economies." *Finance & Development, IMF*.
- Schwartz, T. 2010. *Albania: From Anarchy to a Democracy in the Making*. . Cambridge University Press.
- Sereni, Angelo Piero. 2013. "The Legal Status of Albania." *American Political Science Review*.
- Seton-Watson, H. 1916. *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913*. . London: : Oxford University Press.
- Shahini, Arjan. 2021. *Sullied: The Albanian Student Movement of December 1990. Frontiers in Political Science*.
- Shala, Albana. 2020. *Social and Political Change in Post-Communist Albania, the 1990s*. Academia.
- Share, D. 1987. "Transitions to democracy and transition through transaction." *Comparative Political Studies, 19(4)* 525-548.
- Share, Donald. 1987. "Transitions to democracy and transition through transaction." *Comparative Political Studies 19, no. 4* 525-548.
- Sjöberg, Ö. 1991. "Rural Change and Development in Albania. ." Westview Press.
- Skendi, S. 1967. *The Albanian National Awakening, 1878-1912*. Princeton University Press.
- Smaçi, Etleva. 2023. "DIPLOMACIA USHTARAKE KINEZE NË KUADËR TË MARRËDHËNIEVE SHQIPËRI-KINË: NJË TRAJTESË NGA ARKIVAT SHQIPTARË (1963-1975). Studime Historike 1 .
- . 2023. *Shqipëria në traktatin e Varshavës 1955-1968: mite dhe të vërteta*. UET Press.
- Smith, A. 2011. ""Albania's Path to EU Membership: Challenges and Prospects," European Integration Studies, Bideleux, R., & Jeffries, I. (2007). *The Balkans: A Post-Communist History*." *Routledge. Vol. 5, No. 2* 45-60.
- Socialiste, Partia. 1991. *Kongresi i 10-të i PPSH: Tiranë, 10-13 qershor 1991: përmbledhje materialesh. Tiranë: Partia Socialiste,*.
- Stanković, M., & Krstić, Z. . 2023. „ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА У СВЕТЛУ ИНИЦИЈАТИВЕ" ОТВОРЕНИ БАЛКАН" . ." *Nacionalni interes, 45(2)*.
- Stanovčić, Vojislav. 2005. *Demokratija i vladavina prava*.
- Statuti i Partisë së Punës së Shqipërisë, në "Kongresi i Parë i PPSH", Tiranë, 1950. 1950. Tiranë.
- Stickney, Edith Pierpont. 1926. *Southern Albania or Northern Epirus in European International Affairs, 1912–1923*". Stanford university press.
- Stiglitz, J. E. 2002. "Globalization and Its Discontents. ." *W. W. Norton & Company*.
- Swire, J. 1929. *Albania: The Rise of a Kingdom*.
- Szpala, M. 2014. "Albania's Foreign Policy After the 2013 Elections."
- Tafili, N. 2008. "Consolidation of democracy: Albania. *Journal of Political Inquiry*." 1-13.
- Tamanaha, B.Z. 2004. *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*. . Cambridge University Press.
- Taylor, S. 2012. *Ponzi and pyramid schemes*.
- Thanasi, Edlira, and Joseph Riotto. 2017. ""The spectacular rise and disastrous collapse of a financial scheme: The case of Albania." *Open Journal of Business and Management 5, no. 01* 194.

- The Guardian. 1998. *Albania PM Flees as Mob Storms Office*,. September 14.
<https://www.theguardian.com/world/1998/sep/14/1>.
- Thomassen, Jacques. 1998. "Support for Democratic Values. In Citizens and the State." *Oxford University Press* 383–416.
- Tilly, C. 2007. *Democracy*.
- Trading Economics. 2025. *Albania Exports*. <https://tradingeconomics.com/albania/exports>.
- Transparency International. 2019. "Corruption Perceptions Index 2018: Albania." Berlin.
- Transparency International. 2025. *Corruption Perceptions Index 2024: Albania*. Transparency International.
- Trauner, F.T. 2011. "The EU's Visa Policy towards the Western Balkans: Balancing Security and the EU's 'Soft Power'". Elbasani, A. (2008). "Democratisation and Party Politics in Albania: The Case of the Socialist Party". *Southeast European Politics*, 9(1).
- Trenova, Bashkim. 1990. *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave ne fushen ekonomike ne vitet 1944-1946*. Studime Historike 3.
- Trosic, S. J. & Arnaudov, M. 2023. "Berlin Process and the Open Balkans: Effectiveness, Complementarity and Comparative Advantages in the Process of Regional Integration in the Western Balkans." *Kultura polisa*, 20.
- Trošić, S. J., & Arnaudov, M. 2025. "МОДЕЛИ САРАДЊЕ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ КАО ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ." *Baština*.
- Tucović, Dimitrije. 1914. *Srbija i Albanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije [La Serbie et l'Albanie. Une contribution à la critique de la politique de conquête de la bourgeoisie serbe]*, B. Beograd.
- UNDP. 1998. *Albania Human Development Report*.
- UNHCR. 1997. "Albania: Report on Human Rights and Political Repression. ." *United Nations High Commissioner for Refugees*.
- United Nations. 2002. *Millennium Development Goals Indicators*,. United Nations, .
- USAID. 2005. " Albania Democracy and Governance Assessment. Revised Version." *United States Agency for International Development*.
- Vachudova, M. A. 2005. " Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism." *Oxford University Press*.
- Vachudova, M.A. 2005. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism*. Oxford University Press.
- Van Egeraat, L. 2016. "From Isolation to Integration – Albania's Extraordinary Trajectory of Change."
- Vaughan-Whitehead, D. 1999. "Albania in Crisis: The Predictable Fall of the Shining Star. ." 147.
- Vicke Pollo, S. 1984. "The Establishment of the Albanian Monarchy in 1914." *Albanian Historical Studies*, M. (1999). *The Albanians: A Modern History*. . London:: I.B. Tauris.
- Vickers, M. 1999. *The Albanians: A Modern History*. London: I.B. Tauris.
- Vickers, M., & Pettifer, J. 1997. *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*.

- Vickers, M. & Pettifer, J. . 2007. *The Albanian Question: Reshaping the Balkans*.
- Vlora, E. 1973. «Kujtime 1885-1925. .»
- Von Soest, Christian, and Julia Grauvogel. 2015. "How do non-democratic regimes claim legitimacy? Comparative insights from post-Soviet countries." 6-9.
- Vranić, B., Krstić Davinić, I., Jerinić, J., Božilović, J., & Stevanović, B. 2020. *Demokratija: od teorije do prakse*.
- Vučetić, S. 1996. *Privatizovana država*. Beograd.
- Vullnetari, Julie. 2019. "Albania's Cannabis Kingdom: The Rise and Fall of Lazarat." *Southeast European and Black Sea Studies* 19 (2): 217–234.
- Wallisch, Friedrich. 1931. *Neuland Albanien: Mit 45 Abb. nach Aufnahmen*.
- Walzer, M. 2006. *Just and Unjust Wars*.
- Walzer, M. 2006. *Just and Unjust Wars*.
- Weingast, Barry R. 1997. "The political foundations of democracy and the rule of the law." *American political science review* 91, no. 2 245-263.
- Westad, O. A. 2017. *The Cold War: A World History*. . Basic Books.
- White, S. 1993. *Developments in East European Politics*.
- Whitefield, Stephen. 2005. "Political Culture And Post-Communism, ." *Basingstoke And New York* 3-4.
- Whitehead, L. 1996. *The International Dimensions of Democratization*. . Oxford University Press.
- Whitehead, Laurence. 1986. *International aspects of democratization*.
- World Bank. 2018. *Albania Systematic Country Diagnostic* . World Bank Group.
- World Bank. 2024. *Albania: Country Factsheet*. Washington, D.C: World Bank Group.
- World Bank . 2014. *Albania: Country Opinion Survey FY2014*. Washington, D.C.: World Bank Group.
- . 1996. *Albania: Economic Performance and Prospects*. *World Bank Report*.
- World Bank. 2006. "GDP (current US\$) - Serbia." *World Development Indicators*. Washington, DC: World Bank. . URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2006&locations=RS>.
- . 1992. *Albania - Country assistance evaluation (English)*. *Country Assistance Evaluation (CAE)* Washington, DC.
- World Bank. 2021. *Albania Energy Sector Recovery Project*. World Bank.
- . 1996. *Albania: Poverty and Growth*.
- World Bank. 2018. *Albania: Snapshot, October 2018*. Washington, D.C: World Bank Group.
- World Bank. . 2010. *GDP growth (annual %) - Albania*. " *World Integrated Trade Solution*. Washington, DC: World Bank. . [tps://wits.worldbank.org/countryprofile/en/country/ALB/startyear/2006/endyear/2010/indicator/NY-](https://wits.worldbank.org/countryprofile/en/country/ALB/startyear/2006/endyear/2010/indicator/NY-)
- Xhaferaj, A. 2012. «Struktura dhe Organizimi i Partisë në Shqipërinë post-komuniste: Një studim mbi Partinë Demokratike të Shqipërisë.» *Polis*, (11) 41-59.

- Xhaferaj, Anjeza. 2015. "Media Influence on Political Parties in Albania, ." *Academic Journal of Social Research* 5, no. 2.
- Xhaferaj, Anjeza. 2016. «Sistemi partiak në Shqipëri: struktura dhe organizimi i partive politike 1991-2013.»
- Xhaferi, P. 2017. "The Post-Ottoman Era: A Fresh Start for Bilateral Relations between Albania and Turkey?" *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 9(1).
- Zgjedhjeve, Komisioni Qendror i. 2015. *Zgjedhjet Vendore 2015*. <https://cec.org.al/zgjedhjet-vendore-2015/>.
- Zhelyazkova, Antonina. 2000. "Albanian Identities." International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations . *IMIR* 21 .
- Zickel, R. E., Keefe, E. K., & Iwaskiw, W. R. 1994. "Albania: A country study."
- Zyrtare, Fletorja. 1993. «e Republikës së Shqipërisë Law no. 7561, dated 31 March 1993, in 1993 , no 3.»
- Zyrtare, Gazeta. 1991. «Dekret per krijimin e Këshillit Presidential, Tiranë, 22.2.1991.»
- . 1992. *Ligji mbi organizimin dhe funksionimin e sistemit gjyqesor*".

Биографија аутора

Марко Станковић рођен је у Лесковцу 09. децембра 1995. године. Основну школу завршио је у Сијаринској Бањи, општина Медвеђа. Средњу школу завршио је у Београду 2014. године. Факултет политичких наука, политиколошки смер, уписао је школске 2014/2015. године, а дипломирао је у јулу 2018. године. Следеће 2019. године завршава мастер студије на Факултету организационих наука, Универзитета у Београду. На Факултету организационих наука истиче се на настави и испитима захваљујући радном искуству на менаџерским пословима. Докторске студије на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду уписује 2019. године. Током докторских студија издаје неколико научних радова из области образовања, етничких односа и политичких перспектива. На Факултету за филологију и историју, Универзитета у Тирани завршава програм албанског језика и културе за странце са одличним оценама.

До сада је објавио следеће научне радове:

- Станковић, М. С. (2021). Утицај међународних институција у ери глобализације на образовне системе земаља у развоју. Администрација и јавне политике, 15(1), 49-64.
- Марко, С., & Шкорић, М. ДЕМОКРАТСКИ ПУТ ИНДОНЕЗИЈЕ У XXI ВЕКУ – ИЗГЛЕДИ И ШАНСЕ. Политичка ревија 4/2021.
- Станковић, М., & Крстић, З. (2023). ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА У СВЕТЛУ ИНИЦИЈАТИВЕ "ОТВОРЕНИ БАЛКАН". Национални интерес, 45(2).

Од 2017. године запослен је у предузећу „Телеком Србија“ где обавља послове средњег менаџмента. Током свог студирања успешно је завршио стручну праксу у Канцеларији за Косово и Метохију. На Италијанском институту за културу у Београду научио је италијански језик. Поред албанског, српског и италијанског, течно говори и енглески језик.

Образац 6.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Марко З. Станковић _____

Број индекса _____ 19/2019 _____

Студијски програм _____ Докторске студије политикологије _____

Наслов рада __ Процес изградње државе и демократских институција у пост-социјалистичком периоду у Републици Албанији _____

Ментор _____ редовни проф. др Зоран Крстић _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањења у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду. Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада. Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Образац 7.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Процес изградње државе и демократских институција у пост-социјалистичком периоду у Републици Албанији _____ која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA) (Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1 – Интервју за потребе овог рада са универзитетским професором и шефом Одељења за политичке науке и међународне односе на Универзитету Њу Јорк Тирана (UNYT) др Илир Калемајом (Pir Kalemaj)

Питање 1:

Да ли је демократска консолидација успешно спроведена у Албанији од увођења вишепартијског система 1992. године?

Одговор 1:

Демократска консолидација Албаније била је тешка и наишла је на неколико препрека које су ометале њено учвршћивање. Демократска консолидација у Албанији није успешно спроведена у потпуности. Процес је био спор, непотпун и обележен бројним изазовима који произилазе из комунистичког наслеђа, слабих институција и проблема у политичкој култури. Сматрам да је демократска транзиција остала непотпуна и да се Албанија и даље суочава са значајним изазовима у консолидацији демократских институција и пракси. Специфична политичка култура додатно је оптерећена тешким наслеђем комунистичког изолаторног режима који је Албанији оставио слабе институције и низак ниво поверења грађана у власт.

Питање 2:

Да ли је тип демократије Западне Европе могућ у Албанији и под којим условима?

Одговор 2:

Ако се превазиђу неки предуслови као што је оштро политичко антагонизирање, и ако се до 2030. године, према обостраном обећању албанске владе и Брисела, оствари придруживање Албаније ЕУ, онда да, можемо рећи да можемо доћи до демократске консолидације и завршетка дуге и проблематичне транзиције. Али наравно, то захтева јаке институције, отворенију политичку културу, консензус о демократским правилима игре и веће политичко учешће и репрезентацију грађана.

Питање 3:

Да ли је угњетавање под комунистичким режимом био разлог за насилно рушење поретка 1992. године и формално увођење демократских промена?

Одговор 3:

Да, без сумње, комунистички тоталитарни систем, сличан само Стаљиновом режиму у Совјетском Савезу у целом комунистичком Истоку, допринео је спорој и проблематичној демократизацији Албаније, системској слабости институција и неустостављању одговарајуће политичке културе за подстицање реформи.

Питање 4:

Да ли очекујете да ће Република Албанија постати чланица Европске уније и када?

Одговор 4:

Очекивање је да ће се то догодити 2030. године као најранији рок у најбољем случају, али само ако се актуелна геополитичка ситуација настави. Више него због унутрашњих заслуга, актуелна геополитика са сукобом Русије и Украјине итд., фаворизује Албанију, као

што фаворизује и Црну Гору, Србију и друге земље региона које су заостале на овом путу придруживања Европској унији.

Питање 5:

Да ли су недостатак политичке воље, специфичност политичке културе и лоша економска ситуација главни узроци споре демократизације Албаније?

Одговор 5:

Да, као што сам горе навео, слаба политичка култура и недостатак политичке воље главни су разлози. Што се економије тиче, то је сложеније јер у неким правцима као што су производња или индустријализација, Албанија је у лошијем положају од земаља Западног Балкана, док је у другим правцима као што су туризам и услуге, али и дознаке из иностранства и инострани новчани приливи, у бољем положају.

Питање 6:

Да ли су Геге и Тоске две различите подетничке групе са различитим политичким представницима и интересима?

Одговор 6:

Не, Геге и Тоске су једноставно географска ознака која нема везе са етницитетом или албанском националношћу (исто као што су Италијани југа и севера) и немају различите политичке интересе.

Питање 7:

Да ли је подела албанског друштва на Геге и Тоске основа политичке поларизације?

Одговор 7:

Не, подела на Геге и Тоске је просто мит који нема стварну или чињеничну основу.

Питање 8:

Да ли постоји друштвени консензус о европском путу, или постоје јаки евроскептички таласи?

Одговор 8:

Албанија је међу ретким земљама на континенту која има једногласан политички и друштвени консензус у прилог европском путу. Не постоји ниједан талас или политичка партија која је евроскептична.

Питање 9:

Можете ли описати како друштвена (дез)интеграција утиче на процес демократизације и успостављање поверења у институције?

Одговор 9:

Наравно, то је елемент са доста тежине и недостатак друштвеног капитала утицао је како на друштвени интегритет тако и на формирање институција које нису довољно зреле да одрже улогу контроле и баланса и обуздају ауторитарне тенденције.

Питање 10:

Да ли је иницијатива "Отворени Балкан" побољшала српско-албанске односе и у којој мери?

Одговор 10:

Отворени Балкан је допринео побољшању српско-албанских односа у одређеној мери, преко практичне сарадње и економских користи, али није успео да трансформише основе односа или реши дубоке политичке и историјске поделе. Иницијатива представља први корак ка бољим односима, али не и решење за сложене српско-албанске односе.

Анализа интервјуа са професором др Илир Калемајом (Ilir Kalemaj)

У одговору на прво питање др Калемај указује на спор, дугачак и незивестан пут Републике Албаније ка усвајању демократских вредности, наглашава специфичност албанске политичке културе и утицај слабих институција. Процес демократизације Албаније види као незавршен, наглашавајући да демократска консолидација у Републици Албанији није спроведена у потпуности. Као основни разлог неуспешне демократизације др Калемај види недемократско политичко наслеђе, које је оставио комунистички режим са својим изолаторним политикама, што је проузроковало слабе институције, и још битније низак ниво поверења грађана у исте, са претпоставком развоја корупције, криминала и непотизма. О могућности увођења западноевропског типа демократије у Албанији професор др Калемај питање политичког реваншизма види као највећу препреку, сматрајући да је подршка Европске уније кључна када је у питању демократизација Републике Албаније. Обострано обећање албанске владе и ЕУ дато албанским грађанима је да ће до 2030. године Албанија постати пуноправна чланица, међутим како би се то остварило др Калемај сматра да је неопходно изградити отворенију политичку културу, јаче институције, већи ниво поверења грађана у институције, консензус о правилима демократске конкуренције, веће политичко учешће и репрезентацију грађана.

На питање о репресији комунистичког режима и изолације земље као основног разлога побуне грађана и иницирања почетка демократских промена, др Калемај се слаже са ставом да је комунистичка репресија нанела велику штету албанским демократским капацитетима и да су комунисти најодговорнији за изградњу недемократског наслеђа и демократски неразвијене политичке културе албанског друштва.

Улазак Републике Албаније у Европску унију др Калемај види могућим до обећаног рока, тачније до 2030. године само уколико се актуелна геополитичка ситуација настави или погорша, што би погодновало земљама чланицама на путу напретка ка пуноправном чланству у Европској унији. Наглашава да напредак Албаније на путу ка Европској унији није узрок спроведених и успешних унутрашњих реформи, већ је рећ о утицајима глобалних политичких изазова Европске уније. Албанија споро напредује и спроводи реформе и поред већ дугог периода демократизације неопходно је и даље унапређивати институције по угледу на оне у земљама ЕУ.

Дугачак, напоран и јако спор процес придруживања Републике Албаније Европској унији проузрокован је по речима др Калемаја недостатком политичке воље за спровођење демократских реформи до краја, као и специфичностима политичке културе која би требало ускладити са оном у земљама чланицама Европске уније. Са друге стране, када су у питању економски потенцијали Албаније, важно је навести да се привреда Албаније значајно разликује од привреда осталих земаља у региону које претендују на чланство у Европској унији. Највећа разлика налази се производњи и индустријализацији која није довољно развијена у Албанији, и постоје значајне разлике са земљама у региону и Албаније. Док

сектори туризма и услуга у Републици Албанији имају значајно већи удео у економији, као и дознаке из иностранства и инострани новчани приливи. По ставу др Калемаја Албанија има специфични економски систем заснован на услугама и туризму, и ту је управо шанса за унапређење привреде, док са друге стране истиче лош положај албанске привреде у секторима производње, као и нижи степен индустријализације земље.

Занимљивост одговора на питања поделе албанског народа на субетничке индетитете у Републици Албанији, оличених у поделама на Геге и Тоске, налази се у оштрој негацији различитости ових субетничких индетитета од стране професора др Калемаја. Подела и различитост политичких интереса Гега и Тоска не постоји, као што не постоји ни разлика међу Италијанима на северу и југу Италије, наводи професор др Калемај. За разлику од свих осталих испитаника др Калемај једини у потпуности негира политичке и културолошке разлике Гега и Тоска, наводећи да оне престављају само мит и политичку манипулацију албанским националним индетитетом. Такође, негира да језичке и културолошке разлике Гега и Тоска имају ваљану основу неопходну за другачији развој политичке профилизиције ова два субетничка индетитета. За професора др Калемаја албанско друштво се не дели на Геге и Тоске у политичком смислу, већ представља један заједнички политички простор.

Др Калемај наводи да је Република Албанија једна од ретких земаља у Европи која има једногласни политички и друштвени консензус у прилог европском путу. Наводи да не постоји политичка партија која критикује европски пут Албаније, и да су сви грађани у земљи за приступање Европској унији и напредак на путу усвајања демократских вредности. На питање о важности друштвене интеграције на процес демократизације и успостављања поверења у институције, др Калемај наводи да је недостатак друштвеног капитала услед дугог периода изолације утицао на изградњу друштвеног интегритета, а самим тим и формирање институција које нису довољно зреле да контролишу и спрече ауторитарне тенденције политичких елита у Републици Албанији. Из одговора др Калемаја увиђа се недостатак албанског друштва да успостави контролу над политичким представницима услед слабе политичке културе и недовољне партиципације грађана у политичким процесима.

Иницијатива „Отворени Балкан“ по речима др Калемаја јесте допринела остварењу практичних економских интереса и побољшала је економске везе, и у целини српско-албанске односе, међутим није могла да разреши дубоке политичке и историјске поделе, ова иницијатива је први корак ка побољшању односа, али са недовољним капацитетом за разрешење сложених српско-албанских односа.

Прилог 2 – Интервју за потребе овог рада са извршним директором Европског покрета у Албанији Гледис Ђипалием (Gledis Gjipali)

Питање 1:

Да ли је демократска консолидација успешно спроведена у Албанији од увођења вишестраначког система 1992. године?

Одговор 1:

Дакле, постоји неколико елемената који су важни за разматрање у вези са овим питањем. Свакако, пре свега је важно да је развој демократије дошао на стабилан и континуиран начин, не онако како су се неки надали да ће бити бржи и бољи, а реалност је показала да та очекивања нису била реална због чињенице да демократска консолидација захтева дуже време и да ово долази као последица институција, културе, друштва, спољних дешавања, било у региону или у Европи.

Дакле, постоје неки аспекти који указују на део консолидације демократије. Из тог разлога, Албанија је имала континуиране проблеме, како у првим годинама након пада

комунистичког режима, тако и касније због чињенице да је јачање институција посао који је у току, у суштини рад у току, јер постоје многи аспекти демократије који се морају развијати, пре свега у друштву, и сматрам да је ово и највећа препрека, јер је током дужег периода Албанија била тоталитарни систем, али и као последица недостатка демократског искуства чак и пре Другог светског рата, које је било краткотрајно, што доводи до тога да демократски систем има проблема у својој примени, како у друштву и институцијама, тако и у политичким странкама, и ово се види ако погледамо ротацију политичких елита у Албанији, али и сличне појаве које се виде и у приватном сектору, рецимо или у академији. Такође је ту и улога институција, која је веома важна за њихову консолидацију, а која је такође проблематична, јер начин на који се институције доживљавају су и даље фокусиране на начин њиховог вођења од стране појединаца.

И ово доводи до тога да су институције углавном склоне да зависе од појединаца који их воде, од њиховог избора, пре него од демократских стандарда, демократске етике, рада и функционисања институција, поштовања закона, што је проблематично, као што је то случај у региону и шире, или чак и негде и за земље источне, централне Европе, које су такође имале тоталитарне системе, и што се примећује у пракси такође у процесу придруживања Европској унији који су показале сличне проблеме. Дакле, реч је о широј ситуацији, не само о ситуацији у Албанији, али сматрам да је у Албанији то још наглашеније због недовољно развијене демократске културе и тоталитарног режима, који је био међу најстрожим у целој Европи.

Питање 2:

Да ли је европски тип западноевропске демократије могућ у Албанији и под којим условима?

Одговор 2:

Сматрам да је могуће, али ово је изазов који целокупно албанско друштво у Албанији има, да ли је главни модел који следимо већ 30 година управо западноевропски. Свакако, из искуства, примећујемо да не постоји јединствени и прилагођен модел који може апсолутно да се спроведе. Разуме се да на сваки модел који се спроводи утичу и специфичности земље и глобална политика. Дакле, могуће је спровести овај модел са одређеним компромисима и у једном дужем временском периоду. Овај модел демократије је управао онај који све циљамо да спроведемо уз изградњу независних институција.

Питање 3:

Да ли очекујете да Република Албанија постане чланица Европске уније и када?

Одговор 3:

Да, наравно, очекујемо да постанемо чланица Европске уније, још од 1990. године и од пада тоталираног система и првих студентских протеста против режима постоји велика подршка европском путу која није опала независно од времена које је прошло. Добра вест за Албанију је креирање посебног и прилагођеног плана за развој институција који ће омогућити чланство у ЕУ. Када је питање које је тешко просудити, свакако је тренутно позитивна ситуација у вези са европским интеграцијама. Шансе су веће него икада, дакле да се постигне чланство до 2030. године, рецимо како је то већ циљ албанске владе и институција, али и Европска унија је рекла да ћемо тежити да будемо спремни до 2030. године, ако и ви будете спремни и испунили услове. Дакле, ако наставимо овим темпом, то може бити могућ датум. Европска унија се често мења, има много земаља чланица, које могу променити став према Албанији или чак блокирати процес, тако да ствар није тако фиксна као што је некада била, рецимо у претходним проширењима Европске уније.

Питање 4:

Да ли су недостатак политичке воље, специфичност политичке културе и лоша економска ситуација главни узроци споре демократизације Албаније?

Одговор 4:

Има много разлога, али два бих издвојио. Један је спровођење домаћег задатка од стране Албаније који подразумева демократизацију, оснажење институција и спровођење реформи за успостављање европског стандарда, што иде јако споро и није приоритетизовано као што је често наглашавано у јавном простору. Ове реформе су успорене услед унутрашње политичке поларизације и борбе за власт међу најснажнијим партијама у земљи, које су жртвовале процес демократизације зарад освајања власти. Други разлог је везан за Европску унију и њену спремност за нове чланице. Као што знамо у прошлој декади било је јасније да проширење неће бити могуће све до отпочињања рата у Украјини, што је сигурно утицало на успорење реформи у земљама које су покренуле приступне преговоре да постигну одговарајући ниво развоја институција.

Питање 5:

Да ли мислите да Албанија напредује на путу европских интеграција?

Одговор 5:

Да, у целини Албанија иде напред нарочито у последњим годинама. Процес је убрзани због унутрашње политичке стабилности и става чланица да је потребна снажнија и извеснија европска визија интеграција. Реформе које споводи земља су убрзане са реалним резултатима.

Питање 6:

Који је допринос Републике Албаније бољим односима међу суседима?

Одговор 6:

Ово је једна од области у којој су ЕУ и партнери увек позитивно оцењивали Албанију. Иако Балкан носи наслеђе конфликта, а неки од њих су замрзнути, ризик од њиховог понављања је мањи него некада. Албанија, свесна значаја албанског фактора у суседним земљама, има конструктивну улогу и не подстиче конфликте, већ делује као пријатељски актер у региону и према Европи. Сматрам да је овај приступ позитиван елемент албанске спољне политике који доприноси и напретку у европским интеграцијама.

Питање 7:

Да ли албанске институције имају потребне капацитете за спровођење реформи неопходних за чланство у ЕУ?

Одговор 7:

Ово је релативно питање, као и сам одговор на њега. Ако се питање постави у овом тренутку да ли албанске институције имају капацитет, онда је одговор негативан. Иако је у одређеним областима реформи постигнут значајан напредак, у другим је и даље неопходно јачање капацитета и континуирана подршка реформском процесу. Дакле, тренутни одговор је не, међутим, сасвим је извесно да албанске институције могу достићи потребан ниво како би спровеле све реформе неопходне за чланство у Европској унији.

Ово нас води ка следећем, логичном питању: када ће то бити могуће? Веома је тешко дати прецизну временску одредницу, али могу се уочити позитивни помак и континуиран напредак у последњим годинама. Сведоци смо да ове реформе имају своју цену, како на

економском, тако и на политичком плану. Њихово спровођење није лако, али ако Албанија настави овим темпом и смером, у будућности ће моћи да их успешно имплементира и изгради способне институције, оспособљене да функционишу и бране демократско друштво.

Питање 8:

Да ли постоји друштвени консензус о европском путу или постоје јаке евроскептичне струје?

Одговор 8:

Не постоје евроскептичне струје у Албанији. Ово остаје истина упркос дугом процесу придружења. Још од 1990-их, Албанци су веровали да ће евроинтеграције бити брзе и да ћемо се ускоро придружити Европској унији. Међутим, како су бројке показале, реч је о дуготрајном процесу реформи како албанских институција, тако и са стране ЕУ – процесу који чак ни након спроведених реформи не гарантује пуно чланство.

Без обзира на ово, евроскептицизам и даље није присутан. Тачније, не постоји ниједна политичка партија, ни у парламенту ни ван њега, која се противи евроинтеграцијама. На заједничким панелима, сви политички субјекти су се више пута сложили да европски пут Албаније нема алтернативу. Чак и више од 90% политичких субјеката активно подржава процес придруживања Европској унији.

Питање 9:

Можете ли описати како друштвена (дез)интеграција утиче на процес демократизације и успостављања поверења у институције?

Одговор 9:

Поверење у институције је од суштинске важности, али према разноврсним анкетама, оно код грађана опада. Разлози су вишеструки, реформе се одуговлаче, а друштво је уморно од њихове неефикасности. Саме реформе су уз то и веома скупе, захтевају дуг и напоран рад целокупног друштва. Све ово довело је до губитка поверења у домаће институције.

Парадоксално, грађани Албаније често имају веће поверење у европске и светске институције, иако су управо домаће институције оне које најдиректније утичу на њихов свакодневни живот. Овај феномен вероватно има корене у комунистичком периоду и тоталитарном режиму, када су се државне институције поистовећивале са владајућом партијом. Падом тог система, срушило се и поверење у институције. Нажалост, тај се процес наставио и у последњим годинама, јер су се интереси владајуће партије често преплитали са активностима институција, што је изазвало додатан пад поверења јавности.

Питање 10:

Да ли је иницијатива „Отворени Балкан“ побољшала српско-албанске односе и у којој мери?

Одговор 10:

На институционалном нивоу, сматрам да је овај однос имао позитиван утицај, нарочито кроз контакте између Министарства правде и Министарства унутрашњих послова. Међусобна интеракција званичника омогућила је креирање позитивних иницијатива упркос постојећем скептицизму. Такође, значајно је олакшана економска интеграција и сарадња. Свеукупно, бележи се напредак у развоју бољих односа, што може бити од користи за европске

интеграције обе земље. Са друге стране, иако је економска сарадња побољшана за обе земље, и даље је неопходно радити на политичком повезивању у региону.

Анализа интервјуа са извршним директором Европског покрета у Албанији Гледис Ђипалием (Gledis Gjipali)

На питање о успешности спроведене демократске консолидације у Републици Албанији Ђипали одмах одбацује идеју о брзој и лакој транзицији. Његова анализа заснива се на премиси да је демократија више од самих избора, да је то дубок друштвени и институционални процес.

Ђипали истиче два кључна историјска фактора који отежавају развој демократске културе у Албанији. Први је дугачак и строги тоталитаризам, Албанија је имала један од најбруталнијих и најизолованијих комунистичких режима у Европи под Енвером Хоџом. Овај период је трајно обликовао менталитет и искоренио појмове грађанских слобода и политичког плурализма, каже Гледис Ђипали. Такође, проблем види у недостатку демократског искуства, чак и пре Другог светског рата, када је Албанија имала веома ограничено демократско искуство. Гледис Ђипали закључује да је Албанија почела демократску консолидацију са много дубљим демократским дефицитом од многих својих суседа.

Ђипали описује непотпуну институционализацију кроз призму понашања институција и поједнаца, и закључује да институције у Албанији не функционишу на основу утврђених демократских стандарда, процедура и етике. Уместо тога, њихов рад и легитимност зависе од појединаца који их воде. То значи да је владавина закона често потчињена владавини појединца.

Ова персонализација власти води ка нестабилности јер политика и функционисање институција зависе о тренутној вољи појединца, а не о правилима игре, као и слабој провери и контроли власти. Институције не делују као независни чувари, већ као продужетак воље моћних појединаца. Такође, персонализација власти води ка корупцији и непотизму. Такви системи су подложни злоупотреби јер недостају механизми одговорности. Ђипали помиње проблем ротације политичких елита. У зрелим демократијама, долазак нових људи на власт доноси свеже идеје и спречава концентрацију моћи. У Албанији, исти кругови људи (или њихови блиски сарадници) често остају на власти, што омета друштвену и политичку обнову. Ђипали примећује и да се овај феномен не види само у политици, већ и у привреди и академији, што указује на дубоко укоренењу структуру моћи и приступ ресурсима. Ђипали паметно смешта албанске проблеме у шири контекст, наглашава да су проблеми јачања институција и изградње демократске културе рад у току за цео регион и многе земље источне и централне Европе. По Ђипалиу процес европских интеграција открио је сличне проблеме у многим земљама кандидатима, попут слабост правосуђа, корупције и утицаја појединаца на институције. Албанија, дакле, није изолована, већ је део ширег посткомунистичког обрасца.

По Ђипалиу главни изазов није изградња институција, већ промена начина размишљања појединаца и политичких представника како би се успоставило поштовање закона, етике јавне службе и поверење грађана у институције. Због дубљег тоталитарног наслеђа и мањег демократског искуства, изазови су у Албанији наглашенији и тежи за превазилажење него код неких других земаља. Коначно, Ђипали указује на симбиозу историјских, културних и институционалних фактора који чине албанско демократско путовање спорије и болније, али истиче да је то део тежег регионалног процеса изградње државе на рушевинама тоталитарних система. На питање о могућности увођења западноевропског типа демократије у Албанији, Гледис Ђипали експлицитно потврђује да је западноевропски модел демократије циљ ка коме Албанија тежи. Међутим, он одмах одбацује идеју да постоји јединствени и прилагођен модел који може апсолутно да се спроведе. Овде се супротставља наивном уверењу да се демократија може просто копирати и налепити. Он

признаје да свака земља има своје специфичности (историја, култура, друштвени контекст) које обликују како ће се модел применити. Ђипали идентификује два кључна фактора који утичу на то како се демократски модел спроводи. Први фактор су унутрашњи фактори као што су историјско наслеђе, политичка култура, економски услови, друштвене норме. Ови елементи чине да апстрактни модел мора да се прилагоди локалној стварности. Други фактор су геополитичке прилике, захтеви међународних организација (као што је ЕУ), економске кризе и други глобални догађаји. Демократска консолидација се не одвија у вакууму по речима Ђипалиа. Када говори о примени западноевропског модела демократије, Ђипали каже да примена модела неће бити савршена. Биће потребно праксе прављење компромиса и прилагођавање како би се модел уклопио у локалне услове. Ово имплицира да ће резултат можда бити хибрид између идеалног типа и локалне реалности. Коначно, Ђипали закључује да је демократија у Албанији могућа, али да је то сложени пројекат изградње државе који захтева пажљиво планирање и дуг рок за реализацију. На питање о томе да ли очекује да ће Албанија постати чланица Европске уније, Ђипали наводи да грађани у Албанији очекују чланство у Европској унији још од 1990. године. И ово позиционира европске интеграције не као тренутни политички пројекат, већ као национални стремљење које је преживело транзицију и деценије. Истиче да је велика подршка европском путу није опала. Ово је кључно јер даје легитимитет и одрживост процесу, показујући да је он ванредно политички консензусан по ставу Ђипалиа. Он истиче да се Европска унија често мења. То значи да правила и политичке воље могу да еволуирају током времена. Такође помиње могућност да земље чланице могу променити став према Албанији или чак блокирати процес и успорити процес придруживања. Ђипали верује у циљ да до 2030. године Албанија може постати чланица ЕУ, али га посматра као динамичну циљну линију, а не као фиксни датум. Његов оптимизам је изражен у приоритизирању демократских реформи, а његов опрез произилази из реалне политике ЕУ.

Као разлог успорене демократизације Албаније, Ђипали наводи да је домаћи задатак (демократизација, јачање институција, реформе) који Албанија има недовршен и није приоритизован као што се тврди у јавности, и указује на јаз између реторике и стварних дела владајућих структура. Главни узрок застоја демократизације Албаније је унутрашња политичка поларизација и борба за власт међу најснажнијим партијама. Ђипали сматра да су политичке странке жртвовале процес демократизације зарад освајања власти. Према Ђипалиу, највећа препрека долази изнутра. Политичке елите нису вољне да превазиђу своје сукобе ради јединственог циља, што ефективно саботира процес реформи. Са друге стране, Ђипали истиче да је рат у Украјини променио геополитичку рачуницу и поново активирао питање проширења ЕУ. Међутим, указује на парадокс да је рат покренуо приступне преговоре за земље као што је Албанија (позитиван утицај), али исто тако рат је претходно успорио реформе у тим земљама јер је одсуство перспективе чланства умањило притисак за промене. Ђипалиева анализа генијално повезује два фактора када је у питању демократизација Албаније. Први фактор је присуство ЕУ као покретача демократских промена, односно када је перспектива чланства јака и веродостојна (као после рата у Украјини), ово присуство делује као моћан стимуланс за спровођење реформи у земљама кандидатима, а други фактор односи се на одсуство ЕУ као оправдање домаћих политичких елита за застој, онда када је перспектива чланства далека или нејасна (као у претходној деценији), домаће политичке елите је користе као изговор да успоре или занемаре реформе, окрећући се унутрашњој борби за моћ. Међутим, Ђипали истиче да чак и када ЕУ поново заигра, као сада, утицај година застоја и укорењена политичка култура поларизације и даље представљају огромну препреку.

Ђипали сматра да Албанија има историјску прилику коју је отворио рат у Украјини, али да је њена способност да је искористи угрожена хроничном политичком болешћу, односно политичком поларизацијом која жртвује национални интерес на олтару партијских сукоба.

Ћипали као кључни фактор убрзања интеграција Републике Албаније у Европску унију наводи неопходност развоја унутрашње политичке стабилности. Такође, сугерише да је дошло до неке врсте политичког консензуса или да је једна политичка снага успела да обезбеди довољно стабилну већину да спроведе реформе. Стабилност је омогућила фокус на дугорочне циљеве, а не на свакодневну борбу за власт, алудирајући на одговорност Социјалистичке партије Албаније која чини актуелну власт за спровођење свих реформи зарад постизања пуноправног чланства у ЕУ.

Ћипали сматра да је Албанија напредовала на путу усвајања демократских вредности, али истиче и опасности са којима се процес демократизације суочава, наводећи да је неопходно успоставити политичку стабилност, зауставити политичку поларизацију, искористити повољни геополитички моментум за Албанију и елиминисати унутрашњу борбу за власт. Албанија по речима Ћипалиа напредује, али недовољно брзо и уз неизвесну будућност у којој ће унутрашња политичка ситуација и геополитичка околност битно утицати на могућност придруживања земље Европској унији.

На питање о процени капацитета институција за спровођење демократских реформи зарад уласка у ЕУ, Ћипали истиче да тренутни капацитети албанских институција нису довољни за спровођење реформи неопходних за чланство у ЕУ. Иако постоји напредак у неким областима, у другим је потребно јачање капацитета и континуирана подршка. У овом моменту тренутни одговор је не, али постоји јасна увереност да Албанија може да достигне потребан ниво капацитета институција у будућности. Нема прецизне временске одреднице када би то могло да се догоди, али се уочава континуиран напредак и позитиван помак. Уколико се задржи тренутни темпо и смер, Република Албанија ће у будућности моћи да успешно имплементира реформе. Ћипали истиче да у Албанији нема евроскептицизма, односно да упркос дугом и тешком процесу приступања, у албанској политичкој сцени и друштву не постоји значајни покрет или идеологија која се противи чланству у ЕУ. Ћипали истиче да су Албанци након 1990-их имали велика очекивања и веровали у брзо приступање ЕУ. Тај оптимизам је сусрео стварност дуготрајних и сложених реформи, како унутар Албаније (изградња институција) тако и са стране ЕУ (политички процес). Он чак наглашава да ни успешно спроведене реформе не гарантују чланство, указујући на политичку природу одлука ЕУ. Да би поткрепио своју главну тврдњу о непостојању евроскептицизма у Републици Албанији, Ћипали наводи да не постоји ниједна политичка партија (ни у парламенту ни ван њега) која се званично противи евроинтеграцијама, да се сви политички субјекти слажу да европски пут Албаније нема алтернативу, као и да више од 90% политичких субјеката активно подржава процес придруживања Европској унији. Албанија је, према његовим речима, беспоговорно и једногласно усмерена ка Европској унији. Овај консензус је изузетак у региону где евроскептицизам у другим земљама (нпр. Србија, Црна Гора, Северна Македонија) има виднијег политичког гласника. Иако је процес био спорији и тежи него што се очекивало, то није изазвало реакцију одбацивања циља (чланства у ЕУ), већ је можда ојачало опредељење да се испуне услови. Фрустрација је усмерена на спорост процеса, а не на сам циљ.

Гледис Ћипали представља Албанију као земљу непотпуне, али непоколебљиве европске оријентације. Његов аргумент је да албанска политичка класа и, према томе, јавно мњење које она представља, виде будућност земље искључиво у оквиру Европске уније, упркос свим изазовима и несигурностима које дуготрајни процес приступања доноси.

На питање значаја регионалних иницијатива зарад повољшања српко-албанских односа Гледис Ћипали јасно истиче да је иницијатива „Отворени Балкан“ имала непосредне, мерљиве позитивне ефекте. Посебно по питању спровођења правде и унутрашњих послова кроз сарадњу министарстава Србије и Албаније. Ово су осетљиве области где је поверење од виталног значаја, а „Отворени Балкан“ је омогућио директан контакт и сарадњу званичника. Такође, повећана је економска интеграција ових земаља. Ћипали наглашава да је овај аспект значајно олакшан. Овде се говори о практичним ограничењима као што су царине,

ограничењима у кретању робе и услуга, што директно доприноси економијама обе земље. Ћипали се односи према овој иницијативи као према прагматичном алату, а не политичком циљу. Он наглашава његове практичне добити (економске, институционалне) и његову улогу као катализатора унапређења односа на нивоу техничке сарадње. Међутим, он остаје свестан његових ограничења и јасно види његову службену улогу у оквиру ширег, стратешког циља Албаније, чланства у Европској унији. Његов тон је стручан, реалистичан и лишен емоционалне или идеолошке оптерећености која често карактерише дискусије о овој иницијативи.

Гледис Ћипали развој будућих српско-албанских односа види у светлу развоја демократије у Србији и Албанији, са нагласком неопходности спровођења демократских реформи и усвајања демократских вредности. Сматра да Република Албанија има историјску шансу да постане нова чланица Европске уније и да је у претходних неколико деценија од пада комунистичког система земља напредовала, али да је тај напредак недовољан и да је потребно изградити широки политички консензус о спречавању политика реваншизма које земљу одаљавају од ЕУ, и омогућити већу партиципацију грађана у овим процесима, како би се изградило поверење у институције и бржи напредак ка демократији.

Прилог 3 – Интервју за потребе овог рада са албанским новинарем и преводиоцем Бен Андоњем (Ben Andoni)

Питање 1:

Да ли је демократска консолидација успешно спроведена у Албанији од увођења вишестраначког система 1992. године?

Одговор 1:

Оно што Албанци виде сада, три деценије након пада комунизма, јесте да демократија заиста иде споро у односу на очекивања грађана. Година 1990. означила је почетак захтева грађана упућених политичким субјектима за изградњом Албаније као делом Европе. У суштини, 2025. године Албанија је и даље далеко од Европе, иако јој је обећано да ће 2030. ући у Европски унију. Истина је да су покренуте одређене реформе и формално је започет процес демократизације. Међутим, промена из социјалистичко-комунистичког система у демократски систем напредује веома споро. Институције не само да нису подигле ниво реформи на очекивани демократски ниво, већ је од свих реформи најзначајнија она у области правосуђа, које је и даље неефикасно и споро.

Судска кашњења у правном решавању конфликта око власништва проузроковала су, у периоду после пада комунизма, више кривичних дела и убистава него што их је било за читавих 50 година комунистичке владавине. Албанија, са друге стране, одржава слободне изборе, али није испунила европске стандарде, како то констатују и међународне институције. Тачно је да има одређеног напретка, међутим, ретки су случајеви да владајуће партије честитају победницима на легитимним изборима. Процес реформе администрације је бирократизован и ослабљен, па као такав није ефикасан у решавању проблема грађана.

Ово су неке од главних одлика неспроведене демократске консолидације. Оно што је важно истаћи јесте да је већина политичких лидера била повезана са некадашњом Комунистичком партијом. То се односи и на лидера највеће опозиционе странке, Демократске партије, Салија Беришу, и на актуелног премијера Едија Раму, који је био члан Централног комитета Комунистичке партије. Готово сви политички лидери који данас делују у политици имали су везе са бившом комунистичком партијом и њеним наслеђем. Управо због тога је праћење и оцењивање политике додатно отежано. У свом четвртм мандату, Еди Рама, имајући у виду евроинтеграције, тежи да исправи грешке из времена Комунистичке партије.

Многи аналитичари су разочарани у целокупни процес евроинтеграција и на њега гледају са дозом скептицизма, нарочито на приступање Албаније Европској унији.

Питање 2:

Да ли је комунистичко наслеђе једног тоталитарног режима једна од највеће препреке демократизације Републике Албаније?

Одговор 2:

Што се тиче албанског менталитета, може се рећи да је Албанија постала независна држава 1912. године, а занимљиво је да је проглашење независности ишло у корак са идеализацијом земље и изградњом државе, без претходно утемељених друштвених основа јасног идентитета грађана, односно Албанаца. Веома је значајно што је један од највећих албанских песника, родољуба, политичара и књижевника, Ђерђ Фишта (Gjergj Fishta), рекао: „Завршили смо велики посао изградњом Албаније, сада нас чека још тежи посао — да изградимо Албанце. Албанско схватање државе и нације се разноврсно развијало до доласка комунизма. Међутим, са комунизмом је преовладао став да се Албанија и албански народ граде на темељима класне борбе и под диктатуром пролетаријата. Све се одвијало у том правцу, и током педесетак година Албанци су се, рецимо, готово утопили у идеји комунизма. Током тог периода, образовани су у убеђењу да су сви остали њихови противници, према којима се треба супротставити, а то наслеђе је присутно и данас. Данашња опозиција у Албанији актуелног премијера види као непријатеља албанске нације. Бесмисленост и непријатељски став политичких субјеката у Албанији огледа се и у аутоматском оспоравању исправности свих потеза друге стране, чак и када су у питању витални национални интереси, те је веома тешко наћи заједнички језик. Комунистичко наслеђе оставило је дубоке трагове, створивши политичку и друштвену климу подела међу Албанцима. Такво стање за последицу има дубоко друштвено расуло и политичку поларизацију, где се политички противници представљају као непријатељи.

Питање 3:

Да ли постоји веза између разлика Гега и Тоска са политичком поларизацијом коју су креирале Демократска и Социјалистичка партија Албаније?

Одговор 3:

Ове разлике се често одбацују као мит или неутемељене, међутим, у суштини постоје јасне разлике између Гега на северу и Тоска на југу. Река Шкумбин представља симболичну, а и антрополошку границу између ове две групе. Одређене студије указују да је порекло албанског становништва са севера и југа различито. У суштини, ова граница је прилично јасна, али се у већини случајева политички или идеолошки негира. Југ Албаније био је под дуготрајним хеленским утицајем, док је север био изложен утицајима Италије, Ватикана и Аустроугарске. На северозападу Албаније, све до Драча, живе албански католици. На североистоку становништво је помешано, са заступљеношћу муслимана и католика, док је у средњој Албанији становништво углавном помешано између муслимана и православаца. На југу, пак, доминира православно становништво.

Османско царство је значајно пореметило равнотежу у Албанији, како у религијском, тако и у политичком смислу. Од тада па надаље, траје унутрашња борба између Гега и Тоска за доминацију над албанским политичким простором. У доба комунизма, Енвер Хоџа је своју борбу започео на простору између Валоне, Ђирокастре и Корче, односно на југу Албаније, где је већинско православно становништво показивало већу склоност ка комунистичкој идеологији од осталих делова земље. Комунизам је најјаче упориште имао управо на југу, што су комунисти искористили да наметну културолошку и политичку доминацију Тоска. На северу земље, међу католичким становништвом, забележен је најјачи отпор комунизму. Исто

тако, на североистоку, са већинским муслиманским становништвом, постојао је јак отпор како комунистима, тако и доминацији Тоска, што комунисти током своје владавине нису заборавили и били су посебно оштри према становништву ових крајева.

Отпор комунистичком режиму био је најизраженији на северу, међу Гегама, одакле и данас Демократска партија црпи највећу подршку, захваљујући политичком дискурсу борбе против наследника комуниста, којег отеловљује Социјалистичка партија. Линија реке Шкумбин представља простор који културолошки и језички уједињује Албанце, будући да је ту подједнако присутан утицај и Гега и Тоска. Управо ове одлике комунисти су узели у обзир када су формулисали стандардни албански језик и званичну културну политику. Чињеница је да албанским културним и политичким простором данас више доминирају елементи узети из културе Тоски.

Питање 4:

Шта мислите о напретку Републике Албаније на европском путу?

Одговор 4:

Албанија има много посла на свом европском путу. Најважније реформе, како у области судства, тако и у образовању, још увек нису спроведене. Пропале су две образовне реформе: једна у време Салија Берише, када су осниване приватне образовне институције које су фалсификовале дипломе уз пуну легитимацију плагијата на приватним универзитетима. Верујем да је Албанија једна од земаља са највећом подршком јавности евроинтеграцијама, где грађани искрено желе чланство у Европској унији. Међутим, реалност је сасвим другачија. Чини се да је чланство ипак на дугом штапу, осим ако се не покрену и спроведу заједничке регионалне реформе међу земљама кандидатима на Балкану, које би заједно могле да постану нове чланице Европске уније.

Анализа интервјуа са албанским новинарем Бен Андонијем (Ben Andoni)

У одговору на питање о демократској консолидацији у Албанији, Бен Андони даје критичку, песимистичну и структурирану анализу која наглашава да је процес демократизације био непотпуно и далеко испод очекивања, Андони јасно тврди да је демократска консолидација неспроведена. Он не оспорава да је процес започет, али инсистира да је он био неефикасан и да се Албанија налази далеко од циља. Он истиче јаз између првобитних очекивања грађана из 1990-их и треме треме стварности три деценије касније. Албанија је и даље далеко од Европе – ова реченица сумира осећај разочарења. Андони идентификује правосуђе као најкритичнији неуспех. Он не тврди само да је судство споро, већ да је његова неефикасност директно довела до озбиљних последица: повећања кривичних дела и убистава у посткомунистичком периоду у поређењу са 50 година комунизма. Ово је његов најјачи аргумент о стварној људској цени лоше демократске консолидације.

Андони указује да Албанија одржава слободне изборе, али наглашава да они не испуњавају европске стандарде. Као кључни показатељ недостатка демократске културе наводи одбијање владајућих партија да признају пораз на легитимним изборима. Процес реформе државне управе описао је као бирократизован и ослабљен, што значи да институције не раде у интересу грађана. По питању албанских институција, Андони не види проблем само у институцијама, већ и у људима који њима управљају. Он наводи да су и актуелни премијер Еди Рама и вођа опозиције Сали Бериша били део старије комунистичке структуре (члан Централног комитета, односно повезан са партијом). Ова ротација исте елите онемогућава дубљу, суштинску промену и отежава праћење и оцењивање политике. Имплицира се да стари менталитет и мреже интереса опстају и подривају демократске реформе.

Бен Андони нуди наратив о незавршеној транзицији и елитном континуитету. Његов поглед је реалистичан и суров. Он не верује да је Албанија у суштини постала функционална демократија, упркос формалним обележјима система. Његова анализа указује на то да су корупција правосуђа, бирократска инерција и опстанак исте политичке класе из комунистичког периода спречили праву консолидацију демократије.

Демократска консолидација у Републици Албанији није завршена, док владајуће политичке елите настављају са унутрашњом борбом за власт и коче демократске реформе. Андони наводи и да на власт у Албанији од пада комунизма долазе исте политичке елите са сличним политичким наративима и обећањима грађана, међутим уз дуге и непрегледне процесе демократизације које нису извесне и не гарантују улазак Републике Албаније у Европску унију. На питање о утицају комунистичког наслеђа као препреке демократизације Републике Албаније, Бен Андони даје дубинску и песимистичну анализу утицаја комунистичког наслеђа на албанску демократизацију. Андони не започиње директно комунизмом, већ истиче дубљи историјски проблем: у виду непотпуне изградње националног идентитета. Он наглашава да је проглашење независности 1912. било праћено идеализацијом земље, али без утемељених друштвених основа јасног идентитета грађана. Користећи се цитатом Ђерђа Фиште (*Gjergj Fishta*) „Завршили смо велики посао изградњом Албаније, сада нас чека још тежи посао — да изградимо Албанце, Андони наводи да је питање колективног идентитета дубоко и претходи комунистичком периоду. Овде Андони сугерише да је Албанија ушла у комунизам као држава са већ недовршеним националним идентитетом. Андони тврди да је комунизам преузео и изопачио процес изградње нације. На место националног идентитета, комунизам је поставио класну борбу и диктатуру пролетаријата.

Најоштрија тачка Андонијеве анализе је како се то комунистичко наслеђе манифестује данас. Он не говори о институцијама, већ о политичкој култури. Андони констатује да опозиција актуелног премијера види као непријатеља албанске нације, што је директна паралела са комунистичком реториком о непријатељима народа. Андони описује савремену политичку сцену окруженом бесмисленом нетрпељивошћу, где се аутоматски оспоравају чак и витални национални интереси ако их предложи супротна страна. Ово он представља као директан производ комунистичког наслеђа подела. Закључује да је због тога веома тешко наћи заједнички језик. Закључује да су дубоки трагови комунизма створили климу подела. Коначни резултат је дубоко друштвено расуло и политичка поларизација. За Бена Андонија, комунистичко наслеђе јесте једна од највећих препреки демократизацији Албаније, али он ту тврдњу смешта у још шири историјски контекст.

Његов аргумент није само да је комунизам оставио слабе институције, већ да је дубоко изопачио политичку културу и колективни менталитет. Проблем није само у томе што су институције лоше, већ у томе што грађани и политичари делују у оквиру наслеђеног обрасца који све политичке разлике претвара у егзистенцијалне сукобе и непријатељства. Демократија, која се заснива на компромису, толеранцији и прихватању пораза, не може да цвета у таквом окружењу. Његова анализа објашњава зашто је политичка поларизација у Албанији тако дубока и отпорна на промену.

Најважније питање постављено Бен Андониу је питање политичке поларизације и друштвени дезинтеграције на основама културолошки разлика Гега и Тоска, за разлику од осталих испитаника, Андони даје отворенији и опсежнији одговор. Андони уводи своју тезу одбацујући уобичајено мишљење. Ове разлике се често одбацују као мит или неутемељене, међутим, у суштини постоје јасне разлике. Он негира да су ове поделе застареле или небитне, уместо тога, представља их као фундаменталну структуру албанског друштва, са симболичном

и антрополошком границом, реком Шкумбин. Андони се не зауставља на етничкој категоризацији, већ нуди дубљу анализу разлога зашто ове разлике постоје. Андони наводи утицај различитих цивилизација на Геге и Тоске. Андони наводи да је југ је био под хеленским утицајем, а север под утицајем Италије, Ватикана и Аустроугарске. Ово је створило различите културолошке и менталне матрице. Он детаљно описује верску географију, што је кључно за разумевање идентитета. Па тако додаје да на северозападу живе католици, на североистоку подељено становништво муслиманске и католичке вероисповести, у централној Албанији живи подељено становништво муслиманске и православне вероисповести, на југу већинско становништво православне вероисповести. Андони такође наводи да овај верски мозаик није само духовна, већ и културна и политичка одредница. Андони наводи Османско царство као кључног актера који је значајно пореметио равнотежу на религиозном и политичком плану. Он уводи идеју о унутрашњој борби за доминацију која траје од тада па надаље. Овде он поставља тему да су политичке борбе у Албанији, у суштини, и борбе за културолошку хегемонију. Андони објашњава како се комунистички режим укачио на ове постојеће поделе и институционализовао их. Истиче да је Енвер Хоџа започео борбу на југу, где је православно становништво било склоније комунизму. Ово је комунистима омогућило да наметну културолошку и политичку доминацију Тоска и да је на северу, посебно међу католицима и муслиманима североистока, забележен најјачи отпор комунизму. Комунисти су били посебно оштри према овим северним регијама Албаније, што је створило дубоко укореењено сећање на прогон. Андони директно повезује ову историјску подлогу са садашњошћу. Демократска партија црпи највећу подршку са севера међу Гегама. Њен политички дискурс је борба против наследника комуниста, што резонира са историјским отпором севера према режиму који су доминирали Тоски. Социјалистичка партија је наследник комунистичке партије, која је имала упориште на југу. Њена доминација у културном и политичком простору представља континуиран утицај елемената културе Тоска. Бен Андони закључује да постоји јака, нераскидива и историјски условљена веза између поделе на Геге и Тоске и политичке поларизације. Дакле, савремена политичка поларизација по мишљењу Бен Андониа није само идеолошка између демократа и социјалиста, већ је дубље, етно-културолошка и историјска. Борба за власт је у исто време и борба за доминацију једног културолошког идентитета над другим.

Бен Андони даје веома критички и реалистичан преглед напретка Албаније на европском путу, који карактерише дубока разлика између жеље грађана и политичке стварности. Андони одмах поставља тежак тон, тврдећи да најважније реформе у судству и образовању још увек нису спроведене. Он се посебно задржава на пропалости образовних реформи. Наводи да су пропале две реформе, што указује на системски проблем и немогућност да се извуку лекције из прошлости. Конкретно оптужује период Салија Берише (лидера Демократске партије) за легитимизацију корупције у образовању, односно фалсификовање диплома и пуну легитимацију плагијата. Ово приказује образовање не као јавну службу, већ као механизам за одржавање моћи и стварање привилегија. По питању подршке грађана европским интеграцијама, Бен Андони истиче да Албанија има највећу подршку јавности евроинтеграцијама и да грађани искрено желе чланство. Међутим, он наглашава да је реалност сасвим другачија. Овај јаз сугерише да политичка класа није у стању да испуни жеље свог народа због корупције, неефикасности или недостатка воље. Андони сматра да је неопходно развијати регионалне иницијативе које ће помоћи земљама у региону да се приближе европским стандардима, а самим тим и уласку у Европску унију.

Прилог 4 – Интервју за потребе овог рада са извршним директором Института за политичке студије Албаније и бившим политичким саветником бивших председника Републике Албаније Бамир Топиа (Bamir Topi) и Алфред Моисиу (Alfred Moisiu) професором др Африм Краснићием (Afrim Krasniqi)

Питање 1:

Да ли је демократска консолидација успешно спроведена у Албанији од увођења вишестраначког система 1992. године?

Одговор 1:

Иако Албанија нема дубоку демократску традицију већ наслеђе ауторитарног режима који ју је изоловао, њен партијски систем се стабилизовао кроз двопартизам. Две највеће странке доминирају политичким животом. Тако да можемо рећи да је Албанија једина земља на Западном Балкану у којој су две партије преживеле све изборне циклусе и опстале као највећи конкуренти за власт. Иако има одређеног напретка, он је недовољан, те се у земљи може говорити о дефициту функционалне демократије.

Питање 2:

Да ли су политике реваншизма успориле напредак Републике Албаније на путу демократизације земље, и у којој мери?

Одговор 2:

Занимљиво је да Албанија за разлику од других земаља у окружењу попут Црне Горе, Босне и Херцеговине, Северне Македоније, и Србије нема отворених регионалних конфликта нити оних заснованих на припадности различитим религијама, односно не постоји основа за велики политички конфликт. Такође, није било ни рата у Албанији, попут оних вођених на териотрији бивше Југославије. Имајући у виду све ово, јасно је да политичка поларизација у Албанији конструисана на основу недостатка политичке културе и недемократског политичког наслеђа из прошлости. Ово наслеђе из доба комунизма подразумева означавање политичког противника не као конкуренцију него као непријатеља. Међутим, мислим да једна паметна политика дијалога и компромиса међу политичким елитама може отклонити недостатке из прошлости и прекинути традицију непријатељског обрачуна међу политичким партијама. Док са друге стране, уколико се настави политика реваншизма изгубиће се историјска шанса за интеграцију са Европом и продужити рокови за приступање Европској унији. Тако да су сви кораци за приступање Европској унији успорени и јако закаснили у односу на могућности коју има наша земља.

Питање 3:

Да ли су албанско друштво и његове културолошке специфичности у супротности са демократским вредностима?

Одговор 3:

Мислим да не, имајући у виду да је развој албанског друштва био под утицајем медитеранске културе, сличне оној на југу Италије, Шпаније или Грчке, тако да мислим да албанско друштво не носи вредности различите од демократских, нити да би демократија била немогућа у Албаније, већ је реч о политичким концептима. Грађани Албаније у великој мери, тачније преко 90 процената подржавају европске интеграције и увођење демократских вредности. Међутим, стање у земљи је такво да су очекивања грађана усмерена ка апсолутној неопходности креирања велике улоге државе у спровођењу демократизације, међутим у демократији држава неће имати велику улогу, нити ће моћни појединци преузимати

одговорност и доносити одлуке за усвајање демократских вредности, већ би то требало да буду сви грађани. Дакле, грађани верују да демократија коегзистира са суверинитетом и индетитетом државе, док демократски процеси у великој мери зависе од геополитичких процеса и подршке међународних организација. Ове лоше интерпретације успориле су демократске реформе и процес интеграција у Европску унију.

На пример, уколико би данас спровели анкету међу грађанима о томе шта мисле о радикалним реформама у последњој деценији 20. века, убрзаним приватизацијама и увођењем слободног тржишта, већина би се изјаснила да су ове реформе биле успорене и строго контролисане, док су исте анкете спровођене током трајања ових реформи над истом популацијом показивале велику подршку грађана њиховом спровођењу. За ове грешке грађани криве политичке елите, не схватајући улогу коју носи сваки грађанин у демократском друштву и процесу демократизације. Слично је и са осталим друштвима у региону који кривицу проналазе код других а не код себе, тако да ми имамо осећај преживљавамо, а не да живимо.

Питање 4:

Да ли је могуће спровести западноевропски тип демократије у Албанији, и под којим условима?

Одговор 4:

Мислим да би то била утопија за Албанију, да се угледа на западноевропски тип демократије у потпуности, да га преслика из два разлога. Прво све земље на Балкану, укључујући и Албанију су показале да увоз модела западноевропског типа демократије који није у складу са традицијом није од користи. Требало би имати у виду да је Албанија 45 година живела под диктатуром и да је већ 35 година у демократској транзицији, и да је данас након овог периода лакше успоставити демократске вредности него на почетку деведестетих година 20. века када није било тржишне економије, концепта индивидуалних слобода, нити политичких, и верских слобода нити оних елемената који нису изостајали у бишој Југославији, као што су недостајали у Албанији.

Дакле, Албанија би требало да убрза кораке ка остварењу демократских вредности у потпуности и чланства у Европској унији. Међутим, не можемо очекивати да успоставимо западноевропски тим демократије и стигнемо Немачку, и остале западне демократије, јер оне непрестано напредују и нас не чекају, већ настављају даљи напредак. Тако да би требало успоставити консензус о томе које су то вредности и критеријуми Европске уније којој би наша земља требало да се прикључи.

Питање 5:

Да ли је пад комунизма поделио албанско друштво на два супростављена дела која се политички позиционирају према припадности Демократској и Социјалистичкој партији Албаније?

Одговор 5:

Да то је истина, мислим да да, и то на јасан начин јер индетитет наших политичких снага није оријентисан лево или десно као што је случај у другим државама, већ у односу на њихов прокомунистички и антикомунистички став. На симболични начин лидери деснице су бивши комунсти који заговарју антикомунизам, док су лидери левице оријентисани на комунистичким основама.

Албанија представља посебан случај, јер у време комунизма није било руских трупа нити других страних држава, већ су државна диктатура, државна безбедност и репресивни органи били албански, а жртве албански грађани. Овакво наслеђе дели албанце на симпатизере

комуниста и оне који себе виде као жртве комунизма. И у смислу политичке манипулације, лево оријентисане странке промовишу комунистичке симболе у сврху добијања гласова, док лево оријентисане партије промовишу и буде улогу жртве у оном делу бирача који су антикомунистички оријентисани, такође зарад добијања гласова. У Албанији је закаснила дебата о комунистичком наслеђу, и оно представља препреку даљој демократизацији и изградњи демократских вредности, већ политичке партије користе комунистичко наслеђе као сопствену индентификацију или негацију. Расправа о политичком наслеђу комунизма дели албанско друштво и поспешују је политичке партије зарад добијања подршке грађана.

Питање 6:

Да ли су Геге и Тоске две посебне субетничке групе у Албанији са различитим политичким интересима и политичким представницима?

Одговор 6:

Да, али у моменту када политичке партије из прагматичних разлога користе ове разлике. Док са друге стране има примера који негирају ову тврдњу попут примера Демократске партије Албаније која своју главну базу гласача има на северу, која је имала највећу подршку и у Валони и Корчи, једним од највећих градова на југу Албаније. И у току политичке борбе за гласове, Демократска партија Албаније није успела да добије значајнију подршку на југу земље, док је Социјалистичка партија успела да у одређеним северним зонама придобије значајан број симпатизера. Међутим, главни град Тирана је ујединио албанско друштво, тако да данас не постоји реална основа подела Геге и Тоска по политичкој припадности, већ се она вештачки оживљава у сврху политичке манипулације и придобијања подршке гласача од стране одређених политичких партија.

Питање 7:

Зашто одређене партије у Албанији на свим изборима након увођења вишепартизма освајају највећи број гласова искључиво на северу, а друге на југу, конкретније зашто Социјалистичка партија осваја већину гласова у изборним зонама насељеним Тоскама, а Демократска партија у оним изборним зонама насељеним Гегема?

Одговор 7:

Мислим да је одговор и у изборном систему и изборним зонама који сегментирају доминантне партије. Међутим било је примера да десница освоји највише гласова у Валони, а левица у Скадру, те ова претпоставка не би била баш исправна. Такође, одговор на ово питање налази се и у изборном понашању бирача, где на северу махом становништво католичке вероисповести због лошег искуства са комунистичким властима пружа подршку десници, док је становништво југа Албаније које је било привилеговано у доба комунизма, нарочито по питању службовања у органима одбране и безбедности приврженије левици.

Оно што гради изглед подељеног друштва јесте злоупотреба изборног понашања бирача, а не чињеница разлике међу Гегема и Тоскама. Тако да су много утицајнији остали фактори за добијање гласова на овим територијама у односу на поменуто поделу.

Питање 8:

Који су основни разлози дубоке политичке поларизације између Социјалистичке и Демократске партије Албаније, и како ова политичка поларизације утиче на демократске реформе?

Одговор 8:

Разлог ове политичке поларизације налази се у одсуству демократије унутар ових партија. Уместо да се развија унутрашња дебата и демократичност партија, прихваћен је концепт политичке персонификације и јаког лидерства, које уз одсутност унутарстраначке демократије проузрокује политичку поларизацију и дефинисање једностраних политичких интереса, избегавајући политички плурализам и слободу мисли и ширења другачијих идеја које су у супротности са ставовима најчешће малог броја личности лидера у партијама.

Политичку поларизацију могуће је елиминисати само уколико постоји системско решење против ауторитарног поступања унутар партија.

Питање 9:

Да ли су недостатак политичке воље, специфичност политичке културе и лоша економска ситуација главни узроци неуспешне демократизације Албаније?

Одговор 9:

Мислим да је одговор у политичком менталитету, тачније индетификацији политичке партије као државе у време комунизма. Такође, у питању је и економски систем Албаније, који је дуго био затворен и који и данас представља један од најмањих економија у региону, који није имао довољно искуства са конкуренцијом споља. Реч је и о губитку политичког индетитета, иако је већина политичких партија проевропски оријентисана у складу са подршком грађана европском путу, што је добра вест, постоји бојаз услед одсуства дебате о европском путу, готово једнообразно се иде тим путем, ниједна партија не критикује Европску унију нити иницира дебате о европским интеграцијама. Не постоје ни дебате о бенефитима и цени уласка у Европску унију, нити дебата о односима са земљама у региону, нити технолошкој и индустријској развијености земље. На тај начин у одсуству дебата о политичком индетитету и најзначајнијим темама за свако демократско друштво, оставља се простор политичким манипулацијама и популистичким политикама, што проузрокује и миграције становништва које одбија да живи у демократској држави без демократије, тачније у демократији без демократа.

Питање 10:

Да ли можете да опишете како друштвена интеграција утиче на процес демократизације и успостављање поверења у институције?

Одговор 10:

Проблем је у локално доступној демократији за грађане, на локалном нивоу, где не постоји значај и утицај мишљења грађана о одређеним темама које се исказује на анкетама, иницијативама и слично. Потребно је демократију успоставити на свим нивоима и хоризонтално и вертикално, и спустити је са централног на локални ниво, једино је тако могуће одржати поверење грађана у демократске институције.

Анализа интервјуа са професором др Африм Краснићем (Afrim Krasniqi)

На питање о демократској консолидацији Републике Албаније, Краснићи почиње наглашавањем тешког почетног положаја Албаније, истичући наслеђе ауторитарног режима и изолацију као основне разлоге успорене демократизације. За партијски систем каже да се стабилизовао у двопартијски. Представља Албанију као једину земљу на Западном Балкану где су две исте партије опстале кроз све изборне циклусе и настављају да буду главни конкуренти. Ово указује на одређени ниво институционалне стабилности и предвидљивости који недостаје неким суседима. Краснићи наводи да Албанија има формалне атрибуте

демократије кроз вишестраначје, редовне изборе, две главне партије. Међутим, ова демократија не функционише правилно или у пуном капацитету. Дефицит албанске демократије огледа се по анализи професора др Краснићија у слабости институција правосуђа и јавне управе, непоштовању правила игре након избора кроз оспоравање резултата избора, корупцију, неадекватну заштиту људских права и ограничену улогу грађана у доношењу одлука. Краснићи истиче да је напредак Албаније на путу демократизације недовољан и посматра демократску консолидацију Албаније као непотпуни и нефункционални процес. Стабилност постоји, али квалитет спроведених реформи не, Албанија је успела да створи стабилан двопартијски систем који је опстао, што је изузетак у региону. Ова стабилност није синоним за зrelu демократију, чињеница да се две партије смеђују на власти не значи да је демократија дубока или функционална. Главни проблем је функционалност. Највећи изазов није опстанак система, већ његова способност да ефикасно служи грађанима, поштује правило права и обезбеди квалитетан живот, тачније све оно што чини суштину функционалне демократије.

Др Краснићи наводи да Албанија има оквир демократије, али да садржај тог оквира још увек није испуњен. Политички реваншизам у Републици Албанији, професор др Краснићи види као озбиљан проблем на плану унутрашње стабилизације земље и напретка на путу ка чланству у ЕУ, међутим указује и на одсуство отворених сукоба. Такође наводи и да за разлику од суседних земаља, Албанија нема етничке, регионалне или религијске сукобе који би угрожавали њен интегритет. Истиче да Албанија није прошла кроз рат као земље бивше Југославије и наглашава да Албанија, имајући повољније почетне услове, не би смела да има изговоре за споро напредовање на путу демократске консолидације.

Краснићи сматра да политичка поларизација у Албанији није органска (као што су етнички сукоби у региону), већ је вештачки створена. Узроци ове поларизацију су недостатак политичке културе и недемократско политичко наслеђе из прошлости. Наводи кључни елемент комунистичког наслеђа који успорава демократизацију земље у сматрању политичког противника непријатељем, а не конкурентом. Ово објашњава дубину и отровност политичких односа. Професор др Африм Краснићи сматра да политика реваншизма представља главну унутрашњу препреку демократизацији и евроинтеграцијама Албаније, иако земља нема спољне препреке као њени суседи. На питање о супротности вредности албанског друштва са демократским Краснићи одбацује идеју да су албанско друштво и демократија супротстављени. Он Албанију смешта у исти културни круг као јужна Италија, Шпанија или Грчка, земље које су утемељиле демократију. Тиме негира наратив да албанска култура носи вредности које су инхерентно против демократских. Као доказ наводи да преко 90% грађана подржава евроинтеграције и демократске вредности. Проблем, дакле, није у одбијању демократије од стране народа. Грађани очекују да држава буде главни актер у спровођењу демократизације. Међутим, Краснићи истиче да је у демократији улога државе ограничена, а не апсолутна. Грађани верују да се демократија спроводи одозго, док они имају пасивну улогу. Краснићи се супротставља овоме и сматра да би то требало да буду сви грађани. Грађани грешком сматрају да демократија коегзистира са апсолутним државним суверенитетом, не схватајући да је она условљена геополитичким процесима и међународним стандардима, у овом случају стандардима Европске уније, наводи професор др Краснићи. Наводи занимљивости промена у албанском јавном мњењу кроз пример анкета које би данас биле спроведене, где би се по његовом ставу већина грађана изјаснила да су приватизације и увођење тржишне економије биле успорене и непотребно строго контролисане од стране државе крајем 20. века, док би исте анкете које су спроведене тих последњих година 20. века показивале велику подршку државним институцијама да строго контролишу процес приватизације и увођења тржишне економија. Грађани криве политичке елите за све проблеме, не схватајући улогу коју носи сваки грађанин. Друштво је у стању пасивног преживљавања, где се чека да неко други, конкретније држава или ЕУ реши проблеме, уместо да друштво активно делује и преузима одговорност за изградњу демократије. Африм Краснићи сматра да

албанско друштво није супротно демократским вредностима, већ да пати од дубоког и структурног погрешног тумачења демократије. Албанци желе демократију и припадају културном кругу где је она изводљива.

Главна препрека је ментални модел који демократију види као нешто што се спроводи државном активношћу, а не као жив, активан систем где су грађани примарни носиоци. Овај погрешан модел води ка пасивности грађана и пребацивању свих неуспеха на политичке елите, што онемогућава праву демократску консолидацију. Ово погрешно схватање успорава демократске реформе и процес интеграција, одржавајући друштво у стању преживљавања. На питања политичке поларизације у Албанији, Краснићи одговара да политички идентитети нису оријентисани на економске или социјалне политике (као у другим државама), већ искључиво у односу на њихов прокомунистички и антикомунистички став. Он истиче кључни парадокс, да су лидери деснице бивши комунисти који заговарају антикомунизам. Ово открива дубоко циничну природу политичке трансформације где су се многи бивши чланови режима репозиционирали као борци против истог. За разлику од других земаља Источног блока, у Албанији није било руских трупа. Репресија је била искључиво домаћег, албанског карактера. Ово чини сукоб интимнијим и болнијим, јер су жртве и прогонитељи били сународници. Ово заострава поделу на симпатизере комуниста и оне који се виде као жртве комунизма. Комунистичко наслеђе се види као препрека, а не идентификација. Уместо да се то наслеђе превазиђе, оно представља препреку даљој демократизацији. Партије користе комунистичко наслеђе не као тему за размишљање, већ као сопствену идентификацију или негацију. Њихов идентитет се дефинише кроз или против комунизма, а не кроз визију будућности. Политичке партије активно поспешују поделу друштва како би обезбедиле подршку. Африм Краснићи сматра да је албанско друштво заробљено у историјском замку који су политичке елите саме створиле и који намерно одржавају. Друштво је подељено на оне који тумаче прошлост као репресију и оне који је тумаче као легитиман историјски период. Они систематски манипулишу овом поделом и користе је за мобилизацију гласача, уместо да је превазиђу. Цела политичка сцена окренута је прошлости, а не будућности. Идентитети се граде на основу онога против кога се боре, а не онога за што залажу. Све док се не реши питање комунистичког наслеђа кроз искрену и отворену дебату, Албанија неће моћи да напредује у изградњи зреле демократије.

Као узроке дубоке политичке поларизације у Албанији професор др Краснићи наводи одсуство демократије унутар политичких партија. Он идентификује култ личности као кључни механизам којим се гуши унутрашња демократија. Власт се концентрише у рукама једне или малог броја личности. Ако се унутар партија не толеришу различите идеје, онда се не може очекивати да ће се у ширем друштву толерисати различити политички програм. По мишљењу професора др Краснића партије вођене једном вољом и једним ставом нису флексибилне за преговоре и компромис, што је основ функционалне демократије. Африм Краснићи сматра да је дубока политичка поларизација у Албанији директан резултат ауторитарних структура власти унутар саме Демократске и Социјалистичке партије. Док партије буду ауторитарне у својој структури, оне ће производити ауторитарну политичку културу на националном нивоу и ометати демократске реформе. Једини начин да се елиминише поларизација је кроз системска решења која ограниче ауторитарно понашање унутар партија.

Упитан да објасни разлоге неуспешне демократске консолидације у Републици Албанији, професор др Краснићи наводи да је одговор у погрешном схватању односа партије и државе, које има корене из комунистичког периода. У менталном моделу албанских политичара, држава није заједничка институција свих грађана, већ особина и територија којом владајућа партија располаже. Власт се не види као јавна служба, већ као плен. Иако се комунистички систем променио, овај фундаментални однос према власти остао је исти. За албанску економију истиче да Албанија има једну од најмањих економија у региону, која дуго није била изложена спољној конкуренцији. Ово ствара економски амбијент који није

подстицајан за отворену и конкурентну политичку сцену. Недостатак албанског политичког простора види у одсуству дебате о европском путу Албаније, иако је већина пратија дефинисало своје политике према ставовима грађана о чланству у ЕУ, потребно је водити друштвену дебату о бенефитима и цени приступа земље ЕУ, наводи Краснићи. Демократију у Републици Албанији дефинише као демократију без демократа. Албанија има формалне институције демократије попут избора, али нема демократску културу, демократски менталитет код елита, нити активне грађане који би је чинили живом. То је шупља демократија. Африм Краснићи сматра да је неуспех демократизације Албаније последица троструког проблема у виду комунистичког менталитета елита, непотпуне економске транзиције и, што је најважније, потпуног недостатка идејне дебате која би обликовала прави политички идентитет. На питање о друштвеној интеграцији и њеној повезаности са процесима демократизације, Краснићи одговара да је проблем у томе да је демократија у Албанији непотпуна и неефикасна на нивоу где грађани живе свој свакодневни живот. Грађани формално имају приступ демократским каналима кроз анкете и иницијативе, али тај приступ није ефикасан. Најважније је његово опажање да не постоји значај и утицај мишљења грађана. Другим речима, грађани се консултују, али њихови гласови не утичу на коначне одлуке. Ово ствара осећај бесмисла и беспомоћности. Као решење види функционисање демократије од најнижег нивоа у виду општине до највишег нивоа у виду централне владе. Наводи да демократски принципи морају да се примењују у свим секторима друштва и свим државним институцијама. Заговара децентрализацију и јачање локалне самоуправе. Демократија мора да буде донета грађанима, тамо где могу директно да доживе њену ефикасност. Африм Краснићи сматра да је поверење у институције изгубљено зато што демократија не функционише на локалном нивоу, што је једино место где грађани могу да је директно доживе. Постоји јаз између формалних демократских процедура и стварног утицаја грађана, посебно на локалном нивоу. Овај јаз уништава поверење. Демократија мора да се спусти на локални ниво кроз децентрализацију и ојачање локалне самоуправе. Она мора да буде вертикално и хоризонтално интегрисана. Функционална локална демократија је неопходан предуслов за изградњу поверења у државне институције. Грађани верују институцијама када виде да оне раде за њих, а то се најбоље види у локалној заједници.

Прилог 5 – Интервју за потребе овог рада са албанским новинарем и аналитичарем Ментор Кикијом (Mentor Kikia)

Питање 1:

Да ли је демократска консолидација успешно спроведена у Албанији од увођења вишепартијског система 1992. године?

Одговор 1:

Демократизација је континуиран процес. Ако упоредимо Албанију из 1992. године, када је по први пут на власт дошла некомунистичка политичка снага, са данашњом Албанијом, несумњиво су се догодиле веома велике промене. Али Албанија и даље остаје хибридна демократија. Политички избори никада не добијају позитивну оцену, како од унутрашњих политичких чинилаца, тако и од међународних посматрача. Непостојање стабилног изборног закона и његове честе промене показатељ су недостатка стабилизације фер политичке трке, као једног од најзначајнијих индикатора нивоа демократије. Уложени су озбиљни напори за учвршћивање институција и њиховог независног деловања, али опет постоје мешања, утицаји, власти једних у друге.

Питање 2:

Да ли је тип демократије Западне Европе могућ у Албанији и под којим условима?

Одговор 2:

Демократија није намештај који се купује, или производи по наруџбини у фабрици. Она се може прилагодити, и напори запада (углавном САД) јасно су пропали у неким земљама Блиског истока или Северне Африке да инсталирају демократију по наруџбини, по свом моделу. Албанија, без икакве сумње, није у таквим условима. Али, као и свако друштво, и она има своје историјске, културолошке, политичке, социо-економске специфичности које отежавају прилагођавање политичког и економског модела, ма колико он успешан био доказан у другим земљама. Албанија, њена политичка класа и грађани, осећали су блискост са Сједињеним Државама због многих историјских околности. Стално се позивамо на америчке моделе или искуства када желимо да правимо поређења. Али америчка демократија је још даља од нас него сам амерички континент. Док за ЕУ, не мислим да постоји одређени или спроводљив модел. Сам Брисел је изузетно бирократска администрација. То је како да кажем, да, да бисте видели да ли је време лепо или ружно, не гурнете главу кроз прозор да погледате, већ тражите да то потврде стручњаци кроз студије и мониториншке извештаје о времену. Ово је можда и због тога што различите западне земље имају различите приступе. Једно је Француска, друго Немачка или Велика Британија, друго демократска нестабилност Италије и друго социјалдемократија Скандинаваца.

Питање 3:

Да ли је притисак комунистичког режима разлог за насилно свргавање поретка 1992. године и формално увођење демократских промена?

Одговор 3:

Албанија је била најизолованија земља у периоду комунизма, 1945-1991. Појмови недостатак слободе, притисак, диктатура, беда, примењени су у најбруталнијем облику. И овакво континуирано насиље је фабриковало, производило, стереотип човека, створило покорног човека, али истовремено и срећног у својој покорности и беди. Након што је уништен слој интелектуалаца и политичких противника, након што је затворен свако ко је мислио да није срећан, други нису ни помислили да се могу побунити. То је и разлог зашто је Албанија била последња земља на Истоку која се ослободила комунистичке диктатуре. Албанија је била у некаквом стању збуњености када је схватила да треба да се ослободи комунизма.

Питање 4:

Да ли очекујете да ће Република Албанија постати чланица Европске уније и када?

Одговор 4:

Албанске тежње за укључивање у европске организације почеле су одмах након што је изашла из комунистичке летаргије или коме, а ЕУ је најциљанија станица. Албанци су веома ентузијастични да се то мора догодити. Влада је одредила рок који је 2030. година, а у Бриселу је политичка подршка јача него икада за то. Али чланство није ствар жеље, већ ствар могућности. А могућност је повезана са испуњавањем услова. Албанија је отворила скоро сва поглавља, напредујући више од било које земље у региону која тежи чланству у ЕУ. Али њихово затварање захтева много рада, и практично мислим да ако бирократе у Бриселу не буду правили олакшице из геостратешких разлога, тешко да ће се овај циљ остварити у овом року.

Питање 5:

Да ли су недостатак политичке воље, специфичности политичке културе и лоша економска ситуација главни узроци спорог демократизовања Албаније?

Одговор 5:

Мислим да постоји много фактора који утичу да демократски процеси иду овим темпом. Политичка воља није изостала ни са једне стране, али мислим да велики утицај има недостатак политичке културе. Као што рекох, Албанија је била ужасно изолована земља, готово кавез. Демократију су преузели да спроведу управо они који су водили или били део система диктатуре. Чак и оно што је постигнуто, мислим да је допринос изузетне помоћи партнерских земаља, углавном Сједињених Држава и неких земаља ЕУ.

Економска ситуација је такође важан фактор који утиче. У друштву где људи рачунају свакодневну храну, демократија, слобода медија, слобода избора итд., су луксуз. Због економског стања албанско друштво је ушло у драматичан процес емиграције свог најактивнијег дела. Данас 45% становништва који стално борави у земљи су пензионери. Али, морамо знати да жељу за демократијом и снагу да је створе имају млади, а не стари.

Питање 6:

Да ли су Геге и Тоске две различите субетничке групе са различитим политичким представницима и интересима?

Одговор 6:

Верска припадност никада није била фактор конфликта у Албанији. У време диктатуре постојала је тенденција да насиље буде агресивније према католицима са севера него према православнима или муслиманима. Данас то не постоји. Исто тако, ни подела на Геге и Тоске не представља политичку поделу. Постоји одређени политички непотизам, када су демократе на челу са Беришом биле на власти било је више службеника са севера, а када су социјалисти на челу са Фатосом Наном или Едијем Рамом били на власти, тада их је било више са југа земље, али тренутно то не видим као проблем.

Политичари у Албанији се не деле на Геге и Тоске, или на муслимане и хришћане, већ на корумпиране и поштене.

Питање 7:

Који је допринос Републике Албаније у бољим односима међу суседима?

Одговор 7:

Због распрострањености Албанаца у четири земље региона, у Албанији, Србији, Северној Македонији и Црној Гори, њихова улога је апсолутно важна. Албанија, као средиште ове нације, одиграла је изузетно позитивну улогу у том правцу. Мислим да је много жртвовала да би била фактор мира са Србијом, стварајући због тога веома хладан званични однос са привременим институцијама самоуправе у Приштини. Утицала је на подршку албанској политичкој класи у Македонији, која је тамо постала важан државотворни и владин чинилац. Желео бих да ови кораци и ова атмосфера буду трајни и да нису производ личних односа између одговарајућих вођа.

Питање 8:

На који начин је ауторитарно наслеђе Енвера Хоџе утицало на данашњу албанску политичку културу?

Одговор 8:

Преко четрдесет и пет година притиска, елиминисање интелектуалне класе и генетска модификација која је учињена људима у политичком и идеолошком аспекту, произвела је политички испражњено друштво 1990. године. Када је комунизам пао широм

Европе, у Албанији није било дисидентских политичара. Једноставни људи нису имали појма шта је демократија. Били су лишени сваке врсте информација. Било је само неколико скромних покушаја реакције против диктатуре (спонтани протести), али нису успели да се претворе у револуцију.

Након стрељања пара Чаушеску (децембар 1989.) у Политичком бироу ППСШ-а (комунистичка партија која је водила земљу у диктатури), није било сна. Чак могу да кажем да је почетком 1990. године сама диктатура оркестрирала свој пад на контролисан начин.

Ја браним идеју да Албанија није збацила комунизам као друге земље источне и средње Европе. Ми смо га модификовали. Партија која је водила 45 година диктатуру, променила је име и поново остала најважнији политички актер у земљи. Комунистички вођа Рамиз Алија изабран је за председника након првих вишестраначких избора. Док је прву опозициону партију такође водио бивши функционер Комунистичке партије (ППСШ). Ми смо диктатуру трансформисали у некакву демократију која се и даље зове хибридна. И, мислим да смо, више него демократију, једноставно изградили политички плуралистички систем. Политичка атмосфера је остала дубоко конфликтна, пошто су се партије поново поделиле на "комунисте" и некомунисте, док је друштво патило и још увек пати од великог проблема поделе или повратка имовине коју су комунисти национализовали.

Ови проблеми су јако утицали на могућност и способност албанског друштва да се трансформише у слободно и демократско друштво. Политичка класа је наставила да остаје заглављена у унутрашњим борбама и сукобима, не мерећи се способношћу и успесима у владању, већ улогом коју су имали у време диктатуре.

Питање 9:

Постоји ли друштвени консензус о европском путу, или постоје јаке евроскептичне струје?

Одговор 9:

Упркос свим поделама и политичкој агресивности, партије су у потпуном консензусу када је у питању интеграција у ЕУ. Довољно је рећи да на последњим изборима, опозиција на челу са Салијем Беришом, која их оспорава и проглашава нелегитимним, која не признаје владу као легалну, је изјавила да ће гласати и подржати сваки акт, одлуку или закон, који се односе на процес интеграције земље у ЕУ. У међувремену, у друштву не постоји ниједна евроскептична тенденција. Албанија је земља која је највише за чланство у ЕУ на Балкану. Не постоји нека новија анкета за мерење поверења грађана, међутим мислим да је недавно можда дошло до пада поверења у ЕУ, због политике ЕУ која није довољно критична у вези са проблемом корупције у земљи.

Питање 10:

Можете ли описати како (де)интеграција утиче на процес демократизације и успостављање поверења у институције?

Одговор 10:

Албанија је била укључена у бурне развоје и промене након 1990. године. Злоупотреба поделе државне имовине створила је класу која се брзо обогатила. Корупција је такође утицала на стварање великог јаза између богатих и сиромашних и то је довело до јаких социоекономских разлика. Ово се преточило у диференцијације, када је у питању и приступ који су људи имали и имају према услугама, институцијама и политици. Држава је тренутно највећи послодавац. У земљи нема синдиката, већ само скромних радничких организација, које не

успевају да произведу било какав немир или притисак на владу. Практично, не можемо говорити о друштвеним класама, већ само о богатима и сиромашнима и о људима који су са влашћу и људима који су са опозицијом. Овакав вид (не)организованости друштва и социјалног не иде у прилог демократији, грађани су немоћни да врше притисак да траже своја права, или да утичу на владавину кроз реакцију као демократски облик.

Питање 11:

Да ли је иницијатива "Отворени Балкан" побољшала српско-албанске односе и у којој мери?

Одговор 11:

Отворени Балкан је био пројекат Тиране и Београда, привукавши касније и Скопље. Подржан и од стране Отвореног друштва Џорџа Сороша, циљ је био да створи нови економски простор, али и нову политичку стварност. Овоме су се успротивили политички актери, тренутна опозиција у Албанији и влада привремених приштинских институција. Али, такође нису подржали ни Црна Гора ни Босна и Херцеговина. Иако је пројекат пропао, пошто није добио подршку свих, а посебно Немачке, он је био катализатор раста, као никада пре, односа Србије и Албаније. Тренутно су политички односи Тиране топлији са Београдом него са Приштином. Влада Аљбина Куртија оптужила је Тирану да напредује у политичким односима са Београдом иза леђа и на штету интереса привремених институција самоуправе у Приштини.

Мислим да је, у сваком случају, ова операција створила нову атмосферу политичке и економске комуникације у региону, посебно између Албаније и Србије. И то је позитивна ствар, у напорима да регион исправи и остави иза себе крваву прошлост. Свакако је потребно још много посла, политичке воље и интелектуалне храбрости да се гледа ка будућности.

Анализа интервјуа са албанским новинарем и аналитичарем Ментор Кикијом (Mentor Kikia)

На питање о успешности демократске консолидације Кикија одговара да је демократизација континуиран процес који се у Албанији још није завршио. Албанија се драматично променила од 1992. године, када је комунистички режим замењен некомунистичком владом. Демократију у Албанији описује као хибридную демократију. У Албанији по мишљењу Кикије постоје демократске институције и процедуре, али са озбиљним манама у њиховом функционисању. На делу је мешавина демократских и недемократских елемената. Политички избори никада не добијају позитивну оцену ни од домаћих, ни од међународних посматрача. Ово је кључни показатељ непотпуне демократије. Избори који редовно изазивају спорове и не прихватање пораза су симптом дубоке политичке кризе и недостатка поверења у систем. Честе промене изборног закона су, како он истиче, показатељ недостатка стабилизације фер политичке трке. Ово указује на то да се правила игре константно мењају у зависности од тога ко је на власти, што спречава успостављање поштене и предвидљиве конкурентске средине. Кикија констатује да су институције и даље под утицајем и да није постигнута права независност. Ментор Кикија посматра Албанију као земљу у дуготрајној и непотпуној транзицији, која је направила значајан пут, али је запела у фази хибридне демократије. Албанија више није диктатура, али није ни зрела демократија. Ако се исходи избора не прихватају и ако се правила константно мењају, што је случај у Републици Албанији, не може се говорити о консолидованој демократији. Албанија је земља која има све формалне атрибуте демократије, али чија је суштина оштећена системским манама, наводи Кикија. На питања о утицају недемократског политичког наслеђа из доба комунизма на данашње демократске реформе, Кикија наводи да је Албанија била најизолованија земља током комунизма. У време комунизма у Албанији је био на делу недостатак слободе, притисак

на појединце, уведена је диктатура у најбруталнијем облику. Након што је комунизам елиминисао све који су мислили критички, режим је остао без потенцијалних вођа отпора. У време комунизма Албанија је била у некаквом стању коме. Друштво је било толико психолошки сломљено и индоктринирано да није имало снаге ни свести да се побуни, за разлику од других земаља Источног блока. Ментор Кикија сматра да је комунистички режим у Албанији био тоталитарни пројекат који није само физички уништавао противнике, већ је систематски фабриковао покорне субјекте кроз психолошку манипулацију и индоктринацију.

На питање о поделама албанског друштва на Геге и Тоске, Кикија наводи да верска припадност никада није била фактор конфликта у Албанији и да је у време комунизма током диктатуре постојала већа агресија према католицима са севера, али наглашава да данас то не постоји. Подела на Геге и Тоске не представља политичку поделу. Он не негира постојање културолошких разлика, већ њихову трансформацију у суштинску политичку линију раскола. Констатује да је влада Берише и Демократске партије имала више службеника са севера, а влада Раме и Социјалистичке партије више са југа. Проблем Албаније представља не као етнички или регионални, већ као системски и етички. Раскол није у пореклу, већ у односу према јавном добру. Ментор Кикија сматра да су поделе на Геге и Тоске и верске линије застареле и неутемељене као објашњење савремене албанске политике. Уместо тога, он истиче да је прави раскол у друштву и политичкој класи онај између оних који подржавају корупцију и оних који се залажу за поштење.

Тражење корена политичких подела у етничким или верским линијама је нетачно и преноси застареле обрасце на савремену стварност. Иако постоји одређена регионална концентрација подршке, то није кључни политички раскол. Главна линија поделе у албанској политици је борба против корупције и за јачање интегритета институција. Наслеђе Енвера Хоџе је у Албанији променило начин размишљања и политичке навике људи. То није била површинска промена, већ дубока и неповратна трансформација. Режим је уништио баш оне људе који су могли да воде и обликују алтернативну визију друштва. Као резултат тога, 1990. године Албанија је била друштво без политичке свести, без дисидената и без појма о демократији. Било је то празно поље након 45 година репресије. Албанија није збацила комунизам као Пољска или Чехословачка, Албанија га је преобликовала. Стара структура моћи је променила име, али не и суштину. На делу континуитет елите на власти, и Рамиз Алија први посткомунистички председник и вођа прве опозиционе партије, као и остали политички лидери у Албанији били су бивши функционери Комунистичке партије. Борба за власт је постала борба између фракција исте старе елите. Ментор Кикија сматра да је ауторитарно наслеђе Енвера Хоџе онемогућило праву демократску транзицију у Албанији. Уместо револуције, догодила се модификација система коју је оркестрирала сама диктатура, омогућавајући бившој комунистичкој номенклатури да задржи власт под новим називима. Диктатура је створила политички вакуум уништавајући интелектуални слој и модификујући свест грађана. Пад комунизма у Албанији није био резултат снажног отпора, већ стратешког ребрендирања старије елите која је хтела да опстане.

Стара комунистичка елита једноставно је променила имена партија и симболе, али је наставила да доминира политичким животом. Ова хибридна демократија је створила политичку културу која је још увек опседнута комунистичким наслеђем, што спречава земљу да се суочи са садашњим и будућим изазовима. О друштвеној дезинтеграцији као слабости албанског друштва на путу усвајања демократских вредности Кикија износи став да је друштвена интеграција омогућила повећање степена корупције и злоупотребе у јавном сектору што је директно довело до екстремних социо-економских разлика. Држава контролише запослење, што ствара зависност и спречава независност и критичко мишљење. Такође, наводи да поред социо-економских разлика услед друштвене дезинтеграције нема синдиката, већ само скромних радничких организација које су неефикасне. Ово значи да не постоји институционални глас који би бранио интересе обичних људи и вршио притисак на

владу. Једина релевантна подела је политичка, али она није идеолошка, већ је то подела на оне који имају приступ ресурсима државе и оне који су искључени. Ментор Кикија сматра да је процес транзиције у Албанији, кроз корумпирану приватизацију, створио дубоко неједнако и дезинтегрисано друштво у којем грађани немају моћ да организују отпор или ефикасно захтевају своја права. Ова социјална и економска дезинтеграција директно кочи демократизацију и онемогућава изградњу поверења у институције, које се доживљавају као инструмент у служби мале, обогате групе. Поделе и немоћ у политичком систему имају свој корен у економским злоупотребима из времена транзиције. Ако грађани не могу да организују и врше притисак, онда формална демократија постаје шупља и неефикасна. Институције не могу да стекну поверење када се доживљавају као део система који производи и одржава дубоке социјалне неједнакости и немоћ грађана. На питање о значају регионалне иницијативе *Отворени Балкан*, Кикија наводи да је то био заједнички пројекат Тиране и Београда, који је касније привукао Северну Македонију. Ово га представља као иницијативу коју су водиле државе, а не спољни актери. Наводи да је циљ био стварање новог економског простора али и нове политичке стварности. Истиче да су се успротивили не само опозиција у Албанији и влада привремених приштинских институција, већ нису подржали ни Црна Гора ни Босна и Херцеговина. Наводи да пројекат није добио подршку свих, а посебно Немачке. Иако је пројекат пропао, он је служио као покретач без преседана за побољшање односа између две земље. Чињеница да су политички односи Тиране топлији са Београдом него са Приштином је изузетно значајна за развој српско-албанских односа по мишљењу Кикије. Ментор Кикија сматра да је иницијатива *Отворени Балкан* иако формално пропала, имала изузетно важну улогу као катализатор који је без преседана побољшао директне односе између Албаније и Србије, чак и по цену стварања нових напетости са привременим приштинским институцијама.

По мишљењу Кикије након формалног успостављања демократских институција, дошло је до феномена политичког континуитета где је бивша комунистичка номенклатура успешно реинвенторисала свој политички идентитет. Ова транзиција омогућила је да иста политичка елита настави да доминира јавним животом, уз промену само спољашњих симбола и реторике. Настао је хибридни политички систем који је формално демократски, али суштински оптерећен наслеђем ауторитарне прошлости, што представља значајну препреку за суочавање са савременим изазовима развоја. Према анализи Ментора Кикије, процес друштвене дезинтеграције представља кључну слабост албанског друштва у процесу усвајања демократских вредности. Ова фрагментација друштвеног ткива одиграла је кључну улогу у порасту корупцијских пракси и злоупотреба у јавној управи. Државна контрола над запослењем створила је систем зависности који елиминише могућност критичког мишљења и грађанске независности. Анализе указују на недостатак аутентичних синдикалних организација, присуство једино маргиналних радничких удружења са ограниченим утицајем. Ова институционална празнина онемогућава ефикасно заступање интереса обичних грађана и одузима им алат за вршење притиска на владине структуре.

Политичка подела у друштву није идеолошке природе, већ се заснива на дихотомији између оних који имају приступ државним ресурсима и оних који су искључени из овог система. Чињеница да Тирана одржава топлије политичке односе са Београдом него са Приштином представља значајан геополитички феномен који утиче на развој српско-албанских односа. Иако је иницијатива *Отворени Балкан* формално пропала, њена улога у побољшавању директних односа између Албаније и Србије остаје као трајно наслеђе, чак и по цену стварања нових тензија са привременим институцијама у Приштини. Ова комплексна мрежа регионалних односа и интереса наставља да обликује политичку динамику на Западном Балкану.

Прилог 6 – Интервју за потребе овог рада са професором на Универзитету у Тирани, Факултету друштвених наука, одељењу за политичке студије др Клејди Келичијем (Klejdi Kelliçi)

Питање 1:

Да ли је у Албанији од увођења вишестраначког система 1992. године успешно спроведена демократска консолидација?

Одговор 1:

Не, напротив, постоји значајано назадовање, нарочито од друге половине 2010-их. Постоје многи разлози за то, а посебно међународна контрола која је веома важна од 1998. године, нарочито са праћењем избора. Нажалост, међународни притисак је коришћен да се промовишу неке важне реформе, као што је реформа правде, за коју су међународни чиниоци (ЕУ и САД, и организације које оне финансирају) захтевали савез од албанских политичких субјеката. У замену за овај савез, они су оштетили свој углед, а истовремено су толерисали и назадовање демократије у Албанији. Овде се посебно осврћем на бескомпромисну подршку која је дата Социјалистичкој партији упркос њеним очигледним недостацима, као што су корупција, сарадња владе са организованим криминалом, или ненамеравање, на пример, у легализацији канабиса у земљи у периоду 2016-2020, или чак масовно коришћење новца од дроге у изборном процесу.

Питање 2:

Да ли је могућ западноевропски тип демократије у Албанији и под којим условима?

Одговор 2:

Не верујем у краткорочном периоду. Био би потребан велики културни преокрет који би потом диктирао и понашање друштва, бирачког тела и промене у квалитету политичке класе. Услови под којима би се могао догодити неки коренити преокрет били би они масовног друштвеног покрета, праћени чишћењем тренутне политичке класе и реконфигурацијом политичког система. Ово би морало да иде уз потпуно нову политичку културу која би у потпуности искључила корупцију као најважнији покретач у данашњој Албанији за учешће у политичком систему.

Питање 3:

Да ли је репресија комунистичког режима разлог за насилно свргавање политичког поретка 1992. године и формалног увођење демократских промена?

Одговор 3:

Сврगाвање режима није било насилно. Сама АПР (Албанска партија рада) успела је да контролише промену и да победи на изборима 1991. године, али је економска криза из периода 1990-1992. године била одлучујућа за подривање власти коју је АПР-СП успела да одржи 1990. године. Ипак, постојала је воља од стране АПР-АС да промовише промене и да учествује са пуним правима у демократском такмичењу. Било је много чинилаца који су деградирани политичку дебату касније, у периоду 1995-96. године, и криза пирамидалних шеми 1997. године, која је Албанији одузела прилику да се учврсти као демократија. После 1998. године Албанија се кретала између земље која је имала економски раст, али и ендемску корупцију која се претворила у *raison d'être* (разлог постојања) оних који су се такмичили на изборима. Ја сам убеђен да су и ДП и СП покушале да преузму државу и да је користе за одржавање власти кроз корупцију и клијентализам.

Питање 4:

Да ли очекујете да ће Република Албанија постати чланица Европске уније и када?

Одговор 4:

Чак и ако Албанија уђе у ЕУ, не очекујем много. Не мислим да ЕУ служи као фундаментални чинилац да спасе Албанце (Румуне, Бугаре, итд.) од самих себе, или тачније, од политичке културе, корупције и клијентализма. Примери земаља Балкана, или чак Мађарске, то демонстрирају. Без значајног друштвеног еманциповања немогуће је успостављање и успех институција. Не очекујем да ће Албанија са овом стопом корупције и проблема ући у ЕУ, барем у краткорочном периоду.

Питање 5:

Да ли су недостатак политичке воље, специфична политичка култура и лоша економска ситуација главни узроци спорог демократизовања Албаније?

Одговор 5:

Постоји низ чинилаца који утичу на споро демократизовање у Албанији. Политичка воља се врло много прилагођава друштвеним чиниоцима, а пре свега клијентализму, размени гласова за економске услуге. Овоме можемо додати и масовну емиграцију ових година, што је утицало на окамењавање политичких преференци. Углавном емигрирају млади који би могли да направе промену.

Питање 6:

Да ли су Геге и Тоске две различите субетничке групе са различитим политичким представницима и интересима?

Одговор 6:

Апсолутно не. Постоји дубока енигма и незнање о међуљудским односима у Албанији у вези са овом поделом. Постојала је у периоду 1992-2005. некаква подела југ-север у подршци која се давала ДП и СП, али то се десило због регионалне припадности политичког вођства двеју странака, али и комунистичке прошлости која је привилеговала југ Албаније на рачун севера. Поделу север-југ је нагласио комунизам, за време периода монархије није постојала, или тачније, процес модернизације је био свеобухватнији, барем на нивоу елита. У првим годинама комунизма постојала је подела која је трајала до шездесетих година двадесетог века, али се након тога, са процесом модернизације, угасила. На нивоу елита, доминирао је јужни (тоскански) елемент, што је почело да се мења у другој половини осамдесетих година. После деведесетих година постојала је одређена разлика због демографских покрета, заузимања земље, али и идентификовања севера са ДП и југа са СП. Временом се и та разлика ублажила.

Питање 7:

Који је допринос Републике Албаније у бољим односима међу суседима?

Одговор 7:

Република Албанија од почетка албанске државе никада није доводила у опасност односе са суседима, напротив, била је под притиском, барем историјски, од Грчке у вези са мањином и територијалним претензијама. Највећи допринос Албаније је онај који је, историјски, и то наглашавам, историјски, да никада није вршила притисак и дискриминацију према етничким мањинама, већ напротив, имала је много могућности интеграције не само у

време монархије (1925-1939) већ и током комунистичког режима. Осим дискриминације због верских разлога у периоду 1967-90, етничке мањине су поштоване.

Питање 8:

На који начин је наслеђе Енвера Хоџе утицало на данашњу албанску политичку културу?

Одговор 8:

Наравно да јесте. Један део бирачког тела и структуре Социјалистичке партије још увек чува неку врсту носталгије према режиму, не толико према начину живота колико према идеји поседовања и контроле власти. Комунистичка прошлост утиче на модел организовања политичких странака, пирамидалну структуру и прихватање ауторитарне културе не само унутар странака већ и институција. Партија, партијска припадност и клијентелска подршка долазе пре интереса државе, као што се дешавало у периоду хоџинистичког режима. Овде треба споменути и један елемент који се тиче албанске политичке културе у целини, а који превазилази Хоџу. На почетку 1991-92. године постојала је извесна воља и жеља да се ауторитарна култура превазиђе, али нажалост, ауторитарна логика се уселила и даље опстаје не само у влади већ и у политичким партијама.

Питање 9:

Можете ли описати како друштвена (де)интеграција утиче на процес демократизације и успостављање поверења у институције?

Одговор 9:

У Албанији постоје две паралелне стварности: институције и кратки клијентелски круг који постоји између бирачког тела и политичких странака. Практично, један део гласова се размењује за разне услуге, било и за новац, и због тога недостаје захтев и обрачун.

Питање 10:

Да ли је иницијатива "Отворени Балкан" побољшала српско-албанске односе и у којој мери?

Одговор 10:

Српско-албанске односе не диктира иницијатива Отворени Балкан. Они су добри докле год Рама даје потпун приступ Вучићу, без обзира на последице које ови односи имају за привремене институције самоуправе у Приштини. За Раму, пријатељски однос са Србијом, упркос јавном мњењу, чини га вредним у очима међународне заједнице. За Вучића, однос са Рамом служи да покаже јавном мњењу добре односе које има са Албанијом и да настави са притиском на привремене институције самоуправе у Приштини. Мислим да Албанија треба да постави своју спољну политику према Србији, у функцији промоције државности и интегритета привремених институција самоуправе у Приштини.

Анализа интервјуа са професором др Клејди Келичием (Klejdi Kelliçi)

Главна теза Келичиеве анализе је да је албанска демократија у дубокој кризи и да доживљава назадовање, а не консолидацију, услед заједничког деловања унутрашњих политичких недостатака и спољних фактора. Категорички одбацује тврдњу да је дошло до демократске консолидације. Један од најоштријих ставова је његова критика међународних чинилаца (ЕУ, САД). Он тврди да је њихов притисак коришћен да се промовишу формалне реформе у замену за политичке савезе, што је, по његовом мишљењу, оштетило углед

међународних фактора и навело их да толеришу назадовање демократије ради одржавања стабилности. Конкретно оптужује међународну заједницу за бескомпромисну подршку Социјалистичкој партији упркос очигледним недостацима као што су корупција, везе са организованим криминалом и злоупотреба изборног процеса. Келичи сматра да је корупција најважнији покретач за учешће у политичком систему. Државни апарат се користи за одржавање власти кроз корупцију и клијентализам, при чему су и Демократска и Социјалистичка партија криве за овај систем. Професор Келичи не верује у брза решења или спољашњу интервенцију. Једина могућност за промену, по његовом мишљењу је велики културни преокрет и масовни друштвени покрет који би пратило чишћење тренутне политичке класе и успостављање потпуно нове политичке културе. Истиче негативни утицај наслеђа Енвера Хоџе, које се огледа у пирамидалној структури странака, ауторитарној култури и стављању партијских и клијентелских интереса изнад интереса државе. Сматра да ЕУ не може да спасе Албанце од самих себе, односно од њихове политичке културе, корупције и клијентализма. Без значајног друштвеног еманциповања, институције ЕУ неће успети да се ефективно успоставе и функционишу. Келичи одбацује идеју о значајној субетничкој подели између Гега и Тоска, која би одређивала политичке интересе. Таква подела, према његовом мишљењу, произилази из дубоког незнања политичких субјеката и била је последица регионалне припадности вођства странака и историјских привилегија југа током комунизма, а не дубљих етничких разлика. Сматра да регионална иницијатива Отворени Балкан није заиста побољшала српско-албанске односе. Професор Келичи се залаже за спољну политику Републике Албаније према Републици Србији која ће бити заснована на очувању државности и интегритета привремених приштинских институција, уместо на краткорочним политичким добитима.

Анализа професора др Клејди Келичија је оштро изнесена са песимистичким тоновима. Он нуди критичку дијагнозу албанског друштва која иде много дубље од површних политичких борби. Његов централни аргумент је да проблеми Албаније нису само институционални, већ културни и друштвени, и да без кореног преображаја самог друштва и његових вредности, формалне институције демократије и европске интеграције остају празне форме које прикривају дубоко укореењу патологију у политичком систему.

Прилог 7 – Интервју за потребе овог рада са професорком на Универзитету „Александар Моисиу“ у Драчу, Факултету политичких и правних наука, др Олтом Ђејвани (Olta Qejvani)

Питање 1:

Да ли је успешно спроведена демократска консолидација у Албанији од увођења вишестраначког система 1992. године?

Одговор 1:

Процена успешности демократске консолидације у Албанији, из моје перспективе, захтева пажљивију научну и политичку процену, како би се дошло до јасних и конкретних закључака, који би затим могли да укажу на неопходне напретке. По мом мишљењу, као грађанке и стручњака, сматрам да демократија има одговарајуће законске координате, али је и даље потребан рад на њиховој правилној имплементацији, како на грађанском, тако и на политичком плану.

Питање 2:

Да ли је тип западноевропске демократије могућ у Албанији и под каквим условима?

Одговор 2:

Сматрам да јесте, а за то је тло и контекст интеграције у Европску унију инструмент који може да створи услове за такав приступ. Унутрашњи политички напредак, у комбинацији са јачањем међународних односа, билатералних односа са земљама Западне Европе и применом захтева ЕУ, може да створи добро тло за спровођење демократије Западне Европе у нашој земљи.

Питање 3:

Да ли је репресивност комунистичког режима разлог за насилно рушење поретка 1992. и формално увођење демократских промена?

Одговор 3:

Сматрам да је тај процес у Албанији дошао не само као последица унутрашњих дешавања, већ и као део тока који је уследио у Европи у бившим комунистичким земаљама. Праћење демократских модела након деведесетих година, долази као инструмент за спровођење управо тог приступа.

Питање 4:

Да ли очекујете да ће Република Албанија постати чланица Европске уније и када?

Одговор 4:

Сматрам да хоће, очекује се блиска стварност. Али не заборавимо да је датум чланства политички процес који сада зависи искључиво од воље европских званичника на основу наше интеграције. Поређењем тока других недавно прикључених земаља ЕУ, сматрам да би Албанија у року од пет година требало да буде део Европске уније.

Питање 5:

Да ли су недостатак политичке воље, специфичности политичке културе и лоша економска ситуација главни узроци спорог демократизовања Албаније?

Одговор 5:

Да, они се истичу као кочница у земљама Западног Балкана, што се примећује и у јавном мњењу, медијима или шире. Ипак, не заборавимо чињеницу да и земље као што су Бугарска и Румунија и даље имају ове проблеме, упркос свом чланству у Европској унији. Интеграција у ЕУ није процес који се завршава испуњавањем услова, то је процес који се одвија у свим земљама чланицама Европске уније од њеног настанка.

Питање 6:

Да ли су Гега и Тоске две различите субетничке групе са различитим политичким представницима и интересима?

Одговор 6:

Не мислим да је ова подела изражена у данашње време, јер су људи у нашој земљи већ 35 година развијали и унутрашњу и спољашњу миграцију, а њихови политички приступи, чак и у погледу заступљености, динамичнији су за одређивање, уз додатак да је равнодушност учешћа у доношењу одлука израженија као феномен у поређењу са заступљеношћу Тоски и Гега.

Питање 7:

Који је допринос Републике Албаније у бољим односима међу суседима?

Одговор 7:

На међународној сцени, политички приступ који је самопроглашен, али и стекнут од стране политичких актера на Западном Балкану, је да Албанија игра улогу уравнотеживача односа између земаља Балкана.

Питање 8:

На који начин је наслеђе Енвера Хоџе утицало на данашњу албанску политичку културу?

Одговор 8:

Бивше комунистичке земље представљају изазове за правну и политичку културу у погледу правилне и адекватне имплементације демократског приступа, одмах напуштајући ауторитарно понашање стекнуто у време диктатуре. Ипак, сматрам да у годинама о којима говоримо, то није главна и основна препрека, али могу да кажем да је овај облик понашања успорио процес демократизације.

Питање 9:

Можете ли да опишете како (де)интеграција утиче на процес демократизације и успостављање поверења у институције?

Одговор 9:

Демократију тражимо највише на вратима политике, али не смемо заборавити да је грађанска, цивилна култура супропутница у том процесу. Елементи као што су учешће и захтеви за одговорношћу су они који одржавају институције живе, усмеравајући их ка ефикаснијем и адекватнијем доношењу одлука.

Питање 10:

Да ли је иницијатива "Отворени Балкан" побољшала српско-албанске односе и у којој мери?

Одговор 10:

Не могу да дам потпуно стручну оцену у овом делу, али могу да кажем да односи Србије и Албаније не зависе од иницијативе Отворени Балкан. Дијалог међу њима је са и преко привремених приштинских институција.

Анализа интервјуа са професорком др Олтом Ђејвани (Olta Qejvani)

Олта Ђејвани сматра да Албанија има одговарајуће законске координате за демократију, али истиче да је прави изазов у њиховој правилној имплементацији. Сматра да Република Албанија формално успешно спроводи демократске реформе, али да су непходни додатни напори зарад достизања пуне демократске консолидације. Тврди да је тип западноевропске демократије у Албанији могућ, а главни механизам за његово остваривање је процес интеграције у Европску унију. Она процес ЕУ види као примарни инструмент који ће створити услове за успостављање и учвршћивање демократских институција. За разлику од осталих испитаника Олта Ђејвани закључује да ће се у Албаније пре догодити улазак у ЕУ и да ће последица чланства у ЕУ бити демократизација албанских институција. Исказује

увереност да ће Албанија постати члан ЕУ у року од пет година. Међутим, упозорава да је то пре свега политички процес који зависи од воље званичника ЕУ. Као главне узроке спорог демократизовања истиче недостатак политичке воље, специфичну политичку културу и лошу економску ситуацију. Међутим, она их посматра као део ширег проблема Западног Балкана и наглашава да чак и земље чланице ЕУ (попут Бугарске и Румуније) имају сличне проблеме. Овим се супротставља миту да је интеграција у ЕУ крајњи циљ који решава све проблеме, наглашавајући да је то континуирани процес.

Чланство у Европској унији за Олту Ђејвани није врховни политички циљ већ предуслов демократске консолидације Републике Албаније. Сматра да је подела на Геге и Тоске у данашње време углавном нерелевантна у политичком животу, наглашавајући унутрашњу и спољашњу миграцију, динамичније политичке приступе и, што је најважније, равнодушност грађана према учешћу као значајнији феномен. Наводи да је ауторитарно наслеђе успорило процес демократизације, али га не види као главну нити основну препреку у данашње време. Истиче да је демократија више од политичких институција. Грађанска култура, укључујући елементе као што су активно учешће и захтевање одговорности од институција, су од виталног значаја за њено одржавање и правилно функционисање. Ђејвани сматра да се Република Албанија налази у дугом и напорном процесу демократизације при чему се нагомилавају проблеми корупције и непотизма. Спори напредак на путу усвајања демократских вредности проузрокује незадовољство грађана и деградацију поверења у институције. Специфичност албанске политичке културе једна је од најозбиљнијих препрека демократизацији, сматра Ђејвани.

Закључак интервјуа са професорком др Олтом Ђејвани је да Албанија има формалне основе демократије, али да је њена пуна реализација изостала. Кључни покретач даљих промена је у процесу европских интеграција, уз истовремено истицање кључне улоге активног грађанства.

Прилог 8 – Интервју за потребе овог рада са руководиоцем програма за јавну управу са Института за демократију и медитацију из Тиране, др Ровеном Сулстаровом (Rovena Sulstarova)

Питање 1:

Да ли је од увођења вишепартијског система 1992. године у Албанији успешно извршена демократска консолидација?

Одговор 1:

Нажалост, не. Упркос неспорном напретку, демократски систем у Албанији има недостатке које је требало давно да превазиђе. Пре свега, одржавање избора који неће изазвати спорове између странака је стандард који још увек није постигнут. Чак и на овогодишњим изборима било је манипулација у изборном процесу од стране странака, коришћење државних институција за утицај на бирачку вољу и слично, што је уочено и у извештају међународних посматрача.

Питање 2:

Да ли је могућ западноевропски тип демократије у Албанији и под којим условима?

Одговор 2:

Када је то могуће у другим државама на Балкану, зашто не би било могуће и у Албанији? Услови за учвршћивање демократије су општи раст нивоа прихода и образовања становништва, као и, наравно, јачање поверења у јавне институције борбом против корупције.

Питање 3:

Да ли је репресија комунистичког режима разлог насилног свргавања поретка 1992. године и формалног увођења демократских промена?

Одговор 3:

У првим годинама плурализма утицај политичке културе из времена комунизма био је велики. Последишно, репресија комунизма и почетно разочарање у демократске институције можда су били покретачи насиља из година 1990-1991. и 1997-1998. Међутим, сада имамо генерације бирача који су рођени после пада комунизма и верујем да ће сећање на то време имати мањи утицај на политички живот и да ће његов утицај у будућности још више избледети. Већи проблем виђам у томе што младе генерације усвајају културу корупције и клијентелизма која је појава демократске транзиције.

Питање 4:

Да ли очекујете да ће Република Албанија постати чланица Европске уније и када?

Одговор 4:

Актуелна влада оптимистички је поставила рок до 2030. године. Сматрам да ће процес трајати дуже, јер је једна ствар укључивање европских директива у законодавство, а друга њихова примена и претварање у део свакодневне рутине јавне управе, приватних актера и опште културе међу грађанима.

Питање 5:

Да ли су недостатак политичке воље, специфичности политичке културе и лоша економска ситуација главни разлози спорог демократизовања Албаније?

Одговор 5:

Да, управо тако.

Питање 6:

Да ли су Геге и Тоске две различите субетничке групе са различитим политичким представницима и интересима?

Одговор 6:

Не, не сматрам да је политичка подела утемељена на поделама на Геге и Тоске. Може постојати презаступљеност одређених јужних крајева у влади и државним институцијама током последње деценије, међутим чињеница да Социјалистичка партија доминира и у Скадру и другим крајевима на северу који су били упоришта Демократске партије показује да се не ради о подели на Геге и Тоске. Такође, добар део становника Албаније је концентрисан у Тирани, где живе у мешовитим насељима, породице мешовитих јужњака и северњака већ дуго су уобичајене у Албанији, тако да не верујем да је та подела значајна.

Са друге стране, наравно да политичари из одређених делова земље фаворизују своје мреже патронажа и клијентелизма, а то може довести до фаворизовања при запошљавању у управи, или у инвестицијама у одређене крајеве земље.

Питање 7:

Какав је допринос Републике Албаније бољим односима са суседима?

Одговор 7:

Албанија настоји да изгради веома добре односе са суседима и због тога је понекад жртвовала интересе Албанаца који живе у суседним државама, као што су Грчка или Северна Македонија. Сматрам да су државни односи са привременим приштинским институцијама веома добри, упркос политичким неслагањима између политичких лидера у региону.

Питање 8:

На који начин је ауторитарно наслеђе Енвера Хоџе утицало на данашњу албанску политичку културу?

Одговор 8:

Као што сам раније споменула, наслеђе диктатуре осећа се у неповерењу у државне институције и третирању државе као страни ентитет, или као објекат за освајање и експлоатацију. Дакле, страх од државе и коришћење државе за противзакониту добит на рачун других грађана. Клима демократске транзиције није залечила ову рану.

Питање 9:

Можете ли описати како друштвена (де)интеграција утиче на процес демократизације и успостављање поверења у институције?

Одговор 9:

Бројне студије су доказале да раст друштвеног капитала грађана даје учвршћенију демократију. Људи који имају друштвене везе, који проводе време у различитим друштвеним активностима, такође су активнији грађани и захтевнији према државним институцијама. Они су више изложени у јавној сфери, више су укључени у грађанске иницијативе, сами доживљавају да укључивање у јавни живот доноси промене и због тога имају веће поверење у јавне институције. Проблем са Албанијом је што добар део грађана води индивидуалистички живот или живот ограничен на породични круг и нема јаке везе изван породице. За њих је држава добра када служи интересима њихове породице. Такав менталитет, нажалост, је проширен и од стране политичких странака кроз њихове мреже патронажа.

Питање 10:

Да ли је иницијатива „Отворени Балкан“ побољшала српско-албанске односе и у којој мери?

Одговор 10:

Ако питање има везе са односима Албаније и Србије, „Отворени Балкан“ је можда повећао обим трговинске размене, али не верујем да је имао друге позитивне утицаје. Без обзира на оно што се чини на званичном нивоу, заједничких државних организација, туризма и слично, сматрам да јавно мњење о Србији у Албанији остаје негативно. Главни разлог је непризнавање самопроглашене независности такозваних привремених приштинских институција и традиционални однос Србије према Албанцима.

Анализа интервјуа са др Ровеном Сулстаровом (Rovena Sulstarova)

У својим одговорима др Ровена Сулстарова наглашава да се Република Албанија налази далеко од европских стандарда и да је пред земљом дуги и напоран процес демократске консолидације. Наглашава изостанак слободних и фер избора, фокусирајући своју тезу око политичке манипулације путем државних ресурса и злоупотребе институција од стране појединаца на власти. Констатује да је Република Албанија напредовала на путу усвајања демократских вредности, међутим сматра да демократска консолидација није успешно спроведена до краја. Комунистичко наслеђе је и даље јако присутно и утицајно у албанском политичком простору, демократска транзиција није успела да неутралише неповерење у институције нити идеју о држави као плену политичких власти што су последице дуге комунистичке изолације, сматра Сулстарова. Већи проблем за Сулстарову су обрасци усвајања принципа корупције, непотизма, клијентелизма и криминала које младе генерације у Албанији сматрају исправним зарад постизања својих циљева. На питање о уласку Републике Албаније у Европску унију, Сулстарова закључује да је рок од 2030. године песимистички постављен и да је земљи потребно више времена за имплементацију и спровођење политика и закона у европском духу, као и промену грађанског менталитета. Поделе на Геге и Тоске, Сулстарова посматра кроз призму клијентелистичких политика политичких партија које фаворизовањем одређеног дела албанског друштва стварају и јачају своју подршку међу грађанима, сматра да је у Републици Албанији највећи проблем спорог економског напредовања и усвајања демократских вредности управо клијентелистичко друштво.

Сулстарова сматра да је регионална иницијатива „Отворени Балкан“ поспешила економску сарадњу Републике Србије и Републике Албаније, али да није променила негативно јавно мњење у Србији о Албанији, због историјских питања. Осетљивост политичких односа у региону по ставу Сулстарове ствара услове за спорији напредак на путу усвајања демократских вредности. Највећи изазов за Републику Албанију поред нестабилних односа у региону, јесте питање албанске политичке културе, за коју се везују карактеристике високе корупције, непотизма и изразите наклоности клијентелизму. Овакве карактеристике погодују политичкој манипулацији којом политичке партије оснажују своје позиције и покушавају да задрже и освоје власт. Клијентелизам, корупција, непотизам, иако представљају наслеђе бивших режима, на првом месту комунистичког, нису неутралисани током три деценије раскида од комунистичког пута, већ постоји опасност да услед нестабилних економских односа још више оснаже, сматра Сулстарова.

Закључак интервјуа са др Ровеном Сулстаровом јесте да је Република Албанија напредовала на путу изградње демократских институција, највише посматрано кроз сет закона и законских оквира који теже да прате европско законодавство, међутим албански менталитет и политичка култура, уз недемократско наслеђе комунистичког режима угрожавају демократске реформе.

Закључна разматрања спроведених интервјуа

Значај спроведених интервјуа су нова сазнања о процесима демократизације институција и изградње државе након краха комунистичког режима у Републици Албанији. Испитаници су сагласни да су спроведене демократске реформе ограниченог ефекта, и да није постигнута демократска консолидација, са напоменом да су пред земљом и даље огромне препреке недемократског наслеђа. Већина испитаника је сагласна да је западноевропски тип демократије могућ у Републици Албанији, али да је неопходно спровести дубоке реформе друштва и институција по угледу на реформе спроведене у земљама чланицама Европске уније. Комунистичко наслеђе које је оставило дубоки траг и обликовало албанску политичку културу, испитаници виде као основну препреку за друштвену дезинтеграцију, елиминацију дубоке политичке поларизације, упостављање владавине права и закона, као и укидање

клијентелистичког приступа власти. Готово сви испитаници су сагласни да ће Република Албанија постати пуноправна чланица Европске уније у скоријем временском периоду, краћем од пет година, готово су уверени да је Република Албанија следећа земља која ће постати нова чланица ЕУ, уз назнаку да ће се то догодити више као последица актуелне геополитичке слике света, а не спроведених демократских реформи. За споро напредовање на путу усвајања демократских вредности, испитаници окривљују вишеструке чиниоце. Недостатак политичке воље, корупција, непотизам, лоше економско стање су само неки од чиниоца које испитаници кандидују као основе узроке стагнирања и спорог напредовања демократске консолидације Републике Албаније. Одговоре на разлике међу Гега и Тоски испитаници су различито давали.

Сви испитаници су сагласни да постоји извесна политичка манипулација културолошким разликама Гега и Тоски зарад политичког позиционирања у односу на политичке противнике. Неколицина испитаника релативизује друштвене и културолошке разлике Гега и Тоска, док други дају одговоре у смеру политичке манипулације овим племенима. Републику Албанију већина испитаника види као фактор стабилности у региону Западног Балкана, са акцентом на позитивну улогу. Наслеђе комунистичког режима испитаници види као основну препреку демократизацији. Проблем друштвене дезинтеграције наглашен је у одговорима испитаника као последица дугог периода изолације и владавине комунистичке власти. Регионалну иницијативу „Отворени Балкан“ испитаници виде као позитивни корак побољшања српско-албанских односа, уз напомену да су ови односи много компликованији и уско повезани са питањем дугих историјских конфликта.